

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÖMER NASUHİ BİLMEN VE ÖMER RIZA DOĞRUL'UN
TEFSİRLERİNDE HZ. MERYEM İLE HZ. İSÂ'YA İLİŞKİN
ÂYETLERİN YORUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAYRAM AĞAYA

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin AYDIN

BOLU, TEMMUZ - 2021

KABUL VE ONAY SAYFASI

Bayram AĞAYA tarafından hazırlanan “**ÖMER NASUHİ BİLMEN VE ÖMER RIZA DOĞRUL’UN TEFSİRLERİNDE HZ. MERYEM İLE HZ. İSÂ’YA İLİŞKİN ÂYETLERİN YORUMU**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle /oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 08/07/2021

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin AYDIN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Süleyman KAYA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Davut ŞAHİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Osman GÖRÜR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 30/07/2021 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 21 olarak tespit edilmiştir.

BAYRAM AĞAYA

ÖN SÖZ

Tarih boyunca insanların kahir ekseriyetini inançlı toplumlar oluşturmuş ve hayatlarının neredeyse tamamını da din unsuruna göre tanzim etmeye çalışmışlardır. Bu durum, ilahi kitapların insan üzerinde sansasyonel bir etki alanı oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Hal böyle olunca, gerek inananları gerekse inkârcıları tarafından en çok okunanlar, araştırılanlar, yorumlananlar, tartışılanlar hatta en çok istismar edilenler ve gündemden hiç düşmeyenler yine ilahi kitaplar olmuştur. Öyle ki ilahi kitaplar, toplumların tarihlerinden felsefelerine, edebiyatlarından sanatlarına, sosyo-kültürlerinden sosyo-ekonomilerine varıncaya kadar hayatlarının her yönüne etki etmiştir. Son ilahi kitap sıfatıyla asırlar öncesinden bizlere tevarüs eden Kur'an-ı Kerim için de benzer ifadeleri kullanmak mümkündür. Kur'an-ı Kerim'in insanlığa söylemek istediklerinin anlaşılabilirliği üzerinde tam bir uzlaşıdan söz edilememesinin, aksine temel konuların dışında daha çok ihtilafların ortaya çıkmasının birden çok sebebi vardır. Bunlar, Kur'an'ın otantik metin yapısının yanı sıra okuyucusunun kültürüne, eğitimine, birikimine, yeteneğine, hazır bulunuşluk düzeyine, birtakım psikolojik etmenlere ve ön kabullere bağlı değişkenlerden kaynaklanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim kapsamında pek çok tartışmaya mahal olan konulardan birisi de hiç şüphesiz “*Kur'an Hikâyeleri*” olarak da bilinen *Kıyasu'l-Kur'an*'dır. Bu kıssalardaki olayların ontolojik olarak gerçekleşip gerçekleşmedikleri, şayet gerçekleşmişlerse bunun ne şekilde olduğu, ilgili ayetlerin içerisinde kullanılan birtakım ifadelerin mecaz mı, hakikat mi oldukları ve bunların gerek teorik gerekse pratik sonuçlarının mahiyeti, sözü edilen tartışma ve ayrışmanın nirengi noktasıdır. Birçok dini konuda olduğu gibi bu mevzu da biri geleneği, diğeri akli önceleyen faklı iki kanal üzerinden yürütülmektedir. Dolayısıyla, Kur'an Kıssaları ile ilgili malum tartışmaların İslam coğrafyasında ve bilhassa Türkiye Cumhuriyetinde tefsir müktesebatı üzerinden nasıl şekillendiği sorusu çalışmamızın temel hareket noktasını oluşturmuştur. Böylece Kur'an kıssaları bazında Hz. İsa ve Hz. Meryem ile ilgili ayetleri belirlerken, müfessirler arasından yaygın geleneği temsil etmesi için Ömer Nasuhi Bilmen'i ve modern yorumun temsilcisi olarak da Ömer Rıza Doğrul'u tercih ettik. Bilmen ve Doğrul'un hem

Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaşamış çağdaş iki müfessir olmaları, Kur'an yaklaşımlarının birbirinden çok farklı olması ve böylelikle iki görüşü mukayese imkânı sunması tercihimizin altındaki en önemli nedenlerdendir.

Çalışmamızda, birbirinden oldukça uzak olan bu görüşleri kıyaslamadaki asıl amacımız, Namık Kemal'in "*Bârîka-i hakikat, müsâdeme-i efkârdan doğar.*" sözünde ifadesini bulan hakikat arayışıdır. Ayrıca bilimin ahlâkî ilkelerine aykırı olması münasebetiyle bu görüşleri dövdüştürerek veya birini benimseyip diğerini ötekileştirerek sahiplerini tahfif ve taraftarlarını tahkir edecek yaklaşımlardan imtina etmeye azami önem gösterdik. Çalışmamızı umumen tüm insanlığın, hususen ilim erbabının hizmet ve dikkatlerine sunar ve tefsir alanına faydalı olmasını Allah'tan (c.c.) niyaz ederiz.

Bayram AĞAYA

08.07.2021

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ETİK BEYAN	iv
ÖN SÖZ... ..	v
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ.....	ix
TEŞEKKÜR.....	x
ÖZET.....	xi
ABSTRACT	xii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	19
1. ÖMER NASUHİ BİLMEN VE ÖMER RIZA DOĞRUL’UN	
TEFSİRLERİNDE HZ. MERYEM	19
1.1 Ailesi.....	19
1.1.1 Babası.....	20
1.1.2 Annesi	23
1.2 Mabede Adanışı ve Doğuşu	24
1.3 Hz. Zekeriyya’nın Hz. Meryem’i Himâye Etmesi ve Mihraptaki	
Rızık	26
1.4 Ailesinden Ayrılması, Ruh Vasıtasıyla Müjde Alması ve	
Hamileliği	30
1.5 Çektiği Doğum Sancılarının Anlamı ve Hz. Îsâ’nın Doğuşu.....	35
1.6 Yöre Halkının Hz. Meryem’e Tepkileri ve ‘Harun’un Kız	
Kardeşi’ İfadesi.....	40
1.7 Hz. Meryem’in Seçilmesi	42
İKİNCİ BÖLÜM.....	44
2. ÖMER NASUHİ BİLMEN VE ÖMER RIZA DOĞRUL’UN	
TEFSİRLERİNDE HZ. ÎSÂ VE MUCİZELERİ.....	44
2.1 İsmi: Îsâ, Meryemoğlu ve Mesih.....	44
2.2 Allah’tan Bir Kelime Olması	46
2.3 Allah’tan Bir Ruh Olması	48

2.4 Mübarek Kılınması, Hem Dünyada Hem de Ahirette Vecih Olması.....	50
2.5 Beşikte Konuşması	52
2.6 Kutsal Ruh ile Desteklenmesi	58
2.7 Ölülere Diriltmesi.....	59
2.8 Yaratılış Bakımından Allah Katında Hz. Âdem Gibi Olması.....	63
2.9 Havarilerin Hz. İsa'dan Allah'ın Gökten Bir Sofra İndirmesini Talep Etmeleri.....	64
2.10 Ehl-i Kitaptan Herkesin Ölmeden Evvel Hz. Ona İman Etmesi .	67
2.11 Çarmıha Gerilmesi, Vefat Etmesi ve Göğe Yükselmesi.....	70
2.12 Kıyamet/Saat İçin Bilgi Olması	75
SONUÇ.....	78
KAYNAKLAR.....	83

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

a.s.	: Aleyhi's-selam
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bşk.	: Başkan, Başkanlık
çev.	: Çeviren
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
öl.	: Ölüm Tarihi
s.a.v.	: Sallallāhü aleyhi ve sellem
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında ilgi ve bilgilerini esirgmeden bana rehberlik eden danışman hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Zeynel Abidin Aydın başta olmak üzere, maddi ve manevi destekleriyle bu sürece katkı sağlayan tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma; bunun yanında Ömer Rıza Doğrul'un tefsiriyle daha yakından tanışmamı sağlayan hocam Sayın Doç. Dr. Süleyman Kaya'ya, her ihtiyaç duyduğumda, gece gündüz demeden yardım eden kıymetli hocam Prof. Dr. Hayati Aydın'a ve eğitim hayatımda çok önemli yer tutan kıymetli hocam Sayın Kadir Karakaya'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca bu çalışmanın maddi ve manevi yükünü benimle birlikte yüklenen, birçok şeyden feragat ederek zaman ve zahmetini feda eden kıymetli eşime çok teşekkür ederim.

ÖZET

**ÖMER NASUHI BİLMEN VE ÖMER RIZA DOĞRUL’UN
TEFSİRLERİNDE HZ. MERYEM VE
HZ. İSÂ’YA İLİŞKİN ÂYETLERİN YORUMU
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BAYRAM AĞAYA
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEL ABİDİN AYDIN)
BOLU, TEMMUZ - 2021
XII + 85**

Tefsir denilince akla gelen en önemli mefhumlardan ikisinin *klasik* ve *modern/akılcı* yaklaşım olduğu söylenebilir. Kullandıkları yöntemlerin birbirinden tamamen bağımsız olup olmadığı tartışmalı ise de ulaştıkları sonuçlar bakımından birbirinden oldukça farklıdır. Hz. Meryem ve Hz. İsâ ile ilgili âyetlerin mukayeseli olarak analiz edildiği, genel olarak giriş, ilki Hz. Meryem, diğeri Hz. İsâ eksenli iki bölüm ve sonuç kısmından oluşan bu çalışmada Ömer Nasuhi Bilmen klasik, Ömer Rıza Doğrul ise modern cenahı temsil etmektedir. Bu doğrultuda müfessirlerin sahip oldukları anlayışların alt yapıları hakkında fikir vermesi bakımından doğup büyüdüğü yerler, tahsilleri ve üstlendikleri kritik görevler hayat hikâyeleri bağlamında sunulmuştur. Çalışmanın iki temel kaynağı olması hasebiyle Ömer Nasuhi Bilmen’in *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâl-i Âlisi* ve *Tefsiri* ile Ömer Rıza Doğrul’un *Tanrı Buyruğu Kur’ân-ı Kerim’in Tercüme ve Tefsiri* eserlerine kısaca değinilmiştir.

Konuyla ilgili âyetlerden hareketle başlıklandırmalara gidilen çalışmada, her başlıkta öncelikle Ömer Nasuhi Bilmen’in mezkûr eserine sadık kalınarak tercüme ve yorumları aktarılmıştır. Bundan hemen sonra mukayese imkânı tanınması için aynı şekilde Ömer Rıza Doğrul’un tercüme ve yorumları aktarılmıştır. Kıyaslamalara dair değerlendirmeler her başlık için gerekli görülmediği için nadir yerlerde yapılmış olup asıl değerlendirme sonuç bölümünde takdim edilmiştir. Böylece Hz. Meryem ve Hz. İsâ ilgili âyetler, her iki müfessirin yorumları üzerinden karşılıklı ve tarafsız olarak kıyaslanmaya çalışıldıktan sonra elde edilen sonuçlar olağan ve olağanüstü olmaları bakımından değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELE: Tefsir, Mukayese, Ömer Nasuhi Bilmen, Ömer Rıza Doğrul, Hz. Meryem, Hz. İsâ.

ABSTRACT

INTERPRETATION OF THE VERSES REGARDING MARYAM
AND JESUS IN OMAR NASUHI BILMEN AND OMAR RIZA DOĞRUL'S
TAFSIRS
MSC THESIS
BAYRAM AĞAYA
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
(SUPERVISOR: ASİST. PROF. DR. ZEYNEL ABİDİN AYDIN)
XII + 85

Classic and modern/rational concepts are the two most important concepts spring to mind while talking about commentary of Qur'an. It may be argued if their methods are completely independent from each other but their results are pretty different. In this compared analysis of verses about Mary and Jesus there are two chapters comes after introduction; first one is about Mary and the other is about Jesus then conclusion follows and Omer Nasuhi Bilmen represents Classic concept, Omer Riza Dogrul represents modern concept. Commentator's biographies are briefly mentioned to give an idea about their mindset which affected by where they born and raised, educated and which critical positions they took. Omer Nasuhi Bilmen's *Turkish Translation and Commentary of Holy and Generous Quran* and Omer Riza Dogrul's *God's Command Translation and Commentary of Generous* are briefly mentioned because they are two main works of this thesis.

In this work, headlines come after verses about subjects and in every chapter Omer Nasuhi Bilmen's translate and commentary written first. After that Omer Riza Dogrul's translation and commentary written to facilitate comparison. Assessments of comparison weren't necessary for each headline and done rarely. Main assessment took place in the conclusion chapter. By this way both commentators' commentaries about verses of Mary and Jesus compared objectively and results assessed by their ordinary and extraordinary sides.

KEYWORDS: Tafsir, Comparison, Omar Nasuhi Bilmen, Omar Rıza Doğrul, Maryam, Jesus.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Dünya üzerinde en çok önemsenen, en çok okunan (hatta ezberlenen), en çok tartışılan, en çok gündem olan ve en geniş muhatap kitlesine ulaşarak insanın gerek fizik ve gerekse metafizik hayatına etki eden kitapların ilahi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun için, dünya üzerindeki toplumların karşılaştığı ve bazen birçok insanın hayatına mâl olan en kritik sorunların ve bu sorunların üstesinden gelmek üzere çaba gösterenlerin düştüğü derin ihtilaf ve kutuplaşmanın önemli bir bölümünün din kaynaklı olduğunu hatırlamak yeterli olsa gerektir. Nitekim ilahi kitaplarda, insanın hem ferdî hem içtimâî hem de manevî hayatına dair önemli konular işlenmiştir. Bu çerçevede insanın neye ve ne şekilde inanıp ibadet etmesi gerektiğinden; kişisel, sosyal ve ekonomik yaşantısına varıncaya kadar emir, yasak ve tavsiyeler aktarılır. Bunlar, genel olarak temel konulardır. Bu konular, aynı zamanda ilk muhatap kitlenin sosyo-ekonomik durumu hakkında da fikir veren satır arası bilgiler barındırır. Ancak bunların yanında ana maksada hâdim olacak tâli konular da mevcuttur. Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim şeklinde sıralayabileceğimiz ilahî kitapların, sözünü ettiğimiz ana konuları ise genel olarak *Tevhîd*, *Adâlet*, *Nübüvvet*, *Ahiret*, *Ahlak*, *Hayır-Şer*, *Cennet-Cehennem* şeklindedir. Çünkü Kur'an'ın aktardığı bilgilerden anlaşıldığına göre, ilahi kitapların orijinal halerili genel anlamda aynı temel konuları ihtiva etmektedir. Kur'an-ı Kerîm, bu mevzular üzerinden tahkim etmek istediği ilkeleri ve bunların önemini muhataplarına aktarırken çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemlerden biri de “*Kasasu'l-Kur'an*” olarak bilinen Kur'an hikâyeleridir.

Biz de çalışmamıza örneklem olarak Kur'an kıssalarından biri olan Hz. Meryem ve Hz. İsâ kıssasını tercih ederek Kur'an'a dair ortaya çıkan farklı yorum ve yaklaşımları, inanç ve anlayışları tespit etmeye çalıştık. Bunu yaparken dönem olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yarım asrını; müfessir olarak da Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul'u seçtik. Her iki müfessirimizin de Türk olmaları, aralarında on yıl kadar bir yaş farkının bulunması hasebiyle akran veya çağdaş sayılmaları, Osmanlı ve cumhuriyet olmak üzere farklı iki dönemin birikimlerine vâkıf olmaları, her ikisinin de Türkiye Cumhuriyetinin yönetim kademelerinde birtakım kritik görevler

üstlenmeleri, yine her ikisinin de Kur'an ilimleri sahasında önemli boşluklar dolduran eserlere imza atmaları ve bu ortak yönlerinin yanında her ikisinin de Kur'an'a yaklaşımlarının birbirinden farklılık arz etmesi, söz konusu tercihimizin temel sebeplerindendir. Ancak, müfessirlerimizin aynı ismi taşıyor olmaları ise çalışmamız açısından sadece güzel bir tevafuktur.

Bu anlamda biri yaygın geleneği, diğeri ise özgün ve daha çok akılcı anlayışı benimseyen iki Türk bilim insanının hayatını ve eserlerini mukayese etme imkânı sunması, çalışmamızın gerekliliğini ve önemini gösteren hususiyetlerden biridir. Çünkü Ömer Nasuhi Bilmen ile Ömer Rıza Doğrul'un söz konusu eserlerine ilişkin çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da bunların hiçbirisi bu iki eseri mukayeseli olarak analiz eden çalışmalar değildir. Bilakis bunların Bilmen ya da Doğrul'un eserlerinden her birini ayrı ayrı, müstakil olarak ele almış olmaları ve bu iki müfessir ve tefsirleri arasında herhangi bir ilişki kurmamış bulunmaları, böyle bir mukayese imkânı sunan çalışmamızın anlamlı bir ihtiyaca karşılık geldiğini göstermektedir. Ayrıca Cumhuriyet döneminin dini, siyasi, fikri, ilimi, sosyolojik ve psikolojik yönleri; bununla birlikte bu unsurların genel anlamda dine ve dindara, özel anlamda ise Kur'an'a ve tefsîre olan etkilerine dair fikir vermesi, çalışmamızın ehemmiyetine işaret eden başka bir husus olarak değerlendirilebilir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları

Kur'an, diğer bütün kitaplar gibi anlaşılacak ve hayata müdahil olmak üzere nâzil olmuştur. Birçok kitabın da Kur'an'ı anla(t)mak üzere kaleme alındığı ve aynı şekilde bir o kadarının da Kur'an'ı anlamaya katkı sağlaması için okunduğu söylenebilir. Şüphesiz biz, kronolojik olarak Kur'an'ın nüzul döneminden ve onu en güzel şekilde izah eden Hz. Peygamberden gün geçtikçe uzaklaşmaktayız. Bu durum, bizleri hem Kur'an'ı hem de onu en güzel şekilde anlayan, anlatan ve yaşayan Hz. Peygamberi, ashâb-ı kirâmı ve onlarla ilişkili pek çok etkeni de anlamaktan uzaklaştırmaktadır. Bu ise Kur'an'ı anlayabilmek için Hz. Peygamber ve sahabenin yanında onların yaşadığı zaman, coğrafya, o bölgede kullanılan dil ve o döneme etki eden pek çok unsur hakkında bilgi sahibi olmak gerektiği anlamına gelmektedir. Biz de bu kabilden olmak üzere çalışmamızda, Kur'an'ın indiği zamana ve zemine bizden daha yakın olan ilim erbabını anlayabilmeyi hedeflerimizden biri olarak belirledik. Önemli diğer bir hedefimiz

ise Kur'ân'ı anlamaya gayret ederken ön kabullerimizden kurtularak objektif bir ahlâk ile Kur'ân yaklaşımlarını değerlendirmektedir.

Bunun için de çalışmamıza, Kur'ân'a dair önemli eserleriyle kaynaklık eden Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul gibi yaklaşımları önemli ölçüde farklılık arz eden iki müfessirin görüşlerinin kıyaslanmasında fayda gördük. Çalışmamızın akışı içerisinde öncelik sırasını Ömer Nasuhi Bilmen'e vermemizin temel sebebi, onun yaş olarak Ömer Rıza Doğrul'dan daha büyük olmasıdır. Aynı durum Hz. Meryem ile Hz. İsâ için de vâkidir.

Tezimizde objektifliği sağlamak adına, belirlediğimiz konu başlıklarıyla ilgili âyetlerin tercüme ve tefsîrlerini her iki müfessirimizden ayrı ayrı olmak üzere naklettik. Bunun için konuyla ilgili âyetleri tespit ettikten sonra bu âyetlerle ilgili yorum ve değerlendirmelere yer verdik. Bu sırada âyetlerin tercümelerine dair yaptığımız tek müdahale, bariz bir şekilde yapılmış yazım yanlışlarını düzeltmeye çalışmaktan ibarettir. Bunun dışında âyet tercümelerini orijinal haliyle aktarmaya özen gösterdik. Daha sonra müfessirlerimizin söz konusu âyetler için aktardıkları tefsîr ve yorumları zaman zaman değerlendirdik, bazen kıyasladık, bazen de âyetlerin tercüme ve tefsîrini aktarmakla yetinip gerekli mukayese ve değerlendirmeyi okuyucuya bırakmayı uygun gördük. Bu bağlamda, Ömer Nasuhi Bilmen'in "*Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*" ve Ömer Rıza Doğrul'un "*Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîri*" çalışmamızın temel iki kaynağı olmuştur.

Çalışmamızda, bu temel kaynakların yanında gerek müfessirlerimizin hayatları ve eserleriyle ilgili, gerekse de onların Kur'ân tefsîrlerine ilişkin değerlendirmelerimizi desteklemek, örneklemek veya kıyaslamak gibi amaçlarla tali bazı kaynaklara da başvurduk. Bu kaynakların bazıları, müfessirlerimizin eserlerinde yer alan belirli konuların anlaşılmasında önemli rol oynayan birtakım kelimelerin izah edilmesi yahut teyit edilmesi için başvurulmuş sözlükler şeklinde olmuştur. Bunları Râğib el-İsfahânî'nin *el-Müfredat*'ı, İbn-i Manzur'un *Lisanu'l-Arab*'ı, Halil bin Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'ı şeklinde sıralamak mümkündür. Bununla birlikte müfessirlerimizin bizzat kaleme aldıkları eserlerin yanı sıra aktif olarak yazarlık yaptıkları dönemin çeşitli dergi ve gazetelerinde yayımlanmış makaleleri çalışmamızın önemli kaynakları arasında zikredilebilir. Ayrıca müfessirlerimiz ve eserleriyle ilgili çalışılmış yüksek lisans tezlerinin de bu mütevazı çalışmaya katkı sağladığını ifade etmek gerekir. *Dış Politika Yazarı*

*Olarak Ömer Rıza Doğrul: Hayatı ve Dış Politika Anayışı*¹, *Ömer Rıza Doğrul'un Hayatı Eserleri ve Tanrı Buyruğu Adlı Tefsîri*,² *Ömer Rıza Doğrul'un Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme Ve Tefsîr-i Şerîfi Eserinde Kelâm Konularının İşleniş Ve Değerlendirilmesi*³ ve *Ömer Rıza Doğrul'un Sosyo-Ekonomik Görüşleri*,⁴ *Ömer Nasuhi Bilmen ve Tefsîri*,⁵ *Ömer Nasuhi Bilmen'in Ahkâm Âyetleriyle İlgili Görüşleri*,⁶ *Ömer Nasuhi Bilmen ve Kelâmî Görüşleri*⁷ bu tezlerden bazılarıdır.

Ömer Rıza Doğrul ve Ömer Nasuhi Bilmen'e dair, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yer alan bazı maddeler, farklı dergi ve sempozyum aracılığıyla istifadeye sunulan makale ve bildiriler de çalışmamızın önem arz eden kaynaklarındandır. Bunlar arasında Ömer Rıza Doğrul'un hayatı ve eserleriyle ilgili kapsamlı çalışmalar ortaya koyan Ali Akpınar ve Mustafa Uzun'un; Ömer Nasuhi Bilmen'in hayatı ve eserleriyle ilgili önemli çalışmalara imza atan Rahmi Yaran'ın çalışmamızın kaynakları açısından ayrı bir öneme sahip olduğunu söylememiz gerekir. Sözün burasında Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul'un hayat hikâyelerine ve tefsirlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı

Ömer Nasuhi Bilmen, 1883 yılında Erzurum'un Salasar köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Hacı Ahmed Efendi, annesinin ise Muhibe Hanım'dır.⁸ Ömer Nasuhi'nin Şeyh Efendizâde olarak bilinen babası ikinci haccını yaparken Medine'de vefat etmiştir.⁹ Bilmen, küçük yaşta babasını kaybettiği için

¹ Rabia Banu Temur, *Dış Politika Yazarı Ömer Rıza Doğrul Hayatı ve Dış Politika Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

² Rukiye Kuloğlu (Öner), *Ömer Rıza Doğrul'un Hayatı Eserleri ve Tanrı Buyruğu Adlı Tefsîri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

³ Muttalib İslam, *Ömer Rıza Doğrul'un Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi Eserinde Kelâm Konularının İşleniş Ve Değerlendirilmesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴ Murat Altıparmak, *Ömer Rıza Doğrul'un Sosyo-Ekonomik Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

⁵ Bektaş Günay, *Ömer Nasuhi Bilmen ve Tefsîri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

⁶ Hasan Rami Kara, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Ahkâm Âyetleriyle İlgili Görüşleri* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

⁷ Osman Taylan, *Ömer Nasuhi Bilmen ve Kelâmî Görüşleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁸ Rahmi Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/162-163.

⁹ Ayhan Işık, "İstanbul'un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen", Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü, ed. Ayhan Işık- Kâmil Büyüker (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 173.

Erzurum Ahmediye Medresesi müderrisi ve nakibüleşraf kaymakamı olan amcası Abdürrezzak İlmi Efendi'nin yanına yerleşti ve onun himayesinde büyüştü. Hem amcasının hem Erzurum müftüsü Narmanlı Hüseyin Efendi'nin yanında tahsil görmüştür. Onun hocalığını yapan bu iki zat da vefat edince 1908 yılında İstanbul'a yerleşmiştir. Burada Fatih dersiâmı olan Tokatlı Şakir Efendi'nin yanında tahsil imkânı bulmuş ve icazetini de 1909 yılında almıştır. Bu süreçte Medresetü'l-Kudât'ta okumuş ve burayı da 1913 senesinde 29 yaşındayken birincilikle bitirmiştir.

Bilmen'in yabancı dillere karşı büyük bir ilgisinin olduğu bilinmektedir. Hatta Bilmen'in Farsçaya olan ilgisi bu dili çok iyi öğrenmesini sağlamıştır. Öyle ki Şubat 1914 tarihinde Bahr-i Siyah (Karadeniz) Medresesinde Farsça öğretmeni olarak görev yapmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen'in, Türkçenin yanında Arapça ve Farsçaya da bu dillerde şiir yazacak derecede hâkim olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Aynı zamanda tercüme yapabilecek kadar Fransızca da öğrendiği aktarılmıştır.¹⁰

Bilmen, günümüzde hukuk fakültesine karşılık gelen Medresetü'l-Kudât'ı bitirmeden kısa bir süre önce, yani 1912'de Beyazıt dersiâmı olarak atanmıştır. Bundan bir sene kadar sonra Fetvahane-i Âli müsevvidliğine ¹¹ /kâtip mülâzımlığına geçmiş ve bundan da bir sene sonra terfî ederek başmülâzım olmuştur. Ağustos 1915'te Hey'et-i Te'lifiye üyesi olan Bilmen, 1916'nın Mayıs ayında Dâru'l-Halife Medresesi Kısım-ı Âli müderrisi olmuştur. Farklı görevler yapan Bilmen, 1917'de Mahkeme-i Temyîz Dairesi Terekeye Mütallik İ'lâmât Telhis Mümeyyizi olarak göreve başlamıştır. Ancak 1920 senesinde eski görevi olan Heyet-i Te'lifiye'ye üye olarak geri dönmüştür.¹² Temmuz 1922 tarihinde Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'îyye üyesi olarak atanmış, ancak bu daire aynı sene kapatıldığı için dersiâmlığa devam etmiştir. Bir yandan birikimini aktarmayı da ihmal etmeyen Bilmen, Medresetü'l-Vâizîn, Sahn Medresesi, Dâruşşafaka Lisesi,

¹⁰ Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", 162; Işık, "İstanbul'un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen", 174.

¹¹ Müsevvidlik, Cumhuriyetle birlikte ortadan kaldırılan Şeyhülislamlık bünyesindeki bir kadrodur. Bu bünyedeki kadrolar, TBMM hükümeti tarafından kurulan Şer'îyye ve Evkâf Vekâleti'ne devredilmiştir. Ancak, bu vekâlet de 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer'îyye ve Evkâf Vekâletlerinin kapatılmasıyla ilgili kanunla lağvedilince resmi yahut gayri resmi şahısların fetvâ istekleriyle ilgili görevler DİB kurumuna verilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Ferhat Koca, "Fetvâhane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/499.; İrfan Yücel, "Diyanet İşleri başkanlığı," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/456.

¹² Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", 162.

İstanbul İmam Hatip Lisesi ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü gibi eğitim ve öğretim kurumlarında çeşitli dersler vermiştir. Dârüşşafaka’da yirmi seneye yakın öğretmenlik yapan Bilmen, burada siyer, ahlâk ve vatandaşlık gibi dersler okutmuştur. İstanbul İmam Hatip ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nde ise fıkıh usulü ve kelâm dersleri vermiştir. Bilmen, bir yandan dersiâmlık diğer yandan da Mekteb-i Kudât’ta öğrencilik yaparken aynı zamanda Beyânu’l-Hak ve Sebîlürreşâd gibi dergilerde de yazarlık yapmıştır¹³

Ömer Nasuhi Bilmen, bu kadar görevden sonra 14 Şubat 1926 yılında İstanbul Müftülüğü Müsevvidi olmuş, sonra da aynı kurumda başmüsevvid olmuştur. Bilmen, Cumhuriyet döneminin ilk İstanbul Müftüsü olan Mehmed Fehmi Ülgener’in 1943 yılında vefatından sonra imam hatipler ve dersiamlar tarafından İstanbul Müftüsü olarak seçilmiştir Böylece Bilmen, İstanbul’un ikinci müftüsü olmuştur.¹⁴

Bilmen, dinî ve birtakım aktüel konularla ilgili münakaşalara yanaşmamaya çalışan ancak gerektiği zaman da konuyla ilgili düşüncelerini kamuoyuyla paylaşan bir bilim insanıydı. 1958 yılında Kur’ân’ın Latin alfabesiyle basılması söz konusu olduğunda, zamanın Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu konuyla ilgili olumsuz bir açıklama yapmıştı. Buna karşılık Ömer Nasuhi Bilmen de İstanbul Müftüsü olarak bir risâle yayımlayıp Diyanet İşleri Başkanını desteklemişti. Bu ve benzeri mevzuların çokça tartışıldığı o günlerde “*Dinde reform*” meselesi gündeme oturan önemli konulardan olmuştu. Bilmen bu konuyla ilgili ise “*Bozulmayan bir dinde reform olur mu?*” diyerek İslam dininin orijinalliğini ve evrenselliğini savunmuştu. Aslında hem dinî hem de siyasî tartışmalara Diyanet personelinin müdahil olması engellenmişti. Bilhassa, Kur’ân’ın Latin alfabesiyle yazılması konusunun Diyanet personeline tartışılması durumunda gerekenin derhal yapılacağı bütün müftülüklere deklare edilmişti.¹⁵ Bu dönemin din ve dinî kurumlar açısından sıkıntılı geçtiği söylenebilir. Bu süreçte hem Ömer Nasuhi Bilmen hem de dinî kurumlarla ilgili sıkı bir denetim söz konusuydu. İstanbul Cumhuriyet Savcılığından İl Emniyet Müdürlüğü vasıtasıyla, 1948 yılında müftülüğe gelen bir mektupta, içerisinde “*Yiğit ancak*

¹³ Işık, “İstanbul’un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen”, 174; Yaran, “Ömer Nasuhi Bilmen”, 162.

¹⁴ Işık, “İstanbul’un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen”, 175.

¹⁵ Selahattin Kızılcı, “Ömer Nasuhi Bilmen’in Bazı Makaleleri”, *Yüzüncü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2000), 5-6.

Hz. Ali'dir. Kılıç da ancak Zülfikar isimli kılıçtır.” yazan deve motifli resmin irticâ niteliğinde olup olmadığı sorulmaktaydı. İnsanların evlerine astıkları resimlerin bile denetlendiğini gösteren bu örnek, durumun vahametini göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır.¹⁶

Ömer Nasuhi Bilmen’in de bütün bu baskıların yanında basın alet edildiği dinî yıpratma operasyonlarından nasibini aldığı söylenebilir. Çünkü o, kravat takmıyor, başı açık oturmuyor, rejime aykırı davranıyor ve dini anlayışına olan bağlılığından ödün vermiyordu. Bu sebeple de sıklıkla şikâyet ediliyordu. Ancak yapılan tahkikât sonucunda hep suçsuz bulunuyordu.¹⁷

Bilmen’in İslam’a ve Müslümanlara olan hizmetlerini inkâr edebilmek mümkün değildir. O, İstanbul Müftülüğü yaparken Kur’ân sayfalarının kese kâğıdı ve ambalaj olarak kullanıldığına dair şikâyetler almış ve vaziyeti Diyanet İşleri Başkanlığına bildirerek böyle olayların engellenmesini sağlamıştır. Bundan başka Sarıyer halkı, İstanbul’un fethinden o zamana kadar, beş yüz seneden fazla süre boyunca bölgelerinde cami olmadığı ve sürekli çalan çanlardan rahatsız oldukları gerekçesiyle bölgede cami yapılmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Bilmen, 1958 senesinin Mart ayında Sarıyer Yenimahalle Camiini ibadete açmıştır. Bilmen’in karşılaştığı ilginç durumlar bunlarla sınırlı değildir. Camilerde teypten Kur’ân ve mevlîd okunup okunamayacağı, hoparlörden okunan ezanlardan rahatsız olduğu gerekçesiyle kullanılmamasının cevâzı, Türk Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu’na yapılan bağışlar vb. konular çokça sorulmuştur. O da İslam’a ve Müslümanlara hizmet duygusuyla kendisine sorulan ve kendisinden istenenlere hayırla mukabelede bulunmak için gayret etmiştir.¹⁸

Ezanın tekrardan asıl şekli olan Arapça olarak okunacağıyla ilgili karar Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edildiği zaman, bu karar Ömer Nasuhi Bilmen’e İstanbul Müftüsü sıfatıyla sabaha karşı ulaşmıştı. O da sabaha karşı kendisine ulaşan karar doğrultusunda derhal Fatih Camisi’ne gitmiş ve yakınlardaki cami ve mescitlere bu haberi bildirerek ezanın an itibariyle Arapça olarak okunacağını bildirmişti.¹⁹

¹⁶ Işık, “İstanbul’un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen”, 175.

¹⁷ Işık, “İstanbul’un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen”, 175.

¹⁸ Işık, “İstanbul’un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen”, 177.

¹⁹ Yaran, “Ömer Nasuhi Bilmen“, 162; Işık, “İstanbul’un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen”, 179.

Diyanet İşleri Başkanı olması için daha önceden aldığı teklifleri reddeden Ömer Nasuhi Bilmen, 1960 darbesinden sonra Milli Birlik Komitesi Başkanı ve bununla beraber hemşerisi olan Orgeneral Cemal Gürsel'in teklifini geri çevirmez ve vekâleten Diyanet İşleri Başkanı olur. Kurumun başkanlığını vekâleten sürdüren Bilmen, daha sonra bu görevi asaleten de sürdürür ve tarihe Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci Diyanet İşleri Başkanı olarak geçer. Ancak Bilmen, bu görevi en fazla on ay kadar devam ettirebilir ve sonra da emekliliğini ister. Çünkü mevcut yönetim "*Dinde reform, Türkçe ibadet, Türkçe ezan*" gibi konularda DİB kurumunu emellerine alet etmek istemiştir. Ancak Bilmen de daha önceki meslektaşları gibi inanç ve ahlâk esaslarından asla ödün vermez. Nitekim görevi esnasında da dinî ve ahlâkî olumsuzlukları önlemek için tüm gücüyle mücadele eder.²⁰

Ömer Nasuhi Bilmen'in devlette ortaya koyduğu memuriyet hayatı süresince hac farızası için kullandığı üç aylık izin dışında uzun süreli izin kullanmadığı nakledilmiştir. Bilmen, devlet memuru olarak 24 Temmuz 1913'te görev almış ve 5 Nisan 1961'de ise emekli olmuştur. Emeklilik hayatını da görev hayatı gibi ilim ve hizmetle doldurmuştur. Nitekim o tefsîr, hadis, fıkıh gibi ilimlerin yanında edebiyata da hâkim olan ve allâme olarak nitelenen bilgin kişilerin son mümessillerindendir. Zira kendisi bu ve benzeri ilimlerin neredeyse her birine dair çeşitli eserler kaleme almıştır. Bunlar arasında en çok derinleştiği ilim ise fıkıh olarak bilindiği ifade edilmiştir.²¹

Ancak Ömer Nasuhi Bilmen'in emekli olduktan sonraki en büyük isteği seksen yaşında başladığı tefsîrini bitirebilmektir. Çünkü bu dönemde onu ziyaret eden bir talebesinin ifadelerine göre Bilmen, son yıllarında bile yatakta yorgana sarılmak sûretiyle de olsa tefsîr için okuyup yazmayı bırakmamıştır. Yine aynı talebesinin aktardığına göre o, "*Şu tefsîri bitirip öyle öleyim, duam budur.*" demiş ve seksen yaşındayken yazmaya başladığı tefsîri seksen beş yaşına kadar bitirmiştir. Duası kabul olan müfessirimiz tefsîrini bitirdikten üç yıl sonra takvimler 12 Ekim 1971'in Salı gününü gösterdiğinde Fatih'teki evinde vefat

²⁰ Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", 162; Işık, "İstanbul'un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen", 179.

²¹ Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", 162; Ejder Okumuş, "İlmihal Sosyolojisi Bir Giriş Denemesi Ömer Nasuhi Bilmen Örneği", Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu'nda Sunulan Bildiri, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesi, 2006), 58; Talip Türkan, "Bir Fıkıh Alimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6 (2005), 429; İsa Yüceer, "Çağdaş Bir Sünni Kelamcı Ömer Nasuhi Bilmen", *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildirileri*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesi, 2006), 424.

etmiştir. Cenaze namazı bundan bir gün sonra Fatih Camisinde DİB Başkan Yardımcısı Lutfi Doğan tarafından kıldırılmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen, büyük bir halk kitlesinin omuzları üzerinde taşınarak Edirnekapı Sakızağacı Mezarlığı'na defnedilmiştir.²²

Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsîri

Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Meâl-i Âlisi ve Tefsîri* isimli eserini emekli olduktan sonra yazmıştır. Eseri yazmaya başladığında seksen yaşındaydı. Bu eseri yazmaktaki nedenini açıklarken aslında tefsîr ve tercüme yazamayacak kadar âciz olduğunun itirafını dile getirerek söze başlamıştır. Bu mütevâzı açıklamayla birlikte tefsîri birçok kişinin isteği üzerine kaleme aldığını ve bunu yaparken de bu alanda yetkin birçok âlimin tefsîrinden yararlandığını ifade etmiştir.²³

Bilmen, “Nâs” sûresinin tercüme ve tefsîrini de yaptıktan sonra önce Allah'tan kabul buyurmasını istemiş, sonra da eserin 1 Muharrem 1381 tarihinde yazımına başladığını ve 27 Zilhicce 1384 tarihinde tamamlandığını belirtmiştir.²⁴

Ömer Nasuhi Bilmen, tefsîrinde en çok istifade ettiği eserlerin isimlerini mukaddimesinin sonunda on adet olarak zikretmiştir.²⁵ Ancak bunlar dışında kullandığı çeşitli kaynakların var olduğunu tefsîrinin çeşitli yerlerinde görmek mümkündür.²⁶ Bilmen'in eserinde kullandığı tefsîr kaynakları genel olarak şunlardır: Fahrüddîn er-Râzi (606/1209): *Mefâtihu'l-Gayb*, el-Beydâvi (685/1288): *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, el-Bağdâdî (741/1340): *Lübâbu't-Te'vîl*, el-Mehâimî (835/1431): *Tebsirâtü'r-Rahmân ve Teysirâtü'l-Menân*, Nimetullah en-Nahcivânî (920/1514): *el-Fetavâtü'l-Îlâhiyye*, Muhammed eş-Şirbinî (977/1569): *es-Sirâcu'l-Münîr*, Ebu's-Suûd (982/1574): *Îrşâdü'l-Akli's-Selîm*, İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725): *Rûhu'l-Beyân*, el-Mîrgânî (1268/1852): *Tâcu't-Tefâsir*, Hicâzî: *et-Tefsîru'l-Vâdih*.

Ömer Nasuhi Bilmen, tefsîrinde genel olarak şu hadis kaynaklarından istifade etmiştir: Buhârî (256/870): *el-Câmiu's-Sahîh*, Müslim (261/874): *el-Câmiu's-Sahîh*, Tirmîzî (279/892): *es-Sünen*, Celalüddin es-Süyûtî (911/1505): *el-*

²² Işık, “İstanbul'un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen”, 180.

²³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsîri* (İstanbul: Nesa Basın Yayın, 1985), 1/5.

²⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsîri*, 8/4122.

²⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/5.

²⁶ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsîri*, 2/549-550.

Câmiu's-Sağır, ez-Zebîdî (893/1488): *et-Tecrîdü's-Sarîh*. Ömer Nasuhi Bilmen'in tefsîrinde kullandığı kaynaklar bunlarla da sınırlı değildir. Bunların dışında fikhî, kelâmî vb. alanlara ait kullandığı kaynaklar da mevcuttur.²⁷

Ömer Rıza Doğrul'un Hayatı

Ömer Rıza Doğrul, 1893 yılında Mustafa Nafiz Bey'in oğlu olarak Mısır'ın başkenti Kahire'de gözlerini dünyaya açmış bir Türk'tür.²⁸ Asıl olarak Burdurlu olan Doğrul ailesi, Ömer Rıza henüz doğmadan Mısır'da ikamet etmeye başlamıştır. Eğitim ve öğretimini el-Ezher Üniversitesinde ikmal etmiştir. Bundan hemen sonra da gazetecilik hayatına atılmıştır. Balkan savaşının ardından ve Birinci Dünya savaşı esnasında başkent Kâhire'de *es-Siyâse* isimli gazetede edebiyata dair makalelerini yayımlamaya başlamıştır. Bunun yanı sıra İstanbul'da yayımlanan *Tasvîr-i Efkâr*'da *Mısır mektupları* ismiyle bazı yazıları yayımlanmıştır. Yazılarını Mısır'dan göndermeye devam eden Ömer Rıza Doğrul, ilk etapta *Sebîlürreşâd* gazetesindeki makalelerini de bu yolla yayımlamıştır. İstiklal Şâirimiz Mehmet Akif Ersoy ile Mısır'da tanışmıştır. Bu sırada Ömer Rıza, Mısır'da *eş-Şa'b* isimli bir gazetenin yazarları arasında yer almıştır.²⁹ Mısır'dan 1915 tarihinde ayrılan Ömer Rıza, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde yazı yazmaya devam etmiştir.³⁰ Türk basınına da bu dergideki İslâmî yazılarıyla girmiştir. Doğrul, 1918 yılında Mehmet Akif Ersoy'un kızı olan Cemile Hanım'la bir evlilik yapmıştır. Bu evlilikten Rezzan ve Nazan isminde iki kızı ve Bülent isminde de bir erkek çocuğu olmuştur.³¹ Milli mücadele döneminde *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinde yazarlık yaparken gazetecilik hayatına geçiş yapmıştır. Ömer

²⁷ Saydığımız tüm bu kaynaklar ve daha fazlası için bkz. Günay, "Ömer Nasuhi Bilmen ve Tefsîri", 74-79.

²⁸ Temur, *Dış Politika Yazarı Olarak Ömer Rıza Doğrul: Hayatı Ve Dış Politika Anlayışı*, 5.

²⁹ Eşref Edip, *Mehmed Akif Hayatı, eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 430-431.

³⁰ Bu dergi daha sonra Ömer Rıza Doğrul'un kayınpederi olarak karşımıza çıkan Mehmet Akif Ersoy'un desteği ve başyazarlığında, Eşref Edip'in yayımıyla ortaya çıkmıştır. Tasvir-i Efkâr dergisi ve bu derginin Ömer Rıza Doğrul dışındaki önemli yazarları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Adem Efe, "Sebilürreşad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 251-253.

³¹ Mustafa Uzun, "DOĞRUL, Ömer Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/489; İslam, *Ömer Rıza Doğrul'un Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi Eserinde Kelâm Konularının İşleniş Ve Değerlendirilmesi*, 5. Ayrıca, Bülent Doğrul küçük yaşta vefat etti. Nazan Doğrul hiç evlenmedi. Rezzan Doğrul'un üç tane çocuğu oldu: Serpil, Ayçin ve Aydemir. Türkiye Komünist Partisi Başkanı olan, Akif'in komünist torunu diye haberlere çıkan Aydemir Güler, Rezzan Hanımın oğlu Aydemir'dir. Bkz. Dücan Cündioğlu, "Emin Akif Ersoy'un Hüzünlü Hikayesi", *Yenişafak*, 28 Aralık 1999 <https://www.yenisafak.com/arsiv/1999/arakik/28/dcundioglu.html> Erişim Tarihi: 10.08.2020.

Rıza, 1925 senesinde *Vakit* gazetesinde yazmaya başlamış ve burada yazmış olduğu “*Türkiye-Mısır İlişkileri*” konulu birtakım yazıları sebebiyle İstiklal Mahkemesi tarafından suçlu bulunup hapse atılmıştır. Ancak, çok geçmeden berât etmiştir. Bu zaman diliminde, dönemin en çok itibar gören İslâmî yayınlarından olan “*Asr-ı Saâdet*” isimli kitap serisini kaleme almıştır. Sonra 1940’lı yıllara gelince Ömer Rıza, birkaç dostuyla beraber *İslâm-Türk Ansiklopedisi* çıkarmışlardır. Bu dostların başında Eşref edip, İsmail Hakkı İzmirli ve Kamil Miras gelmektedir. Bu eserde, Ömer Rıza’ya ait birçok makale ve madde yer almıştır. Bu zaman diliminden 1950’ye kadar olan süreçte *Cumhuriyet* gazetesinde gününbirlik yazılara da imza atmıştır. İstanbul Radyosunun gündeminde yer alması için Müslümanlar ve İslamiyet’e dair bazı konularda özetler yazmıştır. Daha sonra *Selâmet* dergisini çıkarmıştır ki burada hem Türk hem de İslâm dünyasının en gözde yazarları bir araya gelmiştir. Bu derginin çıktığı dönem, siyasi olarak çok partili döneme geçişe tekabül etmiştir. Derginin, yani *Selâmet Mecmûası*’nın önemli konuları arasında İslam âleminde baş gösteren fikrî hareketler, okullarda din öğretimiyle ilgili basın ve Meclis tartışmaları gibi konular yer almıştır. Bu sayede Ömer Rıza, dönemin Türkiye’sinde (1947-1948) din öğreniminin gerekliliğine dikkat çekerek bir şuur aşlamış, kamuoyu oluşturmuş ve özellikle ilkokullarda din derslerinin okutulmasına büyük bir katkı sağlamıştır.³²

Hem Osmanlı’nın hem de Cumhuriyet’in önemli bir âlimi, aydını ve siyasetçisi olan Ömer Rıza, bu iki dönemin müktesebâtına sahip önemli bir şahsiyettir. Bunun yanında Doğu ve Batı dillerine olan vukûfiyetinin bir getirisi olarak her iki kültürden çok mühim eserler çevirmiştir. Bilim insanı sıfatı, onu sosyal ve siyasal alanın gerisinde bırakmamıştır. Konulara daha çok aklî çerçeveden bakan Ömer Rıza, pek çok dinî konuya yeni bakış açıları kazandırmıştır. Yazdığı yazılar, arkasında bıraktığı eserler ve bu çerçevede yürüttüğü faaliyetler onun hayatını kalemiyle kazan bir kişilik olduğunun kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ömer Rıza, Mehmet Akif Ersoy’un damadı olması hasebiyle de onunla sıkı bir iletişim kurma imkânı yakalamıştır. Hatta Mehmet

³² Uzun, “DOĞRUL, Ömer Rıza”, 489; Mustafa Uzun, “Hayatını Kalemiyle Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul”, Tarih, Kültür ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğleri 6/19 (2003), 215-216; Ali Akpınar, “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul”, I. Burdur Sempozyumu, 1 (2005), 439.

Akif'ten uzak kaldığı dönemlerde de onunla yazışarak iletişimi koparmamaya çalışmış ve fikrî istişârelerini sürdürmüştür.³³

Ömer Rıza Doğrul'un siyasi hayatı, 1950 yılının Mayıs ayında yapılan seçimlerle başlamıştır. O, Demokrat Partisi'nin bir adayı olarak girdiği seçimlerden Konya milletvekili olarak çıkmıştır. Ancak milletvekili olduğu sırada da yazılarına devam etmiştir. Bu süreçte Cumhuriyet gazetesinde, İslam beldeleri ve Ortadoğu içerikli yazılar yayımlamıştır. “*Günün Olayları*”, “*Komşu Ülkelerde Olup Bitenler*”, “*Pakistan Mektupları*” ile “*Seyahât İntibâları*” söz konusu yazılarından bazılarıdır. O, bu yazılarında İslam beldelerindeki devrimin lideri olarak Türkiye'yi işaret etmiştir. Henüz o dönemden ileriye görme çabasının sonucunda Doğu ve Batı bloklarına karşılık olarak bir İslam cephesinin konumlandırılması gerektiği fikrini ileri sürmüştür. Böylece İslam coğrafyasının ve İslam halkının ittifadıyla güç birliğini savunmuştur. Ancak bu ittifadın, İslam beldelerinin yersiz tutumları sebebiyle gerçekleşemediğini söylemiştir. Buna rağmen bu handikaptan çıkışın reçetesini bildirmiştir. Bu doğrultuda, Hindistan'ın özgürleşme çabasında Müslüman halkın etkin rolünü hatırlatmış ve Türklerle Arapların dostluğuna dikkat çekmiştir. Bunu da İslam âlemine ve bu âlemin dili olan Arapçaya vâkıf olan nadir bir Türk siyasetçi, nadir bir Türk gazeteci olarak yapmıştır. Bu durum aynı zamanda yaptığı işin değerini de katlamıştır. Çünkü bu sıfatlara sahip olan dönemin gazetecileri basın dünyasından el etek çekmiş bulunuyorlardı.³⁴

Ömer Rıza Doğrul'un çok yönlü şahsiyetine dair önemli emârelerden biri de Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümenliği'nde görev almasıdır. Bu çerçevede İslam ülkeleriyle kurulan iletişimde tecrübelerinden faydalanılan Ömer Rıza, daha sonra Türk-Pakistan Kültür Cemiyeti'nin başkanı olmuştur. Bunun akabinde Pakistan'da düzenlenen İslam Kongresinde de bulunmuştur. Yakalandığı hastalıkla uzun süren mücadelesinin sonunda 13 Mart 1952 tarihinde dünya hayatına gözlerini yumarak ebediyete yürüyen Ömer Rıza Doğrul, İstanbul Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.³⁵

Ömer Rıza'nın, hayatını dinî ve vatanî davasına adayan bir aydın olduğu kolaylıkla söylenebilir. Onun fikirleri, yazdıkları ve yaptıkları bu davaya olan

³³ Akpınar, “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul”, 439.

³⁴ Uzun, “DOĞRUL, Ömer Rıza”, 9/489.

³⁵ Uzun, “DOĞRUL, Ömer Rıza”, 9/489.

bağlılık ve sadâkatinin en belirgin göstergeleri olarak okunabilir. O, İslam dinini taassuptan uzak bir yaklaşımla etraflıca inceleyen ve çalışmalarının mahsulünü eserlere dönüştürerek insanların hizmetine sunan sayılı ilim insanlarından biridir. Ülkemiz başta olmak üzere pek çok Müslüman ülkenin türlü sorunları için mesai harcamış ve bu sorunların çözümü için kalemini tüm gücüyle kullanmıştır.³⁶

Ömer Rıza Doğrul, hayatının son demlerine kadar ilim ve yayım faaliyetlerinden geri kalmamıştır. Bunu gösteren delillerden biri de evvela *Selâmet* olarak yayımlanan ve yayıma bir yıl kadar ara verdikten sonra *Yeni Selâmet* olarak tekrar yayımlanmaya başlayan dergi olmuştur. Bu dergide ilim, fikir, edebiyat, din, felsefe ve tarihe dair yazılar ve araştırmalar yayımlamıştır. Bunlarla birlikte “*Âlem-i İslam’ın Davaları*” ve “*Okuyucuların Sorularına Cevaplar*” gibi önemli yazılar yazmıştır. *Selâmet* dergisinin Doğrul dışındaki önemli üyeleri arasında Ahmed Hamdi Akseki, Rıza Nafiz Taner, Mûsâ Cârullah, Ahmet Halit Yaşaroğlu gibi Türk müelliflerden başka Ezher Rektörü Mustafa Abdürrazık Paşa, A. Cressy Morrison, Muhammed ikbal, Taha Hüseyin, Zeki Ali, John Kingley Birge gibi yabancı müellifler de bulunuyordu.³⁷

Ömer Rıza Doğrul hayatını vatanına, İslam âlemine ve bunların kurtuluş yoluna adanmasına rağmen birçok eleştiriye hedef olmaktan kurtulamamıştır. Ona yöneltelen bu eleştiriler iki yönlü olarak ele alınabilir. Bunlardan birincisi 1926 senesinde üye olduğu düşünülen mason locasıdır. İkincisi ise Kadıyânîliği yaymaya çalıştığı şeklindeki eleştiridir. Ömer Rıza’nın ünlü olduğu zamanlarda mason locaları kapalı olduğu için bu konu çok fazla dile getirilmemiştir. Ancak bir zaman sonra Ömer Rıza karşıtları onun mason olduğu yönündeki söylemlerini arttırmaya başlamışlardır. Bilhassa tefsîrini yayımladığı 1943-1947 senelerinde hem mason olmakla hem de Kadıyânîliği yaymakla suçlanmıştır. Ancak milli ve dinî faaliyetleriyle birlikte onca eserinin hiçbirinde, özellikle masonluk ile ilgili bir iz ve işaretten söz etmek mümkün değildir. Onun *Kültür Muhipleri Mahfilin*’de sunduğu bir konferansın yazılı metninde masonluğa ahlâkî bir kurum olarak baktığını ve bütün masonların da dindar insanlar olması gerektiği kaydedilmiştir. Dahası, halkın içinde debelendiği ahlâkî düşüşten bu kurumlar vesilesiyle kurtulacağını da söyleyerek masonluk kurumuna olan yaklaşımını

³⁶ Uzun, “DOĞRUL, Ömer Rıza”, 9/ 490.

³⁷ Uzun, “DOĞRUL, Ömer Rıza”, 9/490; Uzun, “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul”, 217.

izhâr etmiştir. Kaldı ki Onun, Cumhuriyetin ilk yıllarından ömrünün sonuna kadar İslâm dinine karşı baş gösteren taarruzlara devamlı olarak karşı çıkması ve birikimini böyle bir hizmete adanmasının yanında masonluğunun esâmesi okunmaz.³⁸

Ömer Rıza'nın itham edildiği Kadıyânîliğe gelince bu mesele, kendisinin birkaç eserini tercüme ettiği ve *Tanrı Buyruğu* tefsirinde, klasik geleneğin aksine akılcı bir mahiyet arz eden fikirlerine defaatle yer verdiği Kadıyânîliğin Lahor kolunun kurucusu Mevlana Muhammed Ali üzerinden geliştirilmiştir. Çünkü Mevlana Muhammed Ali, Kadıyânîliğin önderi olarak bilinen Mirza Gulâm Ahmed Kadıyânî'nin safında yer almıştır.³⁹ Gulâm Ahmed vefat ettikten sonra onun yerine hâlifesi Hakim Nureddin geçmiştir. Hakim Nureddin döneminde Kadıyânîlik stabil olarak seyretmiştir. Ancak, bu zat da 1914'te vefat edince bu defa Kadıyânîliğin başına ikinci halife olarak tercih edilen Mirza Bîşruddîn geçmiştir. Ne var ki Mirza Bîşruddîn'in propagandası işleri çığırından çıkarmıştır. Çünkü bu zat, Mirza Gulâm Ahmed'i evvela peygamber ilan etmiş ve sonra da onun peygamberliğine inanmayanları tekfir etmeye başlamıştır. Bu sebeple de Mevlana Muhammed Ali, ona tabi olan bazı arkadaşlarıyla beraber Kadıyan şehrini terk ederek Pakistan'ın Lahor şehrine yerleşmiştir. Hatta Mevlana Muhammed Ali, üstadı Gulâm Ahmet gibi Hindistan'ın Pencap bölgesinde doğduğu halde bu mezhebi Lahor'da yeniden başlattığı için ona *Lahorî/Lahûrî* denmiştir. Öyle ki Mevlana Muhammed Ali Lahûrî, Kadıyânîliğin Lahor kolunun kurucusu olarak tarihe geçmiştir.⁴⁰ İşte Ömer Rıza Doğrul da bu yaşananlardan hareketle tefsîrinde de kendisinden övgüyle söz ettiği Mevlana Muhammed Ali Lahori'nin, Gulâm Ahmed'in cemaatinden ayrıldığını hatırlatarak kendisini Kadıyanîliğin sapık itikadıyla suçlayanlara karşı cevap vermiştir.⁴¹ Hatta

³⁸ Uzun, "DOĞRUL, Ömer Rıza", 9/490; Mehmed Raif Ogan, "Pire için Yorgan Yakılmaz", *Sebilürreşad* 3/72 (1950), 339-340; Ömer Rıza Doğrul, "Misyonerliğin Yeni Şekli", *Sebilürreşad* 1/18 (1948), 277-278; Ömer Rıza Doğrul, "Siyonistliğin Tedhişi Yüzünden kaçan Muhacirler", *Selamet Dergisi* 64/3 (1948), 6-7; Ömer Rıza Doğrul, "Memleketimizdeki Siyonistlere Bir Ders", *Selamet Dergisi* 3/60 (1948), 2; Ömer Rıza Doğrul, "Arap ve İslam Aleminin Siyonistlikle Mücadelesi", *Selamet Dergisi* 3/61 (1948), 4-5. Konuyla ilgili tahlil edilmiş iki makale için bkz. Sami Baybal, "Ömer Rıza Doğrul'un Misyonerliğe Dair İki Makalesi Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2004), 155-173.

³⁹ Uzun, "DOĞRUL, Ömer Rıza", 490.

⁴⁰ Azmi Özcan, "Muhammed Ali Lâhûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2005), 30/500-502.

⁴¹ Uzun, "DOĞRUL, Ömer Rıza", 490; Ali Akpınar, "Tanrı Buyruğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/571-572.

bunlardan daha fazlasının yer aldığı “*Kadıyanilikten Teberri Ediyoruz*” isimli yazısında Ömer Rıza, Lahorî’nin Kadıyânî olmadığını, aksine Ehl-i Sünnete tabi olduğunu söylemiştir. Bilahare, büyük âlim olarak takdim ettiği bu zatın hizmetlerinden söz ettikten sonra onunla bazı konularda ihtilaf halinde olduklarını ve bu konuların da teferruat nevinden olduğu için ayrılığa sebep teşkil etmediğini vurgulamıştır. Bunun yanında Mevlana Muhammed Ali’nin etkisi altına asla girmedığını ve onun etkisi altına girmeyecek kadar “yaşça ve başça” olgun ve tecrübe sahibi olduğunu aktarmıştır.⁴² Ömer Rıza Doğrul bu iki konu üzerinden olduğu gibi tali birkaç konu üzerinden de tenkit edilmiştir.⁴³ Bütün bu eleştiriler ve bunların muhtemel sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. *Masonluk İthamları:* Bu ithamların sebebi Ömer Rıza’nın mason localarıyla bir şekilde ilişki kurmuş olması ve bunun da gocunulacak bir şey olmadığını düşünmesi olmalıdır. Bu iddia, arkadaşı Ahmed Hamdi Akseki için de ortaya atılmıştır.⁴⁴ Ancak Ömer Rıza, kendilerini ve arkadaşlarını mason olarak göstermeye çalışanların böyle davranmakla bizzat kendilerinin masonların safında yer almış olduklarını yazılarında dillendirmiştir. Hatta konuyla ilgili bir yazısını “*Kızıl Münafıklara Karşı En Son Sözüümüz*” başlığıyla *Selamet* dergisinde yayımlamıştır.

2. *Klasik Anlayışı Zorlayan Akılcı Yorumları:* Büyüdüğü ve gezdiği farklı yerler, arkadaşlık yaptığı yerli ve yabancı düşünürlerin yanında tahsil hayatının ve olaylara bakış açısının ortaya çıkardığı sebeplere bağlı olarak taassup ve mezhep saplantılarından uzak bir tutum sergilemiştir. Bu da hâkim geleneğe aykırı görüldüğü için eleştirilere hedef olmuştur.

3. *Eserlerinde Yerli ve Yabancı Kaynakları Kullanması:* Çok iyi bir Türkçenin yanında Arapça ve İngilizceye de ana dili kadar hâkim olması ona bu dillerin kaynaklarını kullanma alanı açmıştır. Bunun bir sonuncu olarak da eleştirilmiştir.

⁴² Ömer Rıza Doğrul, “Kadıyanilikten Teberri Ediyoruz”, *Sebilürreşad* 3/74 (1950), 374-377.

⁴³ Akpınar, “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul”, 441-442; *Tanrı Buyruğu*, kullandığı dil ve sistematik bakımından birçok müfessirin takdirini kazanmakla birlikte birtakım eleştiriler de almıştır. Bununla ilgili daha geniş bilgiler için bkz. Hasan Basri Çantay, *Tefsirli Kur’an Meali Kur’an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim* (İstanbul: Risale Yayınları, 2017), 15; Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur’an Tercümeleri Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Akid Yay., 1989), 47-152.

⁴⁴ Mehmed Raif Ogan, “Ömer Rıza Beyle Alakalı Olmayan Noktalar”, *Sebilürreşad* 3/75 (1950), 388-390.

4. *Basın ve Yayın İşleriyle Uğraşması*: Muazzam müktesebatını halkı aydınlatmak üzere daha etkin kullanabilmek için basın ve yayınlara iştigal etmiştir. Çeşitli dergi ve gazetelerin hem kurucu üyeliğini hem de yazarlığını yapmıştır. Bu durum da Ömer Rıza'yı devamlı olarak göz önünde tuttuğu için tenkitlere yol açmıştır.

5. *Siyasete Atılması*: Vefatından iki yıl kadar önce Demokrat Partisinin Konya milletvekili olarak seçilmiştir. Burada da Ömer Rıza, dönemin siyasi ayrılıkları ve sürtüşmeleri sebebiyle eleştirilenler arasına girmiştir.

6. *Din Âlimi Olması*: Dini alanda söz söyleyen zatlar geçmişten günümüze çeşitli şekillerde eleştirilmiştir. Ömer Rıza da dindar ve ünlü bir kişilik olarak bu eleştirilerden nasibini almıştır.

Ömer Rıza Doğrul'un Tefsîri

Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu Kur'ân-ı Kerim'in Tercüme Ve Tefsiri* isimli eserini zamanının mevcut meal-terfîr çalışmalarını nitelik olarak yetersiz gördüğü için kaleme aldığını belirtmiştir. Bu yetersizliklerin başında ise Türkçenin yanlış kullanımı ve Kur'an'ın Arapça metninin ve hitap gücünün Türkçeye yanlış veya eksik olarak aktarılmasını zikretmiştir. Ömer Rıza Doğrul, eserinin meal bölümünü diğer meallere yaptığı eleştirilerde belirlediği dilsel eksikliklerden arındırmaya çalışmıştır.⁴⁵ Bu anlamda meal bölümünde Kur'an'ın Arapça metninin ifade gücünü aksettirmeye çalışmıştır. Eserini edebi, ilmi açıdan güçlü tutmasının yanında yeni nesil tarafından da anlaşılması için sade ve akıcı bir dil kullanma gayreti göstermiştir. Bununla birlikte mealinin bazı yerlerinde parantezlere yer vermiş ve âyetlerdeki Arapça deyimlerin Türkçedeki en uygun karşılıklarını kullanmaya özen göstermiştir. Müfessirin âyetlere bütüncül olarak yaklaşması, Kur'an'î kavramlara yer vermesi, peygamber kıssalarına dair tavihleri, işârî açıklamaları ve bilimsel gerçeklere dayanan yorumları eserin tefsîr bölümüyle ilgili önemli özelliklerdendir. Âyetlerin tefsir edilmesinde takip ettiği usul ise üç maddede özetlenebilir:

⁴⁵ Ömer Rıza Doğrul, *Kur'ân Nedir* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1967), 90-94. Ömer Rıza Doğrul, bu kitabında ayrıca "*Garp ve Şark Lisanlarında Kur'an Tercümesi*" şeklindeki bir bölüm başlığının altında, Kur'an'ın Türkçe tercümelerinden başka Kur'an'ın *Latince, Fransızca, İspanyolca, İbranice, Almanca, Rusça, Flemenkçe, İtalyanca* şeklinde sıraladığı tam 23 dildeki tercümesini birer birer alt başlıklarla ele alarak bunlarla ilgili özetler nakleder. Bu da Ömer Rıza'nın, Kur'an'ın tercüme ve tefsirine olan vukufiyetinin ve hassasiyetinin önemli bir işareti olarak okunabilir.

1. Sûreler Hakkında Bilgi Vermesi: Ömer Rıza, sûrelerin tefsîrine geçmeden önce her bir sûrenin ihtiva ettiği konular ve sûrenin tarihi ile ilgili özet bilgiler sunar. Daha sonra da sûreler ve âyetler arasındaki münasebetlerden söz eder.

2. Sûrelerin İhtiva Ettikleri Konulara Göre Ayırması: Ömer Rıza, her sûreyi ihtiva ettiği konulara göre bölümlere ayırır ve bu bölümlere muhtevaya uygun konu başlıkları belirler. Sonra da bu bölümler arasındaki bağlantıları açıklar.

3. Âyetlerin Tercüme Ve Tefsîrini Yaparken Çeşitli Kaynaklara Atıf Yapması: Ömer Rıza, âyetlerin tercüme ve tefsîrini aktarırken konunun daha iyi anlaşılması için eserinin de temel kaynakları mahiyetinde olan eserlere göndermeler yapar. Bunlar Taberi'nin *Camîu'l-Beyan*'ı, Razi'nin *Tefsîr-i Kebir*'i, Zemahşeri'nin *Keşşâf*'ı, Beyzavi'nin *Envaru't-Tenzil*'i, Ebu Hayyan'ın *el-Bahru'l-Muhit*'i, Ebu's-Suud'un *İrşad*'ı, Suyuti'nin *ed-Dürri'l-Mensur*'u gibi temel tefsîr kaynaklarıdır. Bunların yanında Buhari ve Müslim'in hadis külliyatları, *Lisanu'l-Arab* ve *el-Müfredat* gibi sözlükler de sayılabilir. Bunların dışında gerekli yerlerde Kutsal Kitap ile bazı mukayeseler ve hem yerli hem de yabancı bilim insanlarından fikirler aktarır.⁴⁶

Tanrı Buyruğu ile ilgili ifade edilmesi gereken önemli bir husus daha vardır. Bu husus tefsîrin 1980 senesinde İnkılap ve Aka Kitapevlerince yapılan dördüncü ve son baskısıyla ilgilidir. Eserin bu baskısında Kur'ân'ın Arapça metni yer almadığı ve baskıya hazırlayanlar tarafından birtakım sadeleştirilmeler yapıldığı için eser tek cilt olarak yayımlanmıştır. Eserin bu baskısı Ahmet Muhtar Büyükçınar ve Mustafa Uzun tarafından hazırlanmıştır. Eser bu baskıya hazırlanırken bazı imla hatalarından arındırılmıştır. Bunun yanı sıra birtakım sadeleştirmeler de yapılmıştır. Ancak, eserle ilgili anlaşılabilir tarafları olan bu düzeltmelerin yanında tefsîrin karakteristiğine doğrudan etki edebilecek başka bir müdahale de söz konusu olmuştur. Bu müdahalelerin en önemlilerinden birisi ise Ömer Rıza'nın, hem tefsîrinde hem de *Sebilürreşad* vb. dergilerdeki yazılarında savunduğu, kendisinden övgüyle bahsettiği Mevlana Muhammed Ali'ye ait bazı yorumların Tanrı Buyruğu'undan çıkarılması şeklinde gerçekleşmiştir.⁴⁷ Tahrifat

⁴⁶ Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul ve Tefsîre Katkısı", 19-20.

⁴⁷ Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul ve Tefsîre Katkısı", 19; Uzun, "DOĞRUL, Ömer Rıza", 9/490.

olarak da anlaşılmış olan bu müdahalenin gerekçesi, “*siyasi ve sosyal şartların etkili olduğu, daha çok akılcı ve maddi açıklamalar şeklinde ortaya çıkan hatalı ve yanıltıcı yönlendirmeler*” şeklinde takdim edilse de bunun hem tefsîre hem müfessire ve hem de okura karşı yapılmış haksız bir müdahale olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bu tür müdahaleler iyi niyetle yapılmış olsa da eserin orijinalliğine zarar vermiştir. Nitekim bu müdahaleler çeşitli akademik yazılarda da eleştirilmiştir.⁴⁸

⁴⁸ İlhami Karabulut, “Tanrı Buyruğu Ya Da Bir Tahrifin Anatomisi”, *Söz ve Adalet Dergisi* 1/4 (2008), 82-92; Akpınar, “Ömer Rıza Doğrul ve Tefsîre Katkısı”, 19-20.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖMER NASUHİ BİLMEN VE ÖMER RIZA DOĞRUL’UN TEFSİRLERİNDE HZ. MERYEM

1.1 Ailesi

Hiz. Meryem Kur’ân’da bizatihi ismiyle zikredilen tek kadındır. O, Kur’ân’da “*Meryem*” ismiyle 34 defa anılır. Bunlar, Hiz. İisâ’ya dair bilgi vermek amacıyla “*Meryem oğlu İisâ Mesih*” tamlaması şeklinde 23 ve Hiz. Meryem’in bizzat şahsı ile ilgili olayların anlatımında 11 kez olacak şekilde tasnif edilebilir.

Kur’ân’da Hiz. Meryem ve ailesi ile ilgili bilgiye hem Mekki hem de Medeni sûrelerde rastlamak mümkündür.⁴⁹ Bunlar mushaf sıralarına göre 3/Âl-i İmrân, 4/Nisâ, 5/Mâide, 19/Meryem, 21/Enbiyâ, 23/Mü’minûn ve 66/Tahrîm sûreleridir.⁵⁰ Ancak bunlar arasında Hiz. Meryem ve Hiz. İisâ’ya dair bilgi veren en önemli iki sûre Meryem ve Âl-i İmrân sûreleridir.⁵¹ Hiz. Meryem’in anne ve babası, doğuşu, *Meryem* isminin ona annesi tarafından verilmesi, annesinin onun için ettiği dua, mabede (azatlı köle olarak) adanması, Hiz. Meryem’in çocukluğunu mabet içerisinde ve Hiz. Zekeriyâ’nın nezaretinde geçirmesi, Allah’tan bir kelime, dünya ve ahirette itibarlı bir evlat olarak ona Hiz. İisâ’nın müjdenmesi gibi önemli bilgiler Âl-i İmrân sûresinde yer almaktadır. Hiz. Meryem’in hamilelik öncesi durumu, insan sûretine bürünen meleğin ona tertemiz bir oğul olarak Hiz. İisâ’yı müjdelemesi, bu melek ile olan diyalogu ve böylece Hiz. İisâ’ya hamile kalması, hamileliği boyunca Hiz. Meryem’in içinde bulunduğu genel durumu, Hiz. İisâ’yı doğurması, Hiz. İisâ doğduktan sonra gerçekleşen bazı olaylar ve bu olaylara insanlardan gelen reaksiyonlar” ise *Meryem* sûresinin konuları arasında yer almaktadır. Bunların dışındaki sûrelerde Hiz. Meryem’in daha spesifik ve daha kısa bir şekilde söze konu edildiği söylenebilir.

⁴⁹ Bilal Gökür, *Meryem Sûresi Tefsiri/Metin ve Yorum İncelemesi* (Ankara: Fecir Yayınları, 2009), 90.

⁵⁰ Bunlardan Meryem, Enbiyâ ve Mü’minun sûreleri Mekki, diğerleri ise Medenidir.

⁵¹ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, 1955), 1/CLXXXII.

Nisâ sûresinde ehli kitabın dindeki aşırılıklarını izhar eden inanç ve iddialarının aksine, Hz. İsa'nın herkes gibi anadan doğma bir kul olduğu aktarılmaktadır. Bu bağlamda Hz. İsa'nın Allah'ın değil, Hz. Meryem'in oğlu ve Allah'ın ise sadece elçisi olduğu, teslimin reddedildiği ve Allah'ın bu nevi şeylerden münezzeh olduğu ifade edilirken Hz. İsa'nın yanı sıra Hz. Meryem'in de bahsi geçmektedir.

Mâide sûresinde Hz. Meryem, Hz. İsa'ya çeşitli nimetlerin verilmesi, Ruh'u'l-Kudüs ile desteklenmesi, ölülerini diriltmesi, kendisine Tevrat ve İncilin öğretilmesi, hasta ve âma insanları iyileştirmesi, kavminin gökten bir sofraya istemesi vb. konuların işlendiği âyet gruplarında yine *Meryem oğlu İsa Mesih* tamlamasında Hz. İsa ile anılmaktadır.

Enbiyâ sûresinde Hz. Meryem'in, Hz. Eyüp peygamberden başlayıp Hz. İsmail, Hz. İdris, Hz. Zülkifl ve Hz. Yunus ile devam eden, sonra da Hz. Zekeriyâ ile biten bölüm sonunda *"İffetini koruyan kadını (Meryem'i) de an. Biz ona ruhumuzdan üflemiş, kendisini ve oğlunu bütün insanlar için bir ibret vesilesi kalmıştık."* ifadesiyle anıldığı görülmektedir.

Mü'minûn sûresinde de Hz. Meryem'e yine Hz. İsa ile yan yana *"Meryemoğlu ve annesini de bir delil kıldık ve onları yaşamaya elverişli, içinden sular akan yüksekçe bir yere yerleştirdik."* ifadesiyle değinilmektedir.

Son olarak *Tahrîm* sûresinin sonuncu âyetinde, *Enbiyâ* sûresindeki benzer bir ifadeye ek olarak, Allah'ın sözlerini ve kitaplarını doğrulayan; itaatkâr, samimi ve dindar vurgusuyla Hz. Meryem'den bahsedilmektedir. Bunların dışındaki âyetlerde Hz. Meryem'den bahsedilirken genel olarak detaylara pek temas edilmemektedir.

Dolayısıyla, Hz. Meryem ve ailesi hakkında bilgi elde etmek üzere Kur'an'a başvurulacaksa zikrettiğimiz bu sûreler hareket noktası olarak kabul edilebilir. Zira biz de kaynak olarak belirlediğimiz *Tanrı Buyruğu ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri* isimli eserlerde, genel olarak bu âyetlere dair yapılan yorumların mukayesesi üzerinden çalışmamızı şekillendirmeye çalışacağız.

1.1.1 Babası

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in babası ile ilgili olarak yorumlanan âyetler genel itibarıyla Âl-i İmrân sûresinin 33-35. âyetleri, *Tahrîm* sûresinin 12. âyeti ile *Meryem* sûresinin 28. âyetidir. *Meryem* sûresinde Hz. Meryem'in

babasından söz edilir fakat ismi telaffuz edilmez. Âl-i İmrân ve Tahrîm sûrelerinde ise bu isim *İ'mrân* olarak karşımıza çıkar. Ne var ki *İ'mran* kelimesi *Âl-i İmran* sûresinin bir pasajında bir ayet arrayla iki defa zikredilmiştir. Ancak bu durum beraberinde *İ'mran*'ın kimliği konusunda bir fikir ayrılığını da getirmiştir. Bu sebeple ihtilafa mahal olan *Âl-i İmrân* sûresinin 33-35. âyetleri üzerinde durmak konunun anlaşılması bakımından önemlidir. Çünkü ihtilaflar *Âl-i İmrân* sûresinin 33. âyetindeki *İ'mrân* ile 35. âyetindeki *İ'mrân*'ın aynı kişi mi, yoksa farklı iki kişi mi olduğu konusunda yoğunlaşmıştır. Bu ihtilafların sebebi Hz. Mûsa ve Hz. Hârûn'un babalarının da *İ'mran* adında bir zât olmasıdır.⁵² Böylece müfessirlerimiz *Âl-i İmrân* sûresinin 33. ve 35. âyetlerini yorumlarken buradaki *İmrân* hakkında genel olarak iki türlü yaklaşım sergilemişlerdir. Bunlardan ilki *Âl-i İmrân* sûresinin hem 33. hem de 35. âyetlerinin Hz. Meryem'in babası olan *İ'mrân b. Mâsân*'dan bahsettiği yönündeki yaklaşımdır.⁵³ İkincisi ise *Âl-i İmrân* sûresinin 33. âyeti Hz. Mûsa ve Hârûn'un babaları olan *İmrân b. Yeshûr*'dan söz ederken, 35. âyetinin ise Hz. Meryem'in babası olan *İmrân b. Mâsân*'dan söz ettiğini ifade eden yaklaşımdır.⁵⁴

Ömer Nasuhi Bilmen'in çalışmamıza kaynaklık eden *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*'nde bu âyet şöyle tercüme edilir: “*Şüphe yok ki Allah Teâlâ Âdem'i, Nuh'u, İbrahim'in âlini ve İmrân'ın âlini âlemler üzerine mümtaz kıldı.*” Burada Ömer Nasuhi Bilmen de diğer pek çok müfessir gibi ihtilafa konu olan *iki 'İmrân*'dan da söz açar. Ona göre buradaki *İ'mrân*, ya *İmrân b. Yeshur/Yasher*'dir ki o da Hz. Musa ve Hz. Harun'un atasıdır. Ya da *İmrân b. Mâsân*'dır ki bu da Hz. İsmâ'nın (a.s) annesi Hz. Meryem tarafından dedesi, yani atasıdır. Bu hanedan ise peygamberlikle teşrif edildiği için âyette isimleri geçen Adem, Nuh ve İbrahim hanedanları gibi devrinin insanlardan daha üstün bir konuma sahiptir. Bilmen, İhtilaf konusu bu iki *İ'mrân* arasındaki zaman farkını ise bin sekiz yüz sene olarak belirler.⁵⁵

⁵² Hz. Meryem'in babasının adı İmrân bin Metan (veya Mâsân); Hz. Musa ve Harun'un babalarının adı ise İmrân bin Yeshûr'dur.

⁵³ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşeri el-Harezmi, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vil'* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2009), 1/168-169.

⁵⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/118-119; Mukatil bin Süleyman, *Tefsîr-i kebir* (Beyrut: Müessesetü't-Tarihü'l-Arabi, 2002), 1/271; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1/168-169; Ebi'l-Fidâ' İsmail bin Ömer bin Kesir el-Kurayşî ed-Dimeşki, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azim* (Beyrut: Daru İbni Hazm), 361-362; Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razi et-Taberistani, *Mefatihü'l-gayb* (Beyrut: Daru'l-fikr, 1981.), 8/24.

⁵⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/3564-356.

Âl-i İmrân sûresinin 33. ve 34. âyetlerini, “Allah, Âdem’i, Nuh’u, İbrahim hanedanını ve İmrân hanedanını bütün milletler üzerine seçti. Bunlar birbirinden türeme bir zürriyettiler.” şeklinde tercüme eden ve çalışmamıza Tanrı Buyruğu isimli eseriyle kaynaklık eden ikinci müfessirimiz Ömer Rıza Doğrul ise Âl-i ‘İmrân sûresine dair genel bilgiler verirken bu sûrenin ismini 33. âyetinde geçen ‘İmrân’ dan aldığını söyler.⁵⁶ Sonra da bu İmrân’ın Hz. Musa ve Hz. Harun’un babası olan ‘İmrân olduğunu ekler.⁵⁷ Bununla birlikte yukarıdaki âyeti tefsîr ederken Kur’ân’daki İmrân’ın İncil’deki İmrân olduğunu da belirtir.⁵⁸ Hatta bu görüşe uygun olarak iki âyet sonraki 35. âyet için “Hani İmrân’ın karısı demişti ki...” yerine “Hani İmrân’dan bir kadın demişti ki...” şeklinde bir çeviri yapar.⁵⁹

“Hani İmrân’dan bir kadın demişti ki: Yarabbi! Karnımda taşıdığımı münhasıran Senin hizmetine adadım. Adağımı kabul et. İşiten ve bilen sensin.”⁶⁰

Ne var ki bu âyetin tefsîrine gelince Ömer Rıza Doğrul’un yorumu biraz değişir. Bu âyetle ilgi dilbilimsel bir tahlil yapan Doğrul, “İmrâ’e” kelimesinin herhangi bir kadın anlamına gelebileceği gibi bir erkekle evlenmiş zevce, eş vb. anlamlara da gelebileceğini söyler. Böylece “hani İmrân’dan bir kadın demişti ki...” şeklindeki çevirinin yerine “hani İmrân’ın karısı demişti ki...” şeklindeki anlamın daha münasip olacağı kanaatine varır. Sonuç olarak da buradaki İmrân’ın Hz. Musa ve Hz. Harun’un babası olan İmrân değil, Hz. Meryem’in babası olan ‘İmrân olduğunu kaydeder.⁶¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki her iki müfessirimiz de Âl-i İmrân Sûresinin 33. âyetinde zikri geçen İmrân ile 35. âyetteki İmrân’ı birbirinden ayırmaktadırlar. Yani müfessirlerimiz genel olarak Kur’ân özel olarak da Âl-i İmrân sûresi için iki farklı İmrân portresi çizmektedirler. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen, sûrenin 33. âyetiyle ilgili kesin bir yargıda bulunmayıp buradaki zatın hem Hz. Musa ve Harun’un atası olan İmrân b. Yeshur hem de Hz. Meryem’in babası olan İmrân b. Mâsân olabileceği şeklinde bir ihtiyatla her iki ihtimali göz önünde bulundurmaktadır. Ne var ki 35. âyete gelince Ömer Nasuhi Bilmen, bu

⁵⁶ Bu âyet Ömer Rıza Doğrul’un esas aldığı Mushafa göre Âl-i İmrân sûresinin 32. âyeti iken bizim Mushaflarımıza göre ise 33. âyetidir.

⁵⁷ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/106.

⁵⁸ Kutsal Kitapta bu isim Amram olarak geçer ve Musa, Harun’un ve Meryem olmak üzere üç çocuğu olduğu nakledilir. (bkz. Tarihler 1. 6/2-3, Sayılar 26/59.)

⁵⁹ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/119.

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/35.

⁶¹ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/119.

ikilemden kurtularak söz konusu ihtimalleri teke indirdikten sonra burada İmrân olarak zikredilen zatın Hz. Hanne'nin kocası, yani Hz. Meryem'in babası olan *İmrân b. Mâsân* olduğunu açıklamaktadır.⁶² Ömer Rıza Doğrul ise sûrenin 33. âyetinde geçen *İmrân*'nın Hz. Musa ve Harun'un babaları olan *İmrân b. Yashur* olduğunu hem Âl-i İmrân sûresinin başında sûre ile ilgili genel bilgiler verirken hem de sûrenin bizzat 33. âyetini izah ederken vurgulamaktadır. Ancak sûrenin 35. âyetine gelince buradaki *İmrân* ismiyle kastedilen zatın ise Hz. İsa'nın dedesi ve dolayısıyla Hz. Meryem'in babası olan *İmrân b. Mâsân/Metân* olduğunu ifade etmektedir. Son tahlilde diyebiliriz ki Âl-i İmrân sûresinin 33. âyetinde ismi geçen İmrân'ın kimliği konusunda her iki müfessirimiz tarafından net bir bilgi aktarılmazken, sûrenin 35. âyetindeki İmrân'ın kimliği Hz. Meryem'in babası olarak netlik kazanmaktadır. Böylece pek çok konuda birbirinden farklı yaklaşımlar sergileyen müfessirlerimizin burada uzlaştıkları ifade edilebilir.

1.1.2 Annesi

Hz. Meryem'in annesi Kur'ân-ı Kerîm'de ismen zikredilmez. Ancak karnındaki çocuğunu Allah'a adadığını ifade eden Âl-i İmrân sûresinin söz konusu âyetinde "*İmrân'ın karısı*" ve Hz. Meryem'in çocuk doğurmasına karşılık dönemin insanların tepkileri⁶³ ifade edilirken Meryem sûresinin ilgili âyetinde "*Senin baban fena bir adam, anan da iffetsiz bir kadın değildi.*" şeklinde Hz. Meryem'in annesine atıfta bulunulur. Yani Hz. Meryem'in annesine âyetlerin birinde babası *İmrân*'a, bir diğerinde ise bizatihi Hz. Meryem'e nispet edilerek bir tamlama içerisinde değinilir.⁶⁴

⁶² Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1/168-169; İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Âzim*, 1/361-362; Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/24; Ömer Faruk Kahraman, "İmrân," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22/232.

⁶³ Yahudi geleneğinde on iki veya on dört yaşına erişen kızlar mabetten ayrılarak evlenirlerdi. Oysa Hz. Meryem bakirelik yemini ettiği için onun durumu Rab'e sorulmuş, sonra da evli olmayan erkekler arasında çekilen kura sonucunda Davud'un oğlu Yusuf ile evlendirilmesi karara bağlanmıştı. Yûsuf kendisinin hem yaşlı hem de çocuk sahibi olduğu gerekçesiyle sonucu kabul etmek istemediğini belirtse de karar değişmemiş ve Hz. Meryem ile nişanlanmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Yûsuf Hz. Meryem'i ve ona arkadaş olarak verilen altı bâkireyi de alıp evine götürmüştür. Ancak çalışmak için başka bir şehre giden Yusuf'un nişanlısıyla aynı evde kalma fırsatı olmamıştı. Nişanlısından ayrı bir hayat yaşayan Hz. Meryem'in halkın karşısına bir bebekle çıkması zina, iffetsizlik gibi çeşitli tepkilerin ve ağır ithamların sebebi olarak açıklanabilir. Daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Kahraman, "Meryem," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/236-242.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/35; Meryem 19/28.

Ömer Nasuhi Bilmen, Âl-i İmrân sûresinin 35. ve 36. âyetlerini tefsîr ederken Hz. Meryem'in annesine değinir ve isminin *Hanne* olduğunu aktarır.⁶⁵ Daha sonra Allah'tan kendisine bir evlat ihsan etmesini isteme hikayesinden başlayarak bu bağlamda isteğinin karşılık bulmasını müteakiben hamile kalmasına, bu süreçte eşi *İmrân bin Masân*'ın vefat etmesine, o dönem için mabede azatlı bir köle olarak evlat adamanın erkek çocuk sahibi olmaktan geçtiği kanaatine karşılık, Hanne'nin kız çocuğu doğurmasının ona verdiği üzüntüye kadar birçok detayı aktarır.⁶⁶ Ömer Rıza Doğrul ise Hz. Meryem'in annesine dair hiçbir bilgi aktarmaz ve dolayısıyla isminden de hayat hikâyesinden de söz etmez. İlgili âyetleri tavzih ederken Hz. Meryem'in annesiyle ilgili olarak sadece "*Meryem'in validesi*" şeklinde bir ifade kullanmakla iktifa eder.⁶⁷ Bunun sebebi, Ömer Rıza'nın Hz. Meryem'in annesiyle ilgili olarak verilecek bilginin Kur'ân-ı anlamada bir kilit nokta niteliği taşımadığı şeklinde bir kanaate sahip olması düşünülebilir. Yahut olabildiğince kısa, öz ve faydalı daha vecîz bir ifadeyle "muhtasar müfîd" bir meal-tefsîr çalışması ortaya koyma amacı olabilir.

1.2 Mabede Adanışı ve Doğuşu

Hz. Meryem'in mabede adanışı ve doğuşu Âl-i İmrân 35-36. âyetlerde şöyle anlatılır: "*Yâd et ki İmrân'ın refİKası: Yarabbi! Ben karnımda olanı azatlı bir köle olarak sana nezrettim. İmdi bunu benden kabul buyur. Şüphe yok ki hakkiyle işitici sensin, kemâliyle bilici sensin demişti. Vaktaki hamlini vazetti, dedi ki: Yarabbi! Ben onu kız olarak doğurdum Allah Teâlâ ise onun ne doğurduğunu daha ziyade bilir. Hâlbuki erkek, dişi gibi değildir. Ve ona Meryem adını verdim. Ve ben onu ve onun zürriyetini recim olan şeytandan senin himayene ısmarladım.*"⁶⁸

Ömer Nasuhi Bilmen, burada Allah'ın izni ve inayetiyle bazı zatların ne gibi olağanüstü lütuf ve imtiyazlara mazhar olduğuna ilişkin işaretlerden söz eder. Tüm bunların da yakında son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) birtakım

⁶⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/356. Kaynaklarımızdan bazıları Hz. Meryem'in annesinin Hanne binti Fâkûz isminde kısır bir kadın olduğunu aktarır. Bunula ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Kahraman, "Meryem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2004), 29/236-242.

⁶⁶ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/356.

⁶⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/119.

⁶⁸ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/356.

harikalar ve imtiyazlarla mükâfatlandırılacağına işaret ettiğini söyler. Bu sebeple âyete “Ey Habibim! Hatırla ki...” diye başlar.⁶⁹

Bilmen’nin kaynak zikretmeden naklettiği bir rivâyette şunlar aktarılır: İhtiyarlayan Hz. Hanne, günün birinde bir ağacın altında oturmuş gölgelenirken yavrusunu doyurmaya çalışan bir kuş görür. Böylelikle annelik duyguları kabarıp ve “Allah’ım! Eğer bana bir çocuk nasip edersen, adağım olsun ki onu Beyt-i Makdise hizmetçi olarak vereceğim.” diye duâ etmeye başlar. O dönemin insanlarına göre bu çeşit adaklar sadece erkekler için yapılırdı. Allah, Hz. Hanne’nin duâsını kabul eder. Bu sırada Hz. Hanne’nin eşi İmrân vefat eder ve daha sonra bu acının üstüne, doğurduğu çocuğun kız olduğunu görünce acısı daha da katlanır.⁷⁰

Hz. Hanne’nin bu üzüntüsünün sebebi, Ömer Nasuhi Bilmen’e göre başlı başına kız evlat doğurmuş olmasıyla açıklanamaz. Ona göre bunun en temel sebeplerinden biri yerleşik anlayışa göre mabede adanmaya erkeğin daha layık, daha uygun olması ve kadınların bu iş için uygun görülmemesiydi. Çünkü mabet hizmetçileri erkeklerden ibaretti ve kadınların da mabette erkeklerle bir arada olması meşru görülmezdi. Kızların hayız ve nifas gibi hallerinin olması, mabette ibadet ve hizmette süreklilik bakımından tercihin erkeklerden yana kullanılmasının sebeplerinden biriydi. Yine erkeklerin kadınlara nispetle daha dayanıklı, daha zeki olmaları başka bir tercih sebebi olarak görülürdü. Demek ki bu âyetlerde Hz. Hanne’nin adağa uygun, yani bu vasıfları haiz bir erkek çocuk doğuramamasının hüznünü görüyoruz. Nitekim Hz. Hanne’nin evladına âbid hizmetkâr anlamlarına gelen *Meryem* ismini vermesi de bu telakkilerin eksenindeki bir durum olarak mütala edilmektedir.⁷¹

Hal böyleyken Hz. Hanne adakta bulunurken niyet ettiği erkek çocuğun yerine ve ona bedel olacak şekilde evladı Hz. Meryem’in kabul görmesini niyaz eder. Daha sonra da “*Ve ben onun zürriyetini*” derken evladı Meryem ve torunu Îsâ başta olmak üzere tüm neslini; “*kovulmuş şeytandan Sana ısmarladım.*” derken de şeytanın her türlü temasından ve vesveselerinden korunmaları için Allah’ın himayesine emaneti kastederek dua eder.⁷²

⁶⁹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/356.

⁷⁰ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/356

⁷¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/356, 357.

⁷² Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/357.

Aynı ayetleri Ömer Rıza Doğrul şöyle tercüme etmiştir: *“Hani İmrân’dan bir kadın demişti ki: Yarabbi! Karnımda taşıdığımı münhasıran Senin hizmetine adadım. Adağımı kabul et. İşiten ve bilen sensin. Onu doğurunca, Yarabbi! Dedi, kız doğurdum. Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi biliyordu. Erkek, kız gibi değildir. Adını Meryem koydum. Onun ve zürriyetinin mel’ûn şeytanın şerrinden korunmasını Sana ısmarladım.*⁷³

Ömer Rıza Doğrul *“erkek, kız gibi değildir.”* ibaresini mabet hizmetleriyle ilgili olarak yorumlar. Öyle görünüyor ki o zamanın mabet ile ilgili işlerini erkekler üstlenir ve mabede adananlar erkektir. Yani kızların mabede kabul edilmeleri meşru görülmemekle birlikte mabede kabul edilseler bile buradaki hizmetleri erkekler kadar hakkıyla yapamayacakları kanaati hâkimdir. Hz. Hanne de kız çocuk doğurduğu için onun mabede kabul edilmeyeceğini düşünür ve dolayısıyla adağını yerine getirememekle ilgili mahcubiyetini ve endişesini ortaya koyan sözler söyler. Hz. Hanne’nin kızı Hz. Meryem için dilinden dökülen *“Onun ve zürriyetinin mel’ûn şeytanın şerrinden korunmasını Sana ısmarladım”* şeklindeki bu duâ sözlerini Ömer Rıza şöyle yorumlamaktadır: Hz. Hanne kendisine anneliği tattıracak bir evlat için nasıl duâ etti ise şimdi de kendisiyle annelik duygularını tattığı kızı için duâ eder. Bir anlamda kendi soyunun da bekasını arzu etme(s)i’nin bir sonucu olarak Hanne, kızının da kendisi gibi anne olmasını ve neslinin Allah tarafından korunmasını diler.⁷⁴

1.3 Hz. Zekeriyya’nın Hz. Meryem’i Himâye Etmesi ve Mihraptaki Rızık

Hz. Zekeriyya’nın Hz. Meryem’in bakımını üstlenmesi ve Hz. Meryem’i her ziyaretinde yanında yiyecekler olduğunu görmesiyle ilgili meseleler Âl-i İmrân sûresinin 37. ve 44. âyetlerinin konularıdır. Ömer Nasuhi Bilmen’in çevirisiyle 37. âyet şöyledir:

*“Artık onu Rabbisi bir güzel kabul ile kabul buyurdu ve onu bir güzel nebat olarak yetiştirdi. Zekeriyya’yı da ona bakmağa memur etti. Zekeriyya her ne zaman mahfilde onun yanına girse onun yanında bir rızık bulurdu. Ya Meryem! Bu sana nereden geldi, O da bu Allah tarafından der idi. Şüphe yok ki Allah Teâlâ dilediğini hesapsız merzuk buyurur.”*⁷⁵

⁷³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/119.

⁷⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/119.

⁷⁵ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/356.

Bilmen'in bu âyet ile ilgili yorumları gösteriyor ki Allah (c.c.) Hz. Hanne'nin bu adağını ona mahsus ve onunla mahsur olmak üzere en güzel sûrette kabul buyurmuştur. Allah bu adağı kabul etmekle Hz. Hanne'ye büyük imtiyaz tanımıştır. Çünkü Hz. Meryem dışında mabede adanan hiçbir kız kabul görmemiştir. Böylece bu hüsnü kabulle birlikte Allah, Hz. Meryem'i güzel bir bitki gibi yetiştirmiştir. Nitekim o, bir gonca-i sebâvet timsali olarak nitelenmiştir.⁷⁶ Hatta Hz. Meryem güzel ahlakının yanı sıra, başka çocukların bir ayda gösterdiği gelişimi bir günde göstermiştir.⁷⁷

Hz. Meryem'in mabede hizmet etme serüvenindeki hâmisî Hz. Zekerîyya'dır. Allah bir vesileyle bu himaye görevini ona nasip etmiştir. Bu vesilenin mahiyeti de 44. âyette daha açık bir biçimde karşımıza çıkmaktadır ki bu da din adamlarının kalemlerini atmak sûretiyle kura çekmeleri şeklinde olmuştur. Sûrenin konuyla ilgili 44. âyeti şöyledir: *"Bu sana gayıp haberlerindendir. Onu sana vahy ediyoruz. Meryem'i hangisi tekeffül edecek diye kalemlerini attıkları zaman sen onların yanında değildin. Ve onlar muhasemede bulundukları zaman da sen onların yanında bulunmuyordun."*⁷⁸ Bilmen'in yorumlarından anlaşılan o ki bu âyette, Hz. Meryem ve Hz. Zekerîyya ile ilgili önemli bazı gaybî haberlerin peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vahyedildiği vurgulanırken Hz. Meryem'in himayesine atfedilen kuradan söz edilir. Bu kura Beyt-i Makdis'teki zatlar arasından Hz. Meryem'in bakımını üstlenme görevinin kime tevdi edileceğini belirlemek için yapılmıştır. Aynı zamanda bu kura, din adamlarından oluşan zevatın Tevrat'ı yazarken kullandıkları kalemleri ok gibi suya atmasıyla icra edilmiş görünmektedir. Âyetteki *"aklâm"*dan maksadın ne olduğunu anlatan bir rivâyet konuyla ilgili biraz daha detay vermektedir.⁷⁹ Rivâyete göre Hz. Meryem'i bu din adamları arasından kimin üstleneceğini öğrenmek için çekilen kurada din adamlarının ellerinde, üzerlerinde her birinin ismi yazılı olan asalar veya oklar (*aklâm*) vardır. Daha sonra bunların hepsi bir torbaya atılıp karıştırıldıktan sonra aralarından rastgele bir tanesi çekilmiştir. Bunun sonucunda ise ismi çıkan kişi kurayı da kazanan olarak belirlenmiştir. Böylece Hz. Meryem'i

⁷⁶ Gonca-i sebâvet, *taze bir fidan, küçük bir gonca veyahut gençlik ve delikanlılık* anlamındadır.

⁷⁷ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri*, 1/357-358.

⁷⁸ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri*, 1/364.

⁷⁹ Ömer Nasuhi Bilmen tefsîrinde zikrettiği bu rivâyetle ilgili bir kaynak belirtmemiştir.

kimin himaye edeceği konusu da netlik kazanmıştır. İşte bu kura da Hz. Zekeriyya (a.s.) çıkmış ve Hz. Meryem'in bakımını o üstlenmiştir.⁸⁰

Hz. Meryem'in bakımını üstlenme ve ona rehberlik etme konusundaki görevini deruhte etme sürecinde Hz. Zekeriyya onunla yakından ilgilenir ve odasına gelerek onu ziyaret edermiş. Ne var ki bu ziyaretler esnasında Hz. Zekeriyya, âyette *mihrap* olarak zikredilen odasına her girdiğinde Hz. Meryem'in yanında bir tür erzak görürmüş. Bu erzak yaz mevsiminde kış, kış mevsiminde de yaz meyveleri türünden olurmuş. Ayrıca bu meyveler Hz. Meryem'in mabet dışından getirdiği yahut bir şekilde başkasının oraya soktuğu şeyler de değilmiş. Çünkü Hz. Meryem'in bu odası sürekli kilitli bir oda olmasının yanında odanın kapısını yalnız Hz. Zekeriyya kilitler ve yine yalnızca o açarmış. Yani başkasının bu odaya girip çıkması görülmemiş bir şeymiş. Bunun üzerine Hz. Zekeriyya da kapı kilitli olduğu ve bu meyvelerin de vakti olmadığı halde orada bulunması üzerine “*Ey Meryem! Bu sana nerden geliyor?*” diye sorarmış. Bu soruya Hz. Meryem ise “*bunlar Allah Teâlâ tarafından geliyor*” diye cevap verirmiş.⁸¹

Ömer Nasuhi Bilmen bunları anlattıktan sonra bütün bu olanların Hz. Meryem'e ilahi bir lütuf, ilahi bir ikram olduğunu söyler. Yani ona göre, bu durum Hz. Meryem'in Allah katındaki kıymetinin azametine işaret eden bir keramettir. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen'in aktardığı bir rivâyet bütün bunlarla ilgili önemli detaylar içermektedir. Kaynağı zikredilmeyen bu rivâyette şunlar anlatılır: Hz. Hanne Hz. Meryem'i doğurduğu vakit, onu bir hırkaya sarıp Mescid-i Aksa'ya götürür. Buradan, Hz. Meryem'in çok küçük yaştan, hatta bebek sayılabilecek kadar küçük bir yaştan itibaren mabette kaldığı anlamı çıkarılabilir. Hz. Meryem'i orada bulunan yirmi dokuz rahibe “*bu bir adaktır, kabul edin*” diyerek onlara teslim eder. Orada bulunan rahiplerin her biri Hz. Meryem'in bakımı üstlenmeyi çok isterler. Çünkü Hz. Meryem'in babası İmrân o rahiplerin hem reisi hem de ilmi olarak da çok saygı duydukları birisidir. Ancak İmrân o zaman hayatta değildir ve hâlihazırda onlara riyaset eden zat ise Hz. Zekeriyya'dır. Dolayısıyla o da Hz. Meryem'in teyzesinin kocası ve mabedin de reisi olarak onun bakımını üstlenmek isteyince ihtilaflar baş gösterir. Çünkü diğer rahipler, Hz. Meryem'in en yakını olan annesi bile onu kendi yanında

⁸⁰ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/357-365.

⁸¹ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/358.

tutmamışken onun bakımı neden sadece sana ait olsun ki diyerek Hz. Zekeriyya'ya çıkışlılar. Bunun üzerine kura çekmeye karar verirler. Bunun için Ürdün Irmağına gider ve kalemlerini suya atarlar. Her kimin kalemı sabit olup su yüzüne çıkarsa kurayı o kişi kazanmış olacaktır ve kurayı kazanan Hz. Zekeriyya olur. O da Hz. Meryem'i alıp teyzesine götürür ve Hz. Meryem genç bir kız oluncaya kadar burada kalır. Bundan sonra da Hz. Zekeriyya Mescid-i Aksa'da onun için merdivenle çıkılacak şekilde yüksek bir çardak yapar ve burası Hz. Meryem'e oda olur. Kur'an'ın *mihrap* dediği de tam olarak budur.⁸² Hz. Meryem buradayken onun yiyecek ve içeceğini yalnızca Hz. Zekeriyya götürür ve ondan başkası bu odaya çıkamaz. İşte Hz. Zekeriyya yine bu iş için Hz. Meryem'i ziyaret etmek üzere gider ve onun yanında yiyecekler görür. Hz. Zekeriyya, bunların kaynağına dair soru sorunca “*Bunlar Allah katındandır. O, dilediğine hesapsız rızık verir.*” cevabını alır ve ileri yaşına rağmen Allah'tan kendisine de böyle değerli bir çocuk ihsan etmesini niyaz eder.⁸³

Ömer Rıza Doğrul'un aynı ayet için yaptığı tercüme ise şöyledir: “*Tanrı onu hüsnü kabul ile karşıladı. Ve pek güzel yetiştirdi. Zekeriyya'yı ona bakmağa memur etti. Zekeriyya onun bulunduğu mihraba girdikçe onun yanında yiyecekler bulur: 'Ey Meryem! Bunlar sana nereden geliyor?' dedikçe, (Meryem) Allah tarafından! Allah dilediğine sayısız rızık verir, derdi.*”

Ömer Rıza Doğrul'un aktardığı meâlden öyle anlaşılıyor ki Hanne'nin önceki âyetlerde ettiği duâ burada kabul görmüştür. Böylelikle Hanne'nin adağı yerine gelmiş ve Allah (c.c.) Hz. Meryem'i en güzel şekilde, rıza ile kabul etmiştir. Hz. Meryem'in Allah tarafından çok iyi bir şekilde yetiştirildiğinin ifade edilmesi de bu hüsn-ü kabulün bir sonucu olarak okunabilir.⁸⁴ Ömer Rıza Doğrul Allah'ın, Hz. Meryem'i mabette yetişmesine vesile olması için Hz. Zekeriyya'yı (a.s.) seçtiğini ifade ederken “*Zekeriyya'yı ona bakmağa memur etti.*” ifadesini

⁸² Âl-i İmrân 3/37.

⁸³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 1/358-359.

⁸⁴ Ömer Rıza Doğrul'un “*Ve onu pek güzel yetiştirdi.*” şeklinde tercüme ettiği “وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا” ifadesi bazı kaynaklarda “*güzel bir çiçek gibi, güzel bir bitki gibi,*” olarak aktarılırken diğer bazı kaynaklarda ise “*güzelce büyüttü, büyük bir peygambere anne olacak şekilde büyüttü*” olarak aktarılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Zemahşeri, *Keşşâf*, 1/170; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1/94; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (Yeni Ufuklar Neşriyat-Milliyet gazetesilik, 1995), 1/439-440; Hayreddin Karaman v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1/550; *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâl*, çev. Abdulkadir Şener v.d., (İzmir: Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, 2016), Âl-i İmrân 3/37.

kullanmıştır. Ancak sûrenin 44. âyetinden (*Bunlar bizim sana (ya Muhammed) vahiy ile bildirdiğimiz gayb haberleridir. (Yoksa sen) içlerinden hangisi Meryem'i himaye edecek diye kalemlerini attıkları zaman yanlarında değildin. Onlar bunun için çekişirlerken de sen onların yanında bulunmuyordun.*)⁸⁵ anlaşılacağı üzere Hz. Meryem'in bakımını üstlenme görevi Allah'ın aleni bir emriyle değil; mabetteki din adamları arasında yapılan kura ile tayin edilmiştir. Bu da demek oluyor ki Hz. Meryem'in bakımını üstlenen kişi olarak 37. âyette açıkça zikredilen Hz. Zekerîyya'nın bu görevi söz konusu kuranın sonucunda belirlenmiştir.⁸⁶

Hz. Zekerîyya'nın Hz. Meryem'i ziyaret için odasına her girdiğinde gördüğü yiyecekler ise Ömer Rıza Doğrul'a göre mabet ziyaretçilerinin hediye olarak takdim ettikleri yiyecekler olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla burada sıra dışı ya da kerâmetvârî bir durum yoktur. Doğrul, bu düşüncesini farklı müfessirlerin yorumlarıyla da desteklemiştir. Nitekim İmam Fahreddin Razi'de bu görüşte olan müfessirlerdendir.⁸⁷

1.4 Ailesinden Ayrılması, Ruh Vasıtasıyla Müjde Alması ve Hamileliği

Hz. Meryem'in mabetten ve sonrasında da ailesinden ayrılmasını konu alan âyet grubu Meryem sûresinde yer almaktadır. Hz. Îsâ ile müjdelenmesi ise hem Meryem sûresinde hem de Âl-i İmrân sûresinde bahse konu edilmektedir. Bu âyetleri, Hz. Hanne'nin kızı Hz. Meryem ve ondan türeyecek nesil için ettiği duanın hayattaki karşılığı olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Hz. Hanne'nin Hz. Meryem ve zürriyeti (Hz. Îsâ) için adeta böyle bir netice temennisinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hz. Meryem annesinin duası yönünde anneliği tadıp dini bütün bir hayat ortaya koyarak Allah'ın yardımını hep yanında bulmuştur. Bununla birlikte Hz. Îsâ'nın da dindar bir hayatın ötesinde peygamberlikle müşerref kılınıp Allah'ın himayesinde bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır.

Hz. Meryem için sözünü ettiğimiz dindar hayatın ilk kademesi olan mabette hizmet sürecinin son bulması onun buluş çağına denk gelir.⁸⁸ Yahûdî

⁸⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/120.

⁸⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/119.

⁸⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/119. Fahreddin Razi'nin bu görüşü ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Razi, *Mefatihü'l-gayb*, 8/33-34.

⁸⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/497.

geleneklerine göre bir kız çocuğu buluş çağına erişir erişmez mabetten ayrılır ve sonra da evlenir. Ne var ki Hz. Meryem bakirelik yemini ettiği için onun hali Rabbe danışılır. Bunun sonucunda ise Hz. Meryem'in kura ile seçilen bekâr erkeklerle evlenmesi şeklinde bir karara varılır. Kurada ismi çıkan zatın ise Yusuf b. Davud olması câlib-i dikkattir. Çünkü bu şahıs hem yaşlı hem de çocuk sahibi olduğu gerekçesiyle sonuca itiraz eden biri olarak aktarılır. Ancak itirazı (eşi olmadığı için bekâr sayıldığından) kabul görmez ve Hz. Meryem'e hâmi ve eş olmayı kabul etmek zorunda kalır.⁸⁹

Hz. Meryem'in mabetten sonra ailesinden de ayrılarak doğu tarafına gitmesi, burada melek vasıtasıyla bir müjde alması, meleklerle aralarında gerçekleşen diyalog ve daha sonrası Meryem sûresinin 16. âyetinden başlayarak şöyle anlatılmaktadır:

(15) Kitapta Meryem'i de yâd et! (Meryem) ailesinden çekilerek doğu tarafında bir yere gitmiş, (16) onlardan gizlenmek için perde germiştir. Biz de ona ruhumuzu (vahyimizi) göndermiştik. O da ona tastamam bir insan şeklinde görünmüştü. (17) Meryem ona: Sen (fenalıktan) sakınan bir insansan, senden esirgeyen (Allah'a sığınırım), dedi. (18) O da: Ben Tanrının, sana tertemiz bir oğul vermek için gönderdiği bir elçiden başka bir şey değilim, dedi. (19) Meryem: Benim nasıl oğlum olur? Bana hiçbir insan dokunmamıştır. İffetsiz de değilim, dedi. (20) O da: Öyle olsa da Tanrın buyuruyor ki: Bu bana göre kolaydır. Biz onu insanlara bir âyet ve tarafımızdan rahmet kılacağız. Zaten bu iş de olup bitmiştir. (21) Meryem, ona (Îsâ'ya) gebe kaldı. Onunla birlikte uzakça bir yere çekildi.⁹⁰

Aynı konunun benzer bir ifadesine Âl-i İmrân sûresinin 45-47. âyetlerinde yer verilmiştir. Ancak burada anlamın yönüne çok da etki etmeyen bazı farklılıklar vardır. Söz gelimi, konunun Meryem sûresindeki varyantında Hz. Meryem'e müjdeyi getiren varlık için “ruhumuz” ifadesi kullanılırken Âl-i İmrân sûresindeki varyantta ise bu varlığın yerine “melekler” ifadesi kullanılmıştır. Dahası Meryem sûresinde müjdeyi veren varlık, Hz. Meryem'in karşısında insan şeklinde belirirken Âl-i İmrân sûresinde böyle bir ayrıntıdan söz edilmez. Bunların yanı sıra Meryem sûresindeki pasajda çocuk müjdesi aldıktan sonra Hz.

⁸⁹ Kahraman, “Meryem”, 29/236-242.

⁹⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/497.

Meryem'in şaşkınlıkla söylediği, "Benim nasıl oğlum olur? Bana hiçbir insan dokunmamıştır. İffetsiz de değilim!" sözünün muhatabı Hz. Cebrail ile özdeşleştirilen "ruh" iken Âl-i İmrân sûresinde ise Hz. Meryem bu sözü direkt olarak Rabbine yöneltir.⁹¹

Ömer Nasuhi Bilmen'in bu âyetlerin muhtevası ile ilgili yaptığı tercüme ve değerlendirmeler şöyledir:

(16) Kitapta Meryem'i de yâd et. O vakit ki ailesinden ayrılarak şark tarafında bir yere çekilmişti. (17) Onların öte yanlarında -kendisine- bir perde edinmişti. Artık biz de ona ruhumuzu (Cibril-i Emin'i) gönderdik de onun için tam bir beşer sûretinde görünüvermişti. (18) Meryem dedi ki: Muhakkak ben senden Rahmana sığınırım. Eğer sen bihakkın muttaki isen yanımdan çekil. (19) Cibril dedi ki: Ben sana tertemiz bir oğul bağışlamak için Rabbin ancak bir elçisiyim. (20) Meryem dedi ki: Bana bir oğul nasıl olabilir ki? Bana bir beşer -nikâh ile- dokunmamıştır ve ben bir İffetsiz de değilim. (21) Cibril de dedi ki: Öyledir. Rabbin buyurdu ki: O bana göre pek kolaydır ve onu nâsa bir alâmet ve bizden bir rahmet kılacağız. Ve -o- hükme mukterin bir emirden ibaret olmuştur.⁹²

Ömer Nasuhi Bilmen, bu âyetlerin muhtevasıyla ilgili bilgi verirken sözünü ettiğimiz farklı yaklaşımını izhar eder. Bu farklılık âyetlerin aktardığı kıssayı doğal bir hadise olarak değerlendiren Ömer Rıza Doğrul'un aksine, bu kıssanın doğa kanunlarını aşan bir durum ihtiva ettiği yönündedir. Çünkü Bilmen, daha âyetlerin tefsîrine başlarken çocuk yapamayacak kadar yaşlanan iki ihtiyardan Hz. Yahya'nın (a.s) dünyaya gelmesine mukabil Hz. Îsâ'nın babasız olarak dünyaya gelmesinin ilahi kudret açısından daha anlaşılır ve açıklanabilir bir örnek olduğunun altını çizerek bir giriş yapar. Sonra bunun altını yukarıdaki âyetlerin tefsîriyle doldurmaya çalışır.

Bilmen'in sözünü ettiğimiz yorumları genel olarak şöyledir: Ey Peygamber! Kur'ân'da, bu sûrede İsrâiloğullarının önde gelenlerinden olan İmrân'ın kızı Meryem'i de an, onun kıssasını da anlat. Hani Meryem ibadet ve taat için inzivaya çekilecek bir yer edinmek maksadıyla ailesinden ayrılarak Beytü'l-Makdis'in ya da kendi evinin doğu tarafında kalan bir yere gitmişti. Hz.

⁹¹ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2017), 26.

⁹² Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2010-2011.

Meryem ailesinin yakınında bulunan bu yeri تنها olduğu ve ibadetini daha rahat yapabileceği bir yer olduğu için tercih etmişti.

Bilmen'in naklettiği bir rivâyete göre bu yer Hz. Zekeriyya'nın eşi ve Hz. Meryem'in de teyzesi olan bir hanımefendinin kendisine tahsis ettiği bir odadır.⁹³ Hz. Meryem de ibadetini, temizlik işlerini burada yapar. İşte bu işlerini görmek üzere burada bulunduğu sırada Allah (c.c.) ona ruhu yani Cebrail'i cismani bir şekilde bilfiil, tastamam ve güzel bir insan görünümünde gönderir. Yani Cebrail (a.s.) rüyada veya ruhânî bir şekilde değil, gerçek bir insan şeklinde Hz. Meryem ile görüşür.⁹⁴

Burada Cebrail için *ruh* ifadesinin kullanılmasını Ömer Nasuhi Bilmen, onun ruhani bir varlık olması veya ruhtan yaratılmış olması veyahut da vahiy meleği olması ve Peygamberlere vahyi tebliğ ederek dini hayatın temin edilmesine vesile olması gibi sebepler üzerinden açıklar. Çünkü ona göre bütün varlıklar bir şekilde Allah'a izafe edildiği gibi *ruh* da bu şekilde Allah'a izafe edilebilir. Yani Allah'ın kulu, Allah'ın meleği demek ile Allah'ın ruhu demek arasında pek bir fark yoktur.⁹⁵

Cebrail'in Hz. Meryem'e insan şeklinde görünmesine gelince Bilmen'e göre, Cebrail'i doğal olarak insan sanan Hz. Meryem güzel ahlakı korumak, meşru olmayan bir meyle mahal vermemek ve o güzel ahlaka uymuş olmak için Cebrail'e hitaben; senden Rahman'a sığınırım. Şayet sen de takva sahibi isen benden uzak dur. Yahut sen de benim gibi Allah'a sığın. Çünkü müttakilere yakışan davranış budur, demiştir. Buna karşılık Cebrail de onun korkusunu gidermek için işin aslını anlatmaya başlamıştır. Böylece kendisinin ona tertemiz, yani günahattan uzak, hayır ve bereket timsali ve peygamberlikle muttasıf bir oğul bağışlamak için vesile kılınan Allah'ın elçisi olduğunu bildirmiştir. Ben yakana (Hz. Meryem'in gömleğinin yakasına) ruh üfleyen bir aracıyım ve sen de bu sebeple nadide bir çocuğa sahip olacaksın, demiş ve korkmaması gerektiğini söylemiştir. Hz. Meryem ise kendisi evlenmemiş, kendisine bir erkek eli değmemişken ve iffetsizlik de yapmamışken nasıl anne olabileceğini sormuştur. Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. Meryem'in Allah'ın (c.cc) baba vasıtası olmaksızın evlat bahşetmeye gücünün yettiğini bildiğini söylemiştir. Ona göre Hz.

⁹³ Ömer Nasuhi Bilmen naklettiği bu rivâyetin kaynağını zikretmez.

⁹⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2011.

⁹⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2011.

Meryem'in buradaki korku ve şaşkınlığının sebebi ise olayın olağanüstü bir şekilde meydana gelmesinden kaynaklanmıştır.

Bu yorumla bağlantılı olarak tespit mahiyetinde ilginç bir yorum daha geliştiren Bilmen şunları aktarır: İnsanlığın yaratılışıyla ilgili dikkatleri çeken dört çeşit yaratılış biçimi vardır. *Birinci çeşit*: Hz. Âdem (a.s.) örneğinde olduğu gibi anne ve babasız olarak yaratılıştır. *İkinci çeşit*: Hz. Havva annemizin, ilk babamız Hz. Âdem'den (a.s.) yaratılması gibi dişi vasıtası olmaksızın sadece erkekten yaratılıştır. *Üçüncü çeşit*: Hz. İsa'nın (a.s.) Hz. Meryem'den yaratılmasında olduğu gibi baba vasıtası olmadan sadece anneden yaratılıştır. *Dördüncü çeşit*: Bu da anne ve baba vasıtasıyla gerçekleşen yaratılıştır ki insanların ekseriyeti bu çeşit yaratmayla dünyaya gelmişlerdir.⁹⁶

Bu yorumundan sonra Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. Meryem ile Hz. Cebrail arasındaki muhavereyi incelemeye devam eder. Bilmen, Hz. Meryem'in verdiği cevapları tasdik eden Hz. Cebrail'in, her ne kadar alışılmışın dışında bir durum olsa da kendisine baba vasıtası olmadan bir çocuk ihsan edileceğini ve bunun Allah'ın bir takdiri olduğunu bildirdiğini aktarır. Sonra da Hz. Cebrail'in ona şöyle dediğini nakleder: Rabbin diyor ki babasız çocuk yaratmak bana göre çok kolaydır. Çünkü ben bir iş için ol dediğim vakit, o iş hemen oluverir. Bu harika varlığı da Allah'ın (c.c.) gücüne ve insanların ahirette tekrar diriltileceklerine dair bir delil kılacağız.⁹⁷

Aynı âyetler üzerinden Hz. Meryem'in ergenlik çağına geldikten sonra mabetten ayrıldığını nakleden Ömer Rıza Doğrul, daha sonra da ailesinden ayrılarak gittiği yerin Kudüs'ün kuzeydoğusundaki Nasıra olabileceğini belirtir. Hz. Meryem ile âyette *ruh* olarak ifade edilen elçi arasında gerçekleşen olay hakkında Ömer Rıza Doğrul, Mevlana Muhammed Ali'den ilginç bir yorum aktarır. Bu yoruma göre temessül etmenin *bir şeyin sûretine girmek yani o şeyle sûretlenmek, onun kılığına girmek* şeklindeki anlamından da hareketle ruh (Cebrail a.s.) Hz. Meryem ile gerçekte değil de, muhtemelen misal-rüya âleminde görüşmüş ve onu insan şeklinde görmüştür. Yani Ömer Rıza ve Mevlana Muhammed Ali'ye göre Meleklerin maddi gözle görülemeyen nurani-ruhani varlıklar olması olayın da rüya gibi ruhani bir boyutta vuku bulmuş olma

⁹⁶ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2012.

⁹⁷ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2012.

ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁹⁸ Dolayısıyla rüya âleminde hamile kalmış olması da pek mümkün olamayacağından Hz. Meryem'in Cebrail'den (a.s.) hamile kaldığı yönündeki yaklaşımlar problemlidir.

O halde “Hz. Meryem nasıl hamile kalmıştır?” sorusunun cevabını aramak gerekir. Ömer Rıza Doğrul bu soruya kaynağını zikretmeden naklettiği bir hadisle cevap verir. Bu hadise göre Hz. Meryem, diğer bütün kadınlar nasıl gebe kalıyorsa o şekilde gebe kalmıştır. Daha sonra muasır bir İslam müfessiri olarak takdim ettiği ve kendisine üstad dediği Mevlana Muhammed Ali'nin bu konudaki yorumunu nakletmeye devam eder. Bu yoruma göre Hz. İsa'nın babasız olarak ana rahmine düştüğü ve Hz. Meryem'in erkek eli değmeden gebe kaldığı şeklindeki algı sıkıntılıdır. Aksine Hz. Meryem mana âleminde bu müjdeyi aldıktan sonra diğer kadınlar gibi bir evlilik sonucu hamile kalmıştır. Çünkü evlenmediğine dair hiçbir delil olmadığı gibi evlenmesine de hiçbir engel bulunmamaktadır. Buna karşılık İncil'e göre Hz. İsa'nın, Hz. Meryem'den doğma Yuşa ve Şem'un isminde kardeşleri olduğu bilinmektedir.⁹⁹ Yani Hz. Meryem ilahi bir müjdeden sonra hamile kalmış olsa da bu onun evlenmeden ya da kendisine erkek eli değmeden gebe kaldığını göstermez. Dolayısıyla Hz. İsa'nın da diğer kardeşleri gibi bir baba vasıtasıyla ana rahmine düştüğü anlaşılmaktadır.

1.5 Çektiği Doğum Sancılarının Anlamı ve Hz. İsa'nın Doğuşu

Hz. Meryem'in müjdeyi aldıktan sonra hamile kalması, doğum sürecindeki bazı detaylar ve Hz. İsa'nın dünyaya gelmesi gibi konular yine Meryem sûresinin yukarıda paylaştığımız ayet grubunun içerisinde işlenmektedir. Öncelikle, Ömer Nasuhi Bilmen'in perspektifinden ele alacağımız bu âyetler şöyle tercüme edilmiştir:

“(22) Artık -Meryem nefh-i ruh ile- ona hâmile kaldı. Onunla hemen uzakça bir mahalle çekilip gitti. (23) Derken ona doğum hareketi gelerek kendisini bir hurma ağacının altına gitmeğe muhtar kıldı, dedi ki: Ne olurdu bana, bundan evvel ölmüş olsaydım ve unutulup terkedilmiş bulunsam idim! (24) Derken ona aşağısından nida etti ki: Sakın mahzun olma, muhakkak ki Rabbin seni alt yanından bir su cetveli vücuda getirdi. (25) Hurma ağacını kendine doğru silkele, üzerine taze hurma dökülüversin. (26) Artık ye ve iç ve gözün aydın olsun, imdi

⁹⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/497.

⁹⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/497.

insanlardan bir kimseyi görürsen de ki: Ben rahman için oruca nezrettim, artık bugün hiçbir insan ile asla konuşmayacağımıdır.”¹⁰⁰

Âyetleri tercüme etmesinden de anlaşılacağı gibi Hz. Meryem’in hamile kalma şeklini fevkalade bir durum olarak açıklayan Ömer Nasuhi Bilmen, bunun Allah tarafından Hz. Meryem’e ihsan edilen nimetlerden bir nimet olduğunu belirtir. Bununla birlikte Ömer Nasuhi Bilmen’e göre Hz. Meryem’in bir süreliğine adak olarak oruç tutmak sûretiyle insanlarla konuşmaktan imtina etmesini anlatan bu âyetlerden anlaşılması gerekenler genel itibariyle şöyledir:

Allah (c.c.) takdir etti ve Hz. Meryem vasıtasız yahut Hz. Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Hz. İsmâ’ya hamile kaldı. Bu, Hz. Meryem’in yakasından üfürülmesi ve bu üfürüğün onun içerisine kadar tesir etmesiyle gerçekleşti. Sonra da bu halde ailesinin ikamet ettiği mahallin dışına çıkarak bir süre burada bekledi. Muhtemelen ansızın hamile kaldığı ve halkın da bu duruma nasıl bakacağını ön gördüğü için endişe ve mahcubiyetle oradan uzaklaşmayı tercih etti. Derken Hz. Meryem, doğuma alamet olarak karnındaki çocuğun hareket ettiğini fark edince oradaki bir hurma ağacının altına sığınmak istedi. Rivâyete göre Hz. Meryem’in yaşadığı harikulade olay bir kış mevsiminde vuku buldu ve söz konusu hurma ağacı da kupkuruydu. Hz. Meryem insanlardan çekindiği için gözden ırak bir doğum yapmak ümidiyle bu yolu seçmiş olmalıydı. Hatta insanların dedikodularından ileri gelen çekincesi sebebiyle, âyette de ifadesini bulan şu manada sözler sarf etti: “*Ne olurdu ki! Bu günü görmeseydim, bundan önce ölüp gitmiş, terkedilmiş ve unutulmuş olsaydım.*”¹⁰¹

Ömer Nasuhi Bilmen Hz. Meryem’in bu sözlerini halkın dedikodusundan duyduğu endişe ve utanca mebni olarak değerlendirir. Değilse Hz. Meryem ilahi bir müjde sonucunda böyle bir durumla karşı karşıya kaldığının bilincindedir.¹⁰²

Bilmen’in Hz. Meryem’in hamilelik süreciyle ilgili kaynağını zikretmeden aktardığı rivâyette ilginç bilgiler yer almaktadır. Bu rivâyete göre Hz. Meryem hamile kaldığı sırada on veya on üç yaşlarındadır. Gebeliği ise bir veya üç saat veyahut da yedi, sekiz ya da dokuz ay sürmüştür. Bilmen, bu sürenin birkaç saat sürmesini de sekiz ay sürmesini de olağanüstü olarak yorumlar. Gerekçe olarak da

¹⁰⁰ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2013-2014.

¹⁰¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2015.

¹⁰² Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2015.

sekiz ayda doğan çocukların yaşayamadığını buna karşılık Hz. İsa'nın yaşadığını söyler.¹⁰³

Derken, böylesine kederli bir doğum yapmakta olan Hz. Meryem alt taraftan bir ses işitir. Bu sesin Hz. Meryem'in altından gelmiş olma ihtimalinin yanında hurma ağacının altından da gelmiş olabileceğini söyleyen Ömer Nasuhi Bilmen'e göre, sesin sahibi ya Hz. Cebrail yahut yine olağanüstü bir şekilde bebek Hz. İsa'dır. Kur'an'ın ifadeleriyle bu ses Hz. Meryem'e hitaben şöyle der: *"Sakın mahzun olma, muhakkak ki Rabbin senin alt yanından bir su cetveli vücuda getirdi. Hurma ağacını kendine doğru silkele, üzerine taze hurma dökülüversin. Artık ye, iç ve gözün aydın olsun. İmdi insanlardan bir kimseyi görürsen de ki: Ben rahman için oruca nezrettim, artık bugün hiç bir insan ile asla konuşmayacağım."*¹⁰⁴ Bilmen, bu âyetlerin Hz. Meryem'i teselli eden âyetler olduğunu söyler. Çünkü ona göre bu âyetler Hz. Meryem'e üzülmemesini, bilakis Allah'ın (c.c.) kendisine böyle oğul bahşetmesi sebebiyle sevinmesi gerektiğini telkin eder. Nitekim Allah'ın (c.c.) o kuru ve sudan yoksun yerde çağılayan bir ırmak yaratması, yine böyle kuru bir kış mevsiminde solgun ve meyvesiz bir hurma ağacını yeşerterek Hz. Meryem'in hizmetine sunması onun ve mübarek çocuğun yüzü suyu hürmetinedir. Ömer Nasuhi Bilmen, hurma ve sudan istifade etmek sûretiyle hararetinin giderilmesi sağlanan Hz. Meryem'e maddi ve manevi bir terapi uygulandığı şeklinde bir intiba uyandırır. Bunun yanında Hz. Meryem'e, halkın huzuruna çıkacağı zaman için de bir çözüm yolu olarak gösterilen oruç konusunu da yorumlar. Bilmen' göre Hz. Meryem'e gerektiğinde şunları söylemesi istenir: *"Ey mübarek Meryem! Sana ilişen herhangi biriyle karşılaşırsan de ki; verdiği bu nadide nimetler için Allah'a oruç adadım. Yani konuşmamak ya da susmak sûretiyle oruç tutmak üzere adakta bulundum. Bu süre içerisinde hiçbir insanla işaret dili dışında muhatap olmayacağım. Ben ancak meleklerle konuşurum."*¹⁰⁵

Susma orucu olarak bilinen bu oruçla ilgili Peygamberimiz'den (s.a.v.) evvelki şeriatlerin cevazından söz eden Bilmen, İslam ile birlikte ise bu konuda ihtilafların peyda olduğunu dile getirir. Ayrıca konuyla ilgili Hz. Ebu Bekir'den naklettiği bir rivâyete göre İslam öncesine ait bu cevaz İslam'la birlikte

¹⁰³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2015.

¹⁰⁴ Meryem 19/24-26; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2013-2014.

¹⁰⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2014-2015

kaldırılmıştır. Çünkü susarak oruç tutmak nefse eziyet etmektir. Bu, tıpkı kavurucu güneşin altında beklemeyi adamak gibi nefsi, yani insanı daraltan bir durum olduğu için caiz görülmemiştir. Ancak ulemadan Kaffâl'e¹⁰⁶ göre susma orucu caizdir. Nitekim insanın susarak bir süre kendisini halktan tecrit etmesi Allah'ı (c.c.) zikretmek, tefekkür etmek ve ibadet etmek anlamına geleceği için kişiyi Allah'a (c.c.) yakınlaştırır.¹⁰⁷

Bu âyetler çerçevesinde konuyu Ömer Rıza Doğrul'un yorumları üzerinden değerlendirdiğimizde farklı bir sonuçla karşı karşıya kalacağımızı belirtmemiz gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'i bu iki bakış açısının mukayesesi üzerinden anlama çabasının çalışmamızın temel hedeflerinden birisi olduğunu aktarmıştık. Hz. Meryem'in sancıları ve Hz. İsa'nın doğumu konusu Ömer Rıza Doğrul'un "*Tanrı Buyruğu*"nda şöyle ele alınmıştır:

"(22) Doğurma sancısı onu bir hurma ağacının kütüğüne dayanmağa sevketti. Meryem: Keşke daha evvel ölseydim de büsbütün unutulup gitseydim, dedi. (23) Altından bir ses ona nida etti: Mahzun olma! Tanrın senin ayağının altında bir ırmak akıttı. (24) Hurma ağacının kütüğünü kendine doğru salla. Üzerine taze hurmalar düşer. (25-26) Ye, iç. Gözün aydın olsun. Herhangi insanı görürsen ona: Ben esirgeyen Allah'a oruç adadım. Artık bir kimse ile lâkırdı etmem, de. (27) (Meryem İsa'yı) taşıyarak kavmine getirdi. Onlar: Ey Meryem, dediler, ne garip bir iş işledin!"

Ömer Rıza Doğrul, bu âyetlerden yola çıkarak Hz. İsa'nın yolculuk esnasında doğduğu çıkarımını yapar. Hatta Hz. Meryem'e "*Keşke daha evvel ölseydim de büsbütün unutulup gitseydim.*" dedirten doğum sancısını, onun her kadın gibi doğal bir doğum yapmasına ve Hz. İsa'nın da her çocuk gibi sıradan bir şekilde doğmasına delil sayar.¹⁰⁸ Ömer Rıza Doğrul'un, Hz. Meryem'in doğum yaptığı esnada gerçekleştiği anlaşılan bazı olayları yorumlama ihtiyacı görmediğini söyleyebiliriz. Ancak âyette geçen "*altından bir ses ona nida etti,*" ifadesindeki "*altından bir ses*"in ne anlama geldiği; sesin sahibinin kim olduğu ve yön olarak sesin alttan gelmesinin spesifik bir anlamı ifade etmek için seçilmiş

¹⁰⁶Ebu Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâfi (Ö. 365/976). Bir Şâfiî fakihî olan bu zatın Kaffâl lakabı kilitçilik mesleğinden ötürü verilmiştir. Ancak diğer bir Şâfiî fakihî olan Abdullah b. Ahmed el-Mervezi'den (ö. 417/1026) ayırt edilebilmesi için "el-Kaffâl el-Kebir" veya "el-Kaffâl eş-Şâfi" şeklinde de anılır. Daha geniş bilgi için bkz. Cengiz Kellak, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 24/146-148.

¹⁰⁷ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2015.

¹⁰⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/497-498.

özel bir tabir mi, yoksa genel duruma işaret için kullanılan deyimsel bir tabir mi olduğu şeklindeki soruların cevaplanması gerektiğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde bir sonraki âyette geçen “*Tanrın senin ayağının altında bir ırmak akıttı.*” cümlesinin Hz. Meryem için ne ifade ettiği ya da doğum yapan herhangi kadının altından akan bir ırmakla söz konusu kadın, doğum veya doğum sancısıyla ne gibi anlam ilişkisi olduğu izaha muhtaç noktalardandır. Hatta sonraki âyetlerde zikredilen hurma ağacı ve Hz. Meryem’e, ayrıntılı bir anlatımla bu ağacın dallarını silkeleyerek düşen hurmalardan yemesi ve altındaki ırmaktan da içmesi sûretiyle gözlerinin aydın olacağının söylenmesi de yorumlanması ve böylece vuzuha kavuşturulması gereken bir nokta olduğu kanaatindeyiz.

Bu bölümün içinde geçen 27. âyetle ilgili dikkat çekici bir yorum yapan Ömer Rıza Doğrul, bu âyetten sonraki âyetlerde nakledilen diyalogların Hz. İsa’nın nübüvvet dönemine ait olduğunu ifade eder. Yani Ömer Rıza Doğrul’a göre Meryem sûresinin 27. âyetinin “*(Meryem İsa’yı) taşıyarak kavmine getirdi.*” ifadesi, Hz. Meryem’in Hz. İsa’yı doğurduktan hemen sonra kucağında taşıyarak getirdiği anlamına gelmez. Bilakis onu bir binek vasıtasıyla getirdiği anlamına gelir.¹⁰⁹ Bundan sonraki diyaloglar da Hz. İsa’nın yetişkinlik dönemine, yani vahyi anlayabileceği peygamberlik zamanına aittir. Çünkü dokuzuncu âyette Hz. İsa, Allah’ın kendisine kitap verdiğini ve onu peygamber kıldığını söyler.¹¹⁰ Ömer Rıza’ya göre bundan sonraki âyetlerde Hz. İsa’nın doğumundan söz edildiği için müfessirler Hz. İsa’nın burada da çocuk yaşta olduğu zannına kapılmışlardır. Çünkü Kur’ân ilkesel olarak peygamberlerin kıssalarını zaman, mekân ve olay örgüsü bakımından ayrıntılı, sıralı ve tastamam bir anlatımla aktarmaz. Yani Kur’ân vermek istediği mesajı, maksada hadim olmayan detaylara boğmaz. Bu sebeple de Hz. İsa’nın doğumu ve peygamberliğine değinilirken bu ikisi arasında kalan süreç anlatılmadan atlanmıştır. Kur’ân-ı Kerim’in karakteristik

¹⁰⁹ Ömer Rıza Doğrul, takdir ettiği bu anlam için Tevbe sûresinin 92. âyetine (*Kendilerine binek vererek götüresin diye gelip onlara "sizin için binek bulamadım dediğin vakit -Allah yolunda- harcedecek bir şey bulamadıkları için mahzun olarak gözyaşı dökenleri de -ayıplamağa- yol yoktur.*) işaret eder. Ne var ki bu âyet de Tanrı Buyruğu’nun elimizdeki baskısında 93. âyet olarak karşımıza çıkar.

¹¹⁰ Tanrı Buyruğu’nun esas aldığı mushafın âyet taksimleri ve numaralandırmalarının günümüz Türkiye’inde kullanılan mushafinkine göre farklı olduğunu daha önce belirtmiştik. Bununla birlikte Tanrı Buyruğu’nun aynı konuyla ilgili kendi içerisinde de çelişkiler barındırdığını ifade etmiştik. Dolayısıyla burada da Ömer Rıza 29. âyet yerine (zannederek) yerine (muhtemelen bir sehiv sonucu) 9. âyeti zikretmektedir. Ne var ki “*Çünkü Hazreti İsa dokuzuncu âyette, Allah’ın ona kitap verdiğini söylüyor.*” yorumundan da anlaşıldığı üzere bu âyet gerek Tanrı Buyruğu’nda gerekse bizim kullandığımız Mushaflarda 30. âyet olarak yer alır.

özelliklerinden biri olarak nitelendirilebilecek bir hatırlatmayla tezini temellendirmeye çalışan Ömer Rıza Doğrul, konuyla ilgili şöyle bir örneğe dikkat çeker:

“Meselâ 11 ve 12’inci âyetlere dikkat ediniz. 11 inci âyetle Zekerîyya’ya bir oğlu olacağı müjdeleniyor. 12 inci âyetle ise Yahya’ya kitabı kuvvetli tutması emrolunuyor. Arada geçen hâdiseleri anlatmağa lüzum olmadığı için bunlar bırakılıyor.”¹¹¹

Yani Hz. Yahya’nın hangi şartlarda ve nerede doğduğu, çocukluk dönemi, yetiştirme biçimi ve daha sonrasıyla ilgili benzer detaylar aktarılmadan onun peygamberliğine taalluk eden bir ifadeye değinilmiştir. Çünkü bu detaylar konuyla ilgili mesajın tebliğinde ve anlaşılmasında temel bir parametre niteliğinde olmadığı gerekçesiyle aktarılmadığı gibi Hz. İsa ile ilgili de aynı ilke doğrultusunda bir anlatım biçimi ortaya konulmuştur.

1.6 Yöre Halkının Hz. Meryem’e Tepkileri ve ‘Harun’un Kız Kardeşi’ İfadesi

Müfessirimiz Ömer Nasuhi Bilmen bu meseleyi şöyle işlemektedir:

“(27): Artık onu yüklenerek kavminin yanına getirdi. Dediler ki: Ey Meryem! Doğrusu pek büyük, çirkin bir şey ile gelmiş oldun. (28): Ey Harun’un kız kardeşi. Senin baban kötü bir şahıs değildi ve anan da iffetten mahrum bulunmuş değildi.”

Bilmen, harikulade bir şekilde dünyaya getirdiği oğluyla birlikte artık hüznü ve kederi geride bırakan Hz. Meryem’in bebek İsa’yı kucağında taşıyarak halkın huzuruna getirdiğini nakleder. Halk Hz. Meryem’i kucağında bir bebekle görünce de “bu da nedir? Doğrusu sen çok büyük ve pek çirkin bir şeyle karşımıza çıktın. Değilse sen genç ve kocasız biri olduğun halde bu çocuğu nerden edindin?” kabilinden sözler sarf ettiklerini söyler.

Halkın Hz. Meryem’e karşı tepkilerini sürdürürken kullandığı “Ey Harun’un kız kardeşi” ifadesi Ömer Nasuhi Bilmen’in yorumuyla şöyledir: halk Hz. Meryem’i güzide ailesi üzerinden eleştirme yoluna giderek “Ey Harun’un kız kardeşi Meryem! Baban İmrân kötü, zinaya meyyal, fuhşiyata dalmış bir insan değildi. Annen Hanne de iffet yoksunu bir kadın değildi. Bilakis iffet ve namus

¹¹¹ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 2/498, 499. Aktardığımız örnekte Ömer Rıza Doğrul’un Meryem sûresinin 11. ve 12. âyetleri olarak zikrettiği âyetler Tanrı Buyruğu’nun elimizdeki nüshasında (3. Baskı) 6. ve 11. âyetler olarak yer almaktadır.

abidesiydi. Hal böyleyken, bu vasıflara sahip bir ailenin kızı nasıl olur da böylesine büyük bir hata yapar?” demek istemişti. Bilmen’e göre buradaki Harun’dan maksat ise Hz. Musa’nın kardeşi Hz. Harun peygamberdir. Hz. Harun, Hz. Meryem’den bin sene önce dünyaya gelmiş bir peygamberdir. Bununla birlikte Hz. Meryem’in de atasıdır. Dolayısıyla bu tabir, çekirdek ailesinin yanı sıra geçmişteki atalarına varıncaya kadar böylesine mübarek ve muhterem bir soydan gelen bir kızı faili olduğu zannedilen, ancak masumu olduğu bir günahla ailesi üzerinden eleştirme çabasıdır. Harun ile ilgili başka bir ihtimal ise onun Hz. Meryem dönemindeki salih zatlardan biri olabileceği şeklindedir. Hz. Meryem de bu zat gibi salih bir kadın olarak görüldüğünden “*Harun’un kız kardeşi*” olarak tavsif edilmiş ve bu durum üzerinden eleştirilmiştir.¹¹² Bu mesele yerli ve yabancı birçok ilim insanının yazılarına konu olmuştur.¹¹³

Bu durumun geçmişten günümüze hiç değişmeden tevarüs ettiğini kolaylıkla söylemenin mümkün olduğu kanaatindeyiz. Nitekim günümüzde de ünlü, saygın yahut dindarlığıyla tanınan bir ailenin efradından sadır olan bir hata kamuoyunda daha fazla ses getirir ve bu hata o ferdin bizzat şahsı üzerinden değerlendirilmez. Aksine, Hz. Meryem örneğinde olduğu gibi o kişinin yahut ailesinin ünü, saygınlığı ve dindarlığı üzerinden bir eleştirinin tercih edildiğini söyleyebiliriz.

Meryem sûresinin doğrudan Hz. Meryem ve Hz. İsa ile ilgili olan âyetleri Ömer Rıza Doğrul’a göre bu kısımdan itibaren yeni bir dönem ya da ileri tarihli başka bir zaman dilimini konu edinmektedir. Yani bu sûrede 26. âyete kadar olan kısım Hz. İsa’nın doğuşuna kadar olan zamana dair olayları takdim ederken, 27. âyetle başlayan bölüm ise Hz. İsa’nın yetişkinlik yahut peygamberlik dönemiyle başlar ve bu ikisi arasında kalan dönem atlanmış olur. Ancak Ömer Nasuhi Bilmen’in ise bu ayrım konusunda Ömer Rıza Doğrul ile hemfikir olduğunu söylemek güçtür. Çünkü bu ayrım onun, ne âyetleri pasajlar halinde taksim ederken ne de bu âyet pasajlarını tefsîr ederken değindiği bir durumdur.

Ömer Rıza Doğrul’un, Hz. İsa’nın erişkinlik dönemiyle ilgili olarak yorumladığı âyetler *Tanrı Buyruğu*’nda şu şekilde yer almaktadır: **(28)** “*Ey Haru’un hemşiresi! Senin baban fena adam, anan iffetsiz değildi.*”

¹¹² Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2016-2017.

¹¹³ Mustafa Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer, 2017), 156-161.

Müfessirimiz Ömer Rıza Doğrul'un "*Ey Haru'un hemşiresi!*" olarak tercüme ettiği hitap cümlecığının diğer pek çok tefsir ve meâlde "*Ey Harun'un kız kardeşi!*" şeklinde çevrildiğini kolaylıkla söyleyebiliriz.¹¹⁴ Birçok müfessirimizin üzerinde durduğu ve farklı yorumlar yapma ihtiyacı duyduğu bu Kur'ân tabiri, müsteşriklerin de dillerine pelesenk ettikleri bir ifade olmuştur. Bunlardan W. Montgomery Watt ve Rudi Paret en çok öne çıkanlardandır. Alman şarkiyatçı Rudi Paret bu konuyla ilgili eleştirisini dile getirirken şu ifadeleri kullanır: "... *Ancak bazen de Muhammed'in bu konularda tam bilgi sahibi olmadığını ve bu yüzden de bölük pörçük alıntılarda bulunabildiğini, aradaki boşlukları ve bağlantı kopukluklarını kendince doldurmuş olduğunu kabul ediyor, nadiren de olsa, onun yanlış anlamış olma ihtimalini de hesaba katma durumunda kalıyoruz: İsâ'nın annesi Meryem ile Musa ve Harun'un kız kardeşleri Meryem'in birbirine karıştırılması gibi.*"¹¹⁵ Ne var ki birçok müfessirimizin yanı sıra Ömer Rıza Doğrul da konuya dair kayda değer bazı etimolojik tahlillere mebni önemli yorumlar yapmıştır. Arapçada *eb* (baba), *ah* (erkek kardeş) ve *uht* (kız kardeş) gibi kelimelerin akla ilk gelen anlamlarının yanında daha geniş anlamları ifade için de kullanıldığını söyleyen Doğrul, buradaki kullanımın da bu türden olduğunu belirtir. Ömer Rıza Doğrul, Rodwel gibi bazı Hristiyan yazarlarının, Kur'ân'da Hz. Meryem için böyle bir hitabın varlığını Kur'ân için bir kusur ve yanlışlık olarak addetmelerini Arapçaya vukûfiyetsizlik olarak değerlendirir. Sonra da Taberi'den bununla ilgili bir hâdise nakleder: "*Hazreti Peygamberin zevcesi Safiye, bir gün Resul-i Ekrem'e giderek "birtakım kadınlar bana iki Yahûdînin kızı olası Yahûdî diyorlar," diye şikâyet etmişti. Resûl-i Ekrem de ona: "Sen onlara niçin babam Harun'dur, amcam Musa'dır, kocam Muhammed'dir demiyorsun?" dedi. Bu nakilden de anlaşılacağı üzere Yahûdî bir kadının Harun'u baba, Musa'yı amca sayabileceği gibi Yahûdîlerin kâhinler sınıfına mensup olması münasebetiyle Hz. Meryem'e de Harun'un kız kardeşi denmesi gayet tabidir.*"¹¹⁶

1.7 Hz. Meryem'in Seçilmesi

Bu konu Âl-i İmrân sûresinin 42. âyetinde işlenmektedir. Ancak Ömer Nasuhi Bilmen'in tefsirinde bu konu ayrıca ele alınmadığı için burada Ömer Rıza

¹¹⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2016-2017; Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 306; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 3/1611; *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*, 3/595; Esed, *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsîr*, 2/612-613.

¹¹⁵ Rudi Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 62.

¹¹⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/499.

Doğrul'un değerlendirmelerini aktarmakla yetinmek durumunda kaldık. Söze konu olan pasaj *Tanrı Buyruğu*'nda şöyle tercüme edilmiştir:

“(42) Hani melekler Meryem’e demişlerdi ki: Ey Meryem! Allah seni güzide olmak üzere seçti, seni kusurlardan temizledi, seni bütün dünya kadınlarına mümtaz kıldı. (43) Ey Meryem! Tanrına itaat et, secdeye kapan, (Allah’a) rükû edenlerle beraber rükûa var.

Ömer Rıza Doğrul'un bu âyetlerle ilgili yaptığı açıklamalardan öyle anlaşılıyor ki Hz. Meryem'in bütün dünya kadınlarından daha üstün olması şeklindeki ifade geçmiş ve gelecekteki tüm dünya kadınlarından daha üstün olduğu anlamında gelmez. Bundan kastedilen sadece Hz. Meryem'in yaşadığı dönemdeki dünya kadınlarından üstün kılındığı anlamındadır.¹¹⁷ Bunu teyit eden ve Hz. Ali'den (r.a.) rivâyet edilen bir Müslim hadisi şu şekilde tercüme edilmiştir: “(Kendi zamanlarındaki) kadınların en hayırlısı olanlardan biri İmrân kızı Meryem’dir. (Kendi zamanlarındaki) kadınların en hayırlısı olanlardan diğeri ise Huveylid kızı Hatice’dir.”¹¹⁸ Bunu Hz. Meryem'in dünya kadınları arasında seçkin, önemli bir yere sahip olması şeklinde anlamlandıranlar da vardır.¹¹⁹

¹¹⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/120; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 8/48.

¹¹⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Camiu's-Sahîh*, nşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1462), “Fedâilü's-Sahâbe”, 69 (1/1138).

¹¹⁹ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, 54.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÖMER NASUHI BİLMEN VE ÖMER RIZA DOĞRUL’UN TEFSİRLERİNDE HZ. İSÂ VE MUCİZELERİ

2.1 İsmi: İsâ, Meryemoğlu ve Mesih

Hiz. İsâ’nın doğması ile ilgili müjde, Mekke bir sûre olduğu için ilk olarak Meryem sûresinde ele alınmıştır. Ancak aynı müjde, Medenî bir sûre olan Âl-i İmrân’da, Meryem sûresinin vermediğı farklı birkaç detayla birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Hiz. Meryem’e ihsan edilen çocuk olarak Hiz. İsâ’nın haiz olduğu çeşitli sıfatların yanında isminin de açıkça zikredildiğı Âl-i İmrân sûresinin 45. âyeti Ömer Nasuhi Bilmen’in tefsirinde kısa bir şekilde şöyle işlenmiştir:

“Vaktaki melekler demişlerdi: Ey Meryem! Şüphesiz Allah Teâlâ, ona taraf-ı ilâhîsinden bir kelime ile müjde veriyor ki adı Mesih, Meryem oğlu İsâ 'dır. Dünyada da ahirette de vecîh ve mukarrep olanlardandır.”¹²⁰

İsâ, mübarek evladın adıdır. Mesih ve Meryemoğlu ise bu evladın lakap ve sıfatlarıdır. Mesih İbranice asıllı bir kelimedir. Bu dildeki kullanımı da “*Meşîha*” şeklindedir ve mübarek anlamında kullanılan bir isimdir. İsâ kelimesi ise bu ismin, “*yüzü veya teni beyaz olan, temiz ve güzel olan, hürmet timsali*” gibi anlamlara gelen bir sıfatıdır.¹²¹

Ömer Rıza Doğrul’un konuyla ilgili değerlendirmeleri ise şöyledir:

“Hani melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah sana, kendi tarafından bir kelime olmak üzere adı Meryem oğlu Mesih İsâ, dünya ve ahirette itibarlı (ve Allah’a) yakınlardan olanı müjdeliyor.”¹²²

Doğrul, Âl-i İmrân sûresinin bu âyetiyle ilgili gerekli izahı, eserinin “*Kur’ân-ı Kerîm’in Tercüme ve Tefsîrine Giriş*” isimli bölümünün çeşitli yerlerinde ve özellikle de “*Hiz. İsâ*” şeklinde açtığı müstakil bir başlık altında yaptığı için Âl-i İmrân sûresinde bu bahsi tekrar etme ihtiyacı duymamış

¹²⁰ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/365.

¹²¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/366.

¹²² Doğrul, *Tanrı Buyruğı*, 1/121.

olmalıdır. Âl-i İmrân sûresinin 45. âyeti ve Doğrul'un "*Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîrine Giriş*" bölümünde yaptığı yorumlara istinaden denilebilir ki Hz. İsâ, Kur'ân'da üç isimle anılmaktadır. Bu isimler *İsâ*, *Meryemoğlu* ve *Mesih*'tir. İsâ, onun asıl ve has ismidir. Ona, has ismi olan *İsâ'dan* başka iki ismin daha verilmiş olması önemli anlamlar içerir. Bunlardan *Meryemoğlu*, Hristiyanların haddini aşan batıl ve sapık itikatlarını reddetmeye matuftur. Yani, Hz. İsâ'yı insanüstü, Allah'ın oğlu yahut Allah olarak nitelendiren Hristiyanlara karşı, onun Allah ya da Allah'ın oğlu değil, herkes gibi bir kadının oğlu olduğunu ve ilahi vasıfları haiz olmadığını vurgulamak için bu isimle anılır. Hz. İsâ'nın *Mesih* olarak anılmasının sebebi ise Hristiyan halkın öne çıkardığı ilahlık vasfının aksine onun peygamberliğini, dolayısıyla da insani vasıflarını hatırlatmaktır.¹²³

Hatta denilebilir ki Kur'ân'daki diğer peygamberler arasında insani yönü en çok vurgulanmak istenen Peygamber Hz. İsâ'dır. Bu durum Kur'an'da, Hz. Meryem'in doğmasından, doğum yapmasından ve hatta doğum sancılarında söz edilmesi Hz. İsa'nın beşer yönüne yapılan bir vurgudur. Kur'an, Hz. İsâ ile zamanının din adamları arasında gerçekleşen diyalogu vurgulamakla, onun çektiği cefalardan bahsetmekle ve nihayetinde vefatından söz etmekle daha çok onun insanî özelliklerini hatırlatmak istemiştir. Kur'ân'da Hz. İsâ'nın isminin Hz. Musa'nınki kadar zikredilmemesi de bununla açıklanabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İsâ'dan çok O'na istinaden uydurulan batıl itikattan söz eder ve buna karşı reddiyeler aktarır.¹²⁴

Ömer Rıza Doğrul, Hz. İsâ için kullanılan *ibnullah*, yani "Allah'ın oğlu" ifadesine İsrâiloğulları edebiyatında sıklıkla rastlandığını ancak, bu ifadenin o dönemde mecaz anlamıyla kullanıldığını ve bununla *iyi insanların* kastedildiğini nakleder. Hatta Tevrat'tan bu anlama gelebilecek örnekler verir: "*Allah'ın oğulları Âdem'in kızlarını kendilerine zevce olarak aldılar.*"¹²⁵ Bundan başka Yuhanna İncili'nde de bununla ilgili dikkat çekici bir örnek vardır. Buna göre Hz. İsâ, "*ben Allah'ın oğluyum*" deyince Yahûdî yetkililer onu taşlarlar. Buna karşılık

¹²³ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/CLXXXI-CLXXXVI.

¹²⁴ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/CLXXXI-CLXXXVI.

¹²⁵ Bu örnekler, Tevrat'ın Yaratılış (Tekvin), Çıkış ve Eyüp bölümlerinde yer alan âyetlerde şöyle aktarılır: "*İlahi varlıklar (bunlar İbranicede Tanrı oğulları demektir. Bunların melek ya da Şit soyundan gelen insanlar olduğu sanılıyor.), insan kızlarının güzelliğini görünce beğendikleriyle evlendiler.*" "*Sonra firavun'a de ki RAB şöyle diyor: İsrâil benim ilk oğlumdur.*" "*Bir gün ilahi varlıklar (İbranice Tanrı oğulları) RAB'in huzuruna çıkmak için geldiklerinde, şeytan da onlarla birlikte geldi.*"

Hız. İsa da onlara şöyle der: “Yasanızda (şeriatınızda) ‘siz ilahlarsınız, dedim.’ diye yazılı değil midir? Tanrı, kendilerine sözünü gönderdiği kimseleri ilahlar diye adlandırır. Kutsal yazı da geçerliliğini yitirmez. Baba, beni kendine ayırıp dünyaya gönderdi. Öyleyse ‘Tanrı’nın oğluyum’ dedim diye bana nasıl ‘küfrediyorsun’ dersiniz? Eğer Babam’ın işlerini yapmıyorsam bana iman etmeyin. Ama yapıyorsam, bana iman etmeseniz bile işlerime iman edin. Öyle ki Baba’nın bende benim de Baba’da olduğumu bilesiniz ve anlayasınız.”¹²⁶ Bunlardan da anlaşılıyor ki Allah’ın oğlu tabiri tamamen mecaz anlamda kullanılmıştır.¹²⁷

Doğrul, Hristiyanların böylesine büyük bir hataya düşmelerini onların, kitaplarındaki muhkem âyetlerin yerine müteşâbih âyetlerin peşine düşmeleriyle açıklar. Şöyle ki: Hristiyanlar, Hız. İsa’nın ve dolayısıyla İncil’in söylediği birtakım mecâzî, temsili veya müteşâbih sözlerle yoğunlaştılar. Böylece bu sözleri bağlamından ve özel anlamlarından çıkararak akla ilk gelen anlamlarını, yani gerçek anlamlarını esas aldıkları için bunları zaman içerisinde dinlerinin esasları haline getirdiler. Oysa onların kitabı bu tahriflerden evvel Allah’ın birliğini esas alırdı. Sonra da sözüm ona bu anlamlar ve esaslar doğrultusunda Hız. İsa’nın kanını dökerek insanlığı (aslî) günahattan kurtardıklarını iddia ettiler. Bu da demek oluyor ki dinde esas olan müteşâbih âyetler değil; muhkem âyetlerdir. İşte bu tefsîr ve te’vîl kuralı ihlal yahut ihmâl edildiği için insanlık tarihinin en büyük hataları, en büyük günahları işlendi.¹²⁸

2.2 Allah’tan Bir Kelime Olması

Bu konu yukarıda anlamaya çalıştığımız, Hız. Meryem’e gelen evlat müjdesiyle birlikte bu evladın isim ve sıfatlarını da haber veren Âl-i İmrân sûresinin 45. âyetinde gündeme gelmiştir. Bundan başka Nisâ sûresinin 171. âyetinde söze konu olan bu mesele Ömer Nasuhi Bilmen’in eserinde şöyle tefsîr edilmiştir:

*“Vaktaki melekler demişlerdi: Ey Meryem! Şüphesiz Allah Teâlâ ona tarafı ilâhîsinden bir kelime ile müjde veriyor ki adı Mesih, Meryem oğlu İsa’dır. Dünyada da ahrette de vecih ve mukarrep olanlardandır.”*¹²⁹

¹²⁶ İncil (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2017), Yu. 10: 22-38.

¹²⁷ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/XLVIII, XLIX.

¹²⁸ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/XLVIII, XLIX.

¹²⁹ Âl-i İmrân 3/45.

“Ey ehli kitabî. Dininizde haddi tecavüz etmeyiniz ve Allah Teâlâ'ya karşı haktan başkasını söylemeyiniz. Şüphe yok ki Meryem'in oğlu İsmâ Allah Teâlâ'nın ancak bir Peygamberidir ve onun tarafından bir kelimedir, onu Meryem'e ulaştırmıştır ve onun tarafından bir ruhtur. Artık Allah Teâlâ'ya ve onun Peygamberlerine imân ediniz ve üç demeyiniz, vaz geçiniz, sizin için hayırlı olur. Muhakkak ki Allah Teâlâ bir tanrıdır, kendisi için bir veled bulunmaktan münezzehtir. Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa hepsi de O'nudur. Vekil olmak için de Allah Teâlâ kâfidir.”¹³⁰

Bilmen'in değerlendirmelerinden öyle anlaşılıyor ki Kur'ân'da Hz. İsmâ'ya matuf olarak zikredilen birçok isim ve sıfat gibi onun için kullanılan “kelimetullah, yani Allah'ın kelimesi tabiri de ulvi anlamlarının yanında Hz. İsmâ'nın ehli kitap tarafından yapılan yakıştırmalardan uzak olduğunu vurgulamaya mebnidir. Yani Hz. İsmâ, sadece Allah tarafından gönderilen salih bir insan ve kendisine iman edilmesi gereken bir peygamberdir.¹³¹ Allah'ın oğlu değildir. Çünkü eşi ve benzeri olmayan Allah (c.c.) bütün ihtiyaçlardan müstağni olduğu gibi evlat edinmekten de uzak ve münezzehtir. Ancak kelimeler, insanlar ve hatta ruhlar mürekkep, mümkün ve hâdistirler. Ancak Allah böyle terkip ve hudûstan münezzehtir, berîdir ve bâki olan tek zattır. Bütün bunlar, Hz. İsmâ'nın nübüvvetini inkâr eden Yahûdîlere; hem Hz. İsmâ'ya hem de annesi Hz. Meryem'e ilahlık vasıfları yüklemeye çalışarak Allah'a ortak koşan ve hakikati bulandırmaya meyyal olan Hıristiyanlara birer uyarı ve nasihat mahiyetindedir.¹³² Bunların dışında kalan insanlığa da ibretimiz bir derstir.¹³³

Ehli kitabın bu batıl inanç ve anlayışlarına karşı Allah'ın ulûhiyetinin ve vahdaniyetinin yegâne olduğuyla ilgili vurguların, Kur'ân'ın birçok sûre ve âyetlerinin ana teması ve temel karakteristiği, yani Kur'ân'ın ve doğal olarak İslam'ın esas olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bunlardan Fatihâ ve İhlâs sûreleri,

¹³⁰ en-Nisâ 4/171.

¹³¹ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/366.

¹³² Muharref İncil, bu konu üzerinden de Hz. İsmâ'yı şöyle te'lîh eder: “Önce söz(kelime) vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi(ya da Tanrıdaydı) ve söz Tanrı'ydı. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz var olmadı. Yaşam O'ndaydı ve yaşam da insanların ışığıydı. Söz insan (insan ya da beden) olup aramızda yaşadı. Onun yüceliğini –Babadan gelen, lütuf ve gerçekle dolu biricik oğlunun yüceliğini- gördük. Yahya O'na tanıklık etti ve yüksek sesle şöyle dedi: “Benden sonra gelen benden daha üstündür. Çünkü O benden önce vardı. Kutsal Yasa Musa aracılığıyla verildi, ama lütuf ve gerçek İsmâ Mesih aracılığıyla geldi. Tanrıyı hiçbir zaman hiçbir kimse görmedi. Babanın bağrında bulunan ve Tanrı olan biricik Oğul O'nu tanıttı.” (Yu.1: 1-18.)

¹³³ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 2/713.

Allah'ın varlık ve birliğini, O'ndan başka ilah olmadığı, eşsiz, benzersiz ve denksiz olduğu, eş ve evlat dâhil muhtaç olunan hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı, doğmamış ve doğurmamış ezeli bir ilah olduğu ve ibadete layık yegâne zat olduğu vurgularıyla en çok bilinen ve okunanlardır.

Konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Ömer Rıza Doğrul, Nisâ sûresinin 171. âyetini *Tanrı Buyruğu*'nda şöyle işlemiştir:

*“Ey Kitap ehli! Dininizde hadleri aşmayın, Allah’a dair doğrudan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa, Allah’ın elçisidir ve Meryem’e gönderdiği kelimedir. Ondan bir ruhtur. O halde Allah ile Peygamberlerine inanın ve üçtür, demeyin. Bundan vazgeçmek hakkınızda daha hayırlı olur. Allah, yalnız bir mabuttur. O’nun bir oğlu olması, Şan-i Sübhanîsine yakışmaz. Göklerde ve yerde her ne varsa O’nundur. O’nun, kendi vahdaniyetine şahit olması kâfidir.”*¹³⁴

Bu ayetin diğer bir versiyonu da şöyledir: *“Hani melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah sana, kendi tarafından bir kelime olmak üzere adı Meryem oğlu Mesih İsa, dünya ve ahirette itibarlı (ve Allah’a) yakınlardan olanı müjdeliyor.”*¹³⁵

Hz. İsa (a.s.), Allah’ın (c.c.) “ol” şeklindeki ilahi emri (kelimesi) ile dünyaya gelmiş ve bu doğrultuda vecih, sâlih, muteber bir insan ve aynı zamanda mübârek bir peygamber olmuştur. Yani, Kur’ân’ın Hz. İsa için kelime nitelemesi yapması, genel anlamda onun her insan gibi Allah’ın emir ve iradesiyle hayat bulması anlamını taşımaktadır. Özel anlamda ise Hz. İsa’nın, Hz. Meryem’e Allah tarafından verilen sözü (kelimeyi/kelâmı) gerçekleştirmiş olması anlamını taşımaktadır. Nitekim Allah tarafından Hz. Meryem’e verilen söz doğrultusunda Hz. İsa’nın dürüst, dünya ve ahirette vecih, Allah’a yakın ve mübârek bir peygamber olacağı bildirilmiştir. Hz. İsa’nın da bu sözün gereğini yerine getirecek bir insan olacağı malûm olduğu için bu şekilde tavsif edilmiştir.¹³⁶

2.3 Allah’tan Bir Ruh Olması

Allah’ın (c.c.), Kur’ân’da Hz. İsa için *kelime* ifadesiyle birlikte *Allah’tan bir ruh* olması ve *Kutsal Ruh ile desteklenmesi* tabirlerini de kullanmasını Bilmen şu şekilde açıklar:

¹³⁴ Nisâ 4/171.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/45.

¹³⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/CLXXV

“Zati akdesime yemin olsun ki muhakkak biz Musa’ya kitap verdik, ondan sonra da birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryem’in oğlu İsa’ya da beyyineler verdik. Ve onu Ruhul-Kuds ile teyit ettik. Sizler ise her ne vakit nefislerinizin hoşlanmadığı bir emir ile peygamber gelince tekebbürde bulunarak bir kısmını tekzip etmiş olacak, bir kısmını da öldürecek misiniz?”¹³⁷

Bilmen, Hz. İsa’nın Allah’tan Ruh olması ifadesini Allah’ın birliği bağlamında ve Hristiyan teslis anlayışına reddiye olarak açıklar. Ona göre Kur’an bu ifadeleri kullanarak kelimelerin ve ruhların hâdis ve mürekkep varlıklar olduğuna işaret ederek bunların ilah olamayacaklarını vurgular. Ayrıca Yahûdilerin Hz. Meryem’e attıkları iftiraya karşı, Allah’ın Hz. Meryem’i akladığına da işaret eder. Bunun yanında bu ifade kalıplarıyla Kur’an, Cebrail’in Hz. Meryem’in yakasından üflemek sûretiyle doğacak olan Hz. İsa’ya nefh-i ruh eylemesini kastetmiştir.¹³⁸

Ömer Rıza Doğrul’un konuya bakış açısını ortaya koyan tercüme ve yorumları ise şöyledir: “170. Ey Kitap ehli! Dininizde hadleri aşmayın, Allah’a dair doğrudan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa, Allah’ın elçisidir ve Meryem’e gönderdiği kelimedir. Ondan bir ruhtur.”¹³⁹

Kur’ân-ı Kerîm’in bu âyetleri, öncelikle diğer pek çok âyette olduğu gibi Hz. İsa’ya Yahûdî ve Hristiyanlarca atfedilen yersiz, delilsiz, çelişkili, batıl iddia ve inanışlarını reddetmeye mukabildir. Çünkü Yahûdîler Hz. İsa’nın peygamberliğini inkâr edip annesi Hz. Meryem’i de zina ile itham ederken Hristiyanların Hz. İsa’yı ilahlaştırmaya çalıştıkları görülür. Yahûdîler bununla da yetinmeyip Hz. İsa’yı zina mahsulü addederek şeytandan geldiği iddiasını ortaya atarlar.¹⁴⁰ Kur’ân’ın buna mukabil verdiği cevap, Hz. İsa’nın Allah’ın yarattığı bir kul, yine O’ndan bir kelime ve bir ruh olduğunu; Hz. Meryem’in ise devrinin kadınları arasındaki en temiz ve en salihâ olarak seçilmiş olduğunu vurgulamak şeklinde olmuştur. Bu cevap hem Yahûdîleri hem Hristiyanları ilzam ederek tezlerini çürütür. Çünkü Allah (c.c.), Kur’ân’da Hz. İsa’yı *Meryemoğlu Mesih İsa, Allah’ın kelimesi ve Allah’ın ruhu* olarak takdim etmekle şu mesajı verir:

¹³⁷ el-Bakara 2/87.

¹³⁸ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 2/712-713.

¹³⁹ Ömer Rıza Doğrul, Nisâ sûresini 175 âyet olarak ele aldığı için olsa gerek, normalde sûrenin 171. âyeti olarak karşımıza çıkan bu âyet *Tanrı Buyruğu*’nda 170. âyet olarak yer almıştır. (bkz. *Tanrı Buyruğu*, 2/150-190).

¹⁴⁰ Gayr-i meşru cinsi münasebetler şeytani bir iş olarak değerlendirildiği için söz konusu iddia böyle şekillenmiştir.

Öncelikle Hz. İsa, Hz. Meryem'in oğludur. Meryemoğlu olmakla zina mahsulü olmadığı ve kadınların en üstünü Hz. Meryem'in de asla zinaya bulaşmadığı ortaya çıkar.¹⁴¹ Allah'ın kelimesi ve ruhu olmakla Yahûdîlerin iddiasının aksine Hz. İsa'nın şeytandan değil; her insan gibi Allah'ın kendi ruhundan üflemesi ve 'ol' ilahi emriyle Allah'tan geldiği anlaşılır. Yani Allah'tan bir rûh olmak, gerçek anlamda Allah'ın bir parçası olarak ilahlığa değil, bilakis insan olduğuna işaretir.¹⁴² Nitekim Allah her şeyi en güzel bir sûrette yarattıktan sonra insanı da çamurdan yaratıp şekil verdiğini ve ona kendi ruhundan üfürdüğünü ifade eder.¹⁴³ Bu ifade insanın doğuştan suçlu ve şeytana esir olarak dünyaya geldiğine inanan Hristiyanların inancını baltalar.¹⁴⁴ Yani Hz. İsa için Kur'an'ın kullandığı *ruh* tabiri diğer birçok Kur'an kavramı gibi Allah'ın (c.c.) varlığı ve tekliği ilkesine hizmet etmesi için gündem olur.

2.4 Mübarek Kılınması, Hem Dünyada Hem de Ahirette Vecîh Olması

Hz. İsa'nın mübârek kılınmasıyla ilgili âyet Meryem sûresinde, dünya ve ahirette vecih olması ile ilgili âyet ise Âl-i İmrân sûresinde yer alır. İsfehânî'nin Müfredatı'na göre mübârek kelimesi, bereketle kökteş bir kelimedir. Bereket ise bir şeyde ilahi hayrın devamlı oluşunu ifade eden Arapça bir kelimedir. Mübarek kelimesine gelince, bu hayırların bulunduğu şey ya da kimsedir. İsfehânî, Meryem sûresinin ilgili âyetindeki bu kullanım için de¹⁴⁵ *ilahi hayrın (dünya hayatındaki) kaynağı* şeklinde bir değerlendirme yapar.¹⁴⁶ İsfehani, vecîh kelimesi için de şunları aktarır: V-c-h kökünden gelen bir kelime olup bildiğimiz anlamda yüz, çehre demektir.¹⁴⁷ İnsanoğlunun göze ilk çarpan, dikkatleri celbeden ilk yönü yüzü olduğundan ve insan bedeninin en önemli, kıymetli organlarının başında geldiğinden bu isimle anılmıştır.¹⁴⁸

¹⁴¹ el-Mâide 5/75. "Meryem oğlu Mesih, bir peygamberden başka değildir. Ondan evvel nice peygamberler gelmişti. Onun anası da doğru dürüst bir kadındı, ikisi de yemek yerlerdi. Bak, biz onlara âyetleri nasıl apaçık gösteriyoruz. Sonra bak, onlar nasıl yüz çeviriyorlar." Bu âyet-i kerîme Tanrı Buyruğu tefsirinde 78. âyet olarak aktarılmıştır.

¹⁴² Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/190.

¹⁴³ es-Secde 32/7-9.

¹⁴⁴ Doğrul, Tanrı Buyruğu, 1/CLXXXV-CLXXXVI.

¹⁴⁵ Meryem 19/31.

¹⁴⁶ Râğib el-İsfehânî, el-Müfredat, 44.

¹⁴⁷ el-Mâide 5/6; İbrâhim 14/14. âyetlerdeki vech, yüz organımız anlamında kullanılmıştır. Âl-i İmrân 3/20; el-Kehf 18/28; er-Rum 30/39. ve benzeri âyetlerdeki vech kelimesi, istiare yoluyla bizzat Allah, Allah'ın rızası, insanın öz benliği ve benzeri anlamlarda kullanılmıştır.

¹⁴⁸ Râğib el-İsfehânî, el-Müfredât, 513.

Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. İsa'nın bu iki sıfatını haber veren âyetleri kısa bir yorumla şöyle işler: “*Ve beni nerede olsam mübârek kıldı...*”¹⁴⁹ Hz. İsa'nın mübârek kılınmasından murat, çeşit çeşit bereket (hayır) ve nimetlere kavuşturulmasıdır. Allah'ın onu, insanlara dinlerini tebliğ ve talime muvaffak bir peygamber kılması, kendisine kitap vermesi ve birçok mucizeyle onu desteklemesi bu tür nimetlerdendir.¹⁵⁰ “*Dünyada da ahirette de vecîh ve mukarrep olanlardandır.*”¹⁵¹ âyetini ise sayılan bütün bu nimetlerin yanında hem dünya da hem de ahirette büyük bir teveccüh ve şeref sahibi olması şeklinde yorumlar. Yani dünyada kendisine peygamberlik ve birçok mucize verilmesinin dışında O, ahirette de yüksek mertebelere kavuşan ve birçok kişi için de şefaate etme hakkına sahip olan bir mevkidedir.¹⁵²

Âyetin ilgili bölümünü, “*...Her nerde olursam beni mübarek eyledi...*”¹⁵³ şeklinde çeviren Ömer Rıza Doğrul, âyeti İsfahânî'nin aktardığı anlama paralel olarak anlamış olmalı ki kelimeyi *hayrın dünyadaki kaynağı* anlamını telkin eden bir bağlamda direkt *mübarek* olarak çevirmiştir. Çünkü bu bağlam, Hz. Meryem'e hesap soran halka karşı cevap veren Hz. İsa'nın, kendisine kitap verilen ve peygamber kılınan Allah'ın kulu olarak takdim ettiği bir bağlamdır.¹⁵⁴ Zira Peygamberler ve ilahi kitaplar hayrın dünyadaki kaynağı olarak anlaşılabilirler. Ayrıca Allah'ın (c.c.) burada, kendisinin Allah'a kul olduğunu ve söz konusu ulvi sıfatların ve bunların ahlakî tezahürlerinin, daha sonra ilah olarak telakki edilecek olan Hz. İsa'nın bizzat diliyle ifade etmesi oldukça anlamlıdır. Nitekim mübarek kılmak, kitap vermek ve peygamber göndermek gibi hususlar Allah'a mahsustur. Mübarek kılınmak, peygamber olarak gönderilmek ve kitap almak da ulûhiyet vasıflarından uzak ve acizlikle malul kullar, yani insanlar içindir. Böylece kitap ehlinin içinde bocalamış olduğu yaman çelişki ve safsata gün gibi ortaya çıkmıştır. Doğrul, Dünya ve ahirette *vecih* olma sıfatını ise *saygın ve itibar sahibi* olarak çevirir.¹⁵⁵ Çünkü peygamberler ahirette Allah'ın ihsan ettiği âli derecelere mazhar oldukları gibi dünya hayatında kavimleri tarafından gereken ittibâ ve

¹⁴⁹ Meryem 19/31.

¹⁵⁰ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2018.

¹⁵¹ Âl-i İmrân 3/45.

¹⁵² Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/366.

¹⁵³ Meryem 19/31.

¹⁵⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/499.

¹⁵⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/121.

itibarını göremeseler bile daha sonraki Müslümanlar tarafından iade-i itibarları gerçekleşir. Böylece hem dünyada hem de ahirette muteber olduklarını söylemek mümkündür.

2.5 Beşikte Konuşması

Bu mesele, mekkî sûre olması hasebiyle ilk olarak Meryem sûresinde ele alınmış olsa da Âl-i İmrân ve Mâide gibi medenî sûrelerin de konusu olmuştur.¹⁵⁶ Halkın huzuruna çıkan Hz. Meryem'in gösterilen tepkilere karşı cevap vermesi için oğlu Hz. İsâ'yı işaret ettiğini ifade eden Meryem sûresinin âyetleriyle gündeme gelen bu konuyu Ömer Nasuhi Bilmen şöyle yorumlamıştır:

*“Bunun üzerine ona -çocuğa- işaret etti. Dediler ki: Biz daha beşikte bir çocuk bulunan ile nasıl konuşabiliriz? O çocuk- dedi ki: Ben şüphe yok ki Allah'ın kuluyum. Bana kitap verdi ve beni bir Peygamber kıldı. Ve beni nerede olsam mübarek kıldı ve bana berhayat olduğum müddetçe namaz ve zekât ile emretti. Ve beni valideme itaatkâr kıldı ve beni bir zorba, isyankâr kılmadı.”*¹⁵⁷

Aynı konuya değinen Âl-i İmrân sûresindeki âyetler ise Bilmen tarafından şöyle aktarılmıştır:

*“Vaktaki melekler demişlerdi: Ey Meryem! Şüphesiz Allah Teâlâ sana tarafı ilâhîsinden bir kelime ile müjde veriyor ki adı Mesih, Meryem oğlu İsâ'dır. Dünyada da ahrette de vecih ve mukarrep olanlardandır. Ve nâs ile beşikte iken de, yetişkin iken de konuşacaktır. Ve o talihlilerdendir.”*¹⁵⁸

Bilmen, Hz. Meryem'in bu suçlayıcı tepkiler karşısında kendisinin iffet ve masumiyetini izhar etmesi için beşikteki bebeği İsâ'yı işaret ederek cevabı onun vereceği imasında bulunduğunu aktarmıştır. Hz. Meryem'e büyük bir günahın sorumlusu olarak bakan muhataplar ise *“bizimle alay mı ediyorsun, henüz konuşma çağına ermemiş beşikteki bir bebek bize nasıl cevap versin?”* demek sûretiyle kızgınlıklarını dile getirmişlerdir. Ancak beşikte bir bebek olan Hz. İsâ onlara hitaben *“şüphe yok ki ben Allah'ın kuluyum. Yalnız ona ibadet ederim. O, bana kitap (İncil) verdi (yahut Tevrat gibi ilahi bir kitaba vakıf kıldı.) ve beni İsrâiloğullarına gönderilmiş bir peygamber olarak Levh-i Mahfuz'a kaydetti. Sonra Cenab-ı hak beni, nerede olursam olayım mübarek, insanlara Allah'ın*

¹⁵⁶ *“Hak Teâlâ: Ey Meryem oğlu İsâ diyecek, sana ve senin validene olan nimetimi hatırla! Hani, Ben seni Ruh'u'l-Kudüs'le teyit etmişim. Sen beşikteyken de, yetişkinken de insanlarla konuşurdun...”* (el-Mâide 5/110.) Bu âyete Tanrı Buyruğu'nda 113. âyet olarak yer verilir.

¹⁵⁷ Meryem 19/29-32.

¹⁵⁸ Âl-i İmrân 3/45-46.

dinini öğreten ve çeşitli mucizelerle desteklenmiş bir peygamber eyledi. Hayatta olduğum müddetçe de namaz kılmamı ve zekât vermemi emretti.” diyerek onların şaşkınlıklarını perçinlemiştir. Bilmen, burada bebek yaştaki Hz. İsa için sözü edilen ibadet sorumluluğunu erişkinlik yaşına matuf olarak yorumlamıştır. Yani Hz. İsa’nın bulûğ çağına eriştiği vakit bu ibadetlerden sorumlu tutulacağı kastedilmiştir. Bunun yanında, Hz. İsa’nın henüz bebek yaşıta olmasına karşın çok akıllı ve olgun bir sûrette yaratıldığı için bu erken çağında ibadetle mükellef olduğunu da başka bir görüş olarak nakletmiştir. Bilmen, bu sözlerden hareketle Hz. İsa’nın ilahi vasıfları haiz olmadığını, aksine diğer insanlar gibi mes’ul bir kul olduğunun itirafını dile getirdiğini söylemiştir.¹⁵⁹

Bebek yaştaki Hz. İsa’nın konuşmalarını yorumlamaya devam eden Bilmen’e göre o burada şöyle demek istemiştir: “Allah’ın selamı benim üzerimedir. Bu sebeple de hiç kimse bana zarar vermeye güç yetiremez. Doğduğum gün de insan ve şeytanların şerrinden emniyettedim, öleceğim gün de öyle olacağım. Yani ben de bir beşerim, bir gün öleceğim ve hâşâ ilah da değilim ancak selametten mahrum kalmayacağım. Hem Allah beni anneme itaat eden bir evlat kıldı. Çünkü böylesine büyük bir ilahî lütfâ mazhar olmuş ve beni olağanüstü bir şekilde doğurabilmiş olan anneme saygı ve itaatte kusur etmemek benim görevimdir. Yaratıcım beni zorba ve asi kılmadı. Ben de O’nun kulu olduğumu itiraf eder ve O’na aykırı davranmaktan sakınırım.”¹⁶⁰

Bilmen, Hz. İsa’nın bu kadar küçük yaşta böyle açıklamalarda bulunmasının kendisine “Allah’ın oğlu” deyip ilahlık atfedeni yalanlamak gibi bir amaç barındırdığını söyler. Sonra da bunun Hz. İsa için bir mucize olduğunu belirtir. Çünkü Bilmen, Hz. İsa’nın o yaşıta kendisi hakkında bu denli yanlış düşüncelerin olacağını bildiğini düşünür. Buna karşı ise kendisinin Allah’a kullukla sorumlu olan bir insanoğlu olduğunu söylemekle zatının mahiyetini itiraf ettiğini ifade eder.¹⁶¹

Bilmen, Hz. İsa’nın beşikte konuşmasıyla ilgili konuyu içeren Âl-i İmrân sûresinin ilgili âyetini yorumlarken de benzer değerlendirmeler yapmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen “*Ve nâs ile beşikte iken de yetişkin iken de konuşacaktır. Ve*

¹⁵⁹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2017-2018.

¹⁶⁰ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2018-2019.

¹⁶¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2018.

o talihlilerdendir."¹⁶² âyetine dayanarak Hz. Îsâ'nın bebekken de erişkinde de insanlarla kusursuz ve akıcı bir şekilde konuştuğunu söylemektedir. Ona göre konuşma Hz. Îsâ'nın ilahi niteliklere sahip olduğu anlamı taşımadığı gibi aksine onun beşeri bir vasfını vurgulamaktadır. Çünkü bebeklik döneminde olsa bile insanlarla insan gibi konuşmaktan Allah'ın münezzeh olduğunu söylemektedir. İlginçtir ki Bilmen, bu âyeti bütün bunların yanında Hz. Îsâ'nın göğe yükseltildikten sonra tekrar yeryüzüne inip insanlarla konuşacağına dair bir delil olarak göstermektedir.¹⁶³

Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. Meryem ve Hz. Îsâ ile ilgili ayetlerin bulunduğu bu pasajın devamı için son olarak şöyle bir değerlendirme yapar:

*"İşte hak olan kavle göre bu, kendisinde ihtilâfa bulundukları Meryem'in oğlu Îsâ'dır. Allah için asla tasavvur olunamaz ki kendisi için bir çocuk edinmiş olsun. O münezzehtir, herhangi bir şeyi -vücade getirmek- dileyince ona ancak olur, o da hemen oluverir. Ve şüphe yok ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Artık yalnız ona ibadet ediniz. Bu, dosdoğru bir yoldur. Sonra fıkralar kendi aralarında ihtilâfa düştüler. Artık görülecek günün en şiddetli azabı, kâfir olan kimseler içindir. Bize gelecekleri gün neler işitecekler ve neler göreceklerdir! Fakat o zalimler bugün pek zahir bir sapıklık içindedirler. Ve onları hasret günü ile her emrin bitirilmiş olduğu vakit ile korkut. Onlar ise gaflettedirler ve onlar îman etmezler. Biz, şüphe yok ki biz, yeryüzüne ve onun üzerinde bulunanlara vâris olacağız ve bize döndürüleceklerdir."*¹⁶⁴

Hak olan söze göre,¹⁶⁵ Yahûdî ve Hıristiyanların inkâr ettikleri, hakkında ihtilaf ve şüpheyeye düştükleri zat, olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen ve üstün özellikleri olan Hz. Meryem'in oğlu Hz. Îsâ'dır. Müslümanlar peygamber olan bu zatı Kur'ân'dan bilirler ve ona iman ederler. Yahûdîler ise ona sihirbaz der ve peygamberliğine inanmazlar. Hıristiyanlar da onu ilahlık mertebesinde görürler. Nastûriye grubu Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu, Yakûbiye grubu ise Hz. Îsâ'nın bizatihi Allah olduğunu ve yeryüzüne indikten sonra tekrar göğe

¹⁶² Meryem 19/29.

¹⁶³ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/365-366.

¹⁶⁴ Meryem 19/34-40.

¹⁶⁵ Ömer Nasuhi Bilmen'in "hak söz"den kastı Kur'ân-ı Kerîm olsa gerektir.

yükseldiğini söyler.¹⁶⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, bütün bu çarpık anlayışlardan kurtulmanın yolu olarak Kur’ân-ı Kerîm’in rehberliğini işaret eder.¹⁶⁷

Bilmen, Allah’ın birliğini, kudretini ve yüceliğini uzun uzadıya açıklar. Sonra da “ol” emriyle bir anda milyonlarca insanı ve nice mahlûkatı yoktan var eden Allah’a oğul isnat etmenin, O’na çeşitli şekillerde ortak koşmanın sebebi, ancak ulûhiyeti takdir ve idrakten yoksun olmanın bir sonucu olduğunu belirtir. Devamında ise Hz. Îsâ’nın, Allah’ın evlat edinmeye ihtiyacı olmadığını ve bundan münezzeh olduğunu bildiği için, “*Allah benim de Rabbimdir, sizin de rabbinizdir.*” şeklinde bir söz söylediğini nakleder. Yani Allah kulluk edin, O’ndan başkasına ibadet etmeyin, O’na evlat ve ortak isnat etmeyin ki işte “*dosdoğru yol budur.*” der. Bilmen, Hz. Îsâ’nın yaratılışı ile ilgili mucizevi durumu kabul etmeyenleri eleştirmeye başlar. Her şeyi yaratma gücüne sahip olan ve bunun yanı sıra Hz. Îsâ’dan daha bariz bir örnek olarak Hz. Âdem’i anne ve baba vasıtası olmadan yaratan Allah için böyle bir şeyi yaratmanın pekâlâ mümkün olduğunu söyler. Konuya dikkat çekici bir açıdan yaklaşan Bilmen, önemli sorular sorarak Allah’a oğul isnat etmenin mantıksızlığını ortaya kaymaya çalışır. Bu sorular şu minvaldedir: “Allah evlat edinmek isteseydi, neden Hz. Îsâ’dan evvel yarattığı nice insan ve müteaddit varlıklar varken o zamana dek beklesin ve bunca varlık arasından evlat olarak insanı seçsin? Evladını neden kendisinin yarattığı bir kadının rahminden dünyaya getirsin ve nice üzüntülere maruz bıraksın?”. Bilmen, bu düşünceleri ve sahiplerini akıl, izân ve insaftan uzak olarak değerlendirir.¹⁶⁸

Meryem sûresinin 37. âyetiyle başlayıp 40. âyetinde son bulan bu kısımda, Hz. Meryem ve Îsâ Hz. dönemindeki batıl itikat üzerinden Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) dönemindeki Yahûdî, Hristiyan, müşrik ve münafık gibi zümreler uyarılmaktadır. Nitekim âyetlerden anlaşılan odur ki onlar da itikatları, iddiaları ve birtakım yaftalarıyla Hz. Îsâ döneminin haddini aşan insanlarıyla benzer tutumu takınmaktaydılar. İşte bu âyetler, böyle davranmış olan ve bundan sonra da aynı şekilde davranmaya devam edecek olanları hesap gününün şiddetli azabıyla uyarmaktadır. Ancak uyarılan bu gafil insanlar sapıklıklarına devam etmekte ve hiçbir şekilde ders de almamaktaydılar. Bu sebeple işin aslını işitip

¹⁶⁶ Nasturiye ve Yakubiye Hristiyanlığın birer mezhebidir.

¹⁶⁷ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2020.

¹⁶⁸ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2022-2023.

görecekleri gibi kendilerini bekleyen hazin sona dair dehşet verici şeyler görecek ve duyacaklardır. Buna karşılık dünya hayatına döndürülmek isteyecek fakat bu istekleri karşılıksız kalacağından ellerindeki tek şey pişmanlık olacaktır. Son olarak Allah (c.c.) kendisinin yeryüzüyle birlikte bütün evrenin yegâne sahibi, tek mutasarrıfı ve varisi olduğunu, nihai noktada ise herkesin hesap vermek üzere huzuruna getirileceğini bildirmektedir.¹⁶⁹

Ömer Rıza Doğrul ise Hz. İsa'nın beşikte konuşma meselesini içeren bu ayetler için şöyle bir tercüme ve tefsîr tekdîr etmiştir:

*Meryem ona (İsâ'ya) işaret etti Onlar da: onunla nasıl konuşalım ki? O beşikte bir çocuktur. İsâ dedi ki: Ben Allah'ın kuluyum. Bana kitap verdi. Beni peygamber kıldı. Her nerde olursam beni mübarek eyledi. Bana hayatta kaldıkça namazı emretti. Valideme karşı vazifeperverim. (Tanrım) beni serkeş, bedbaht kılmadı. Doğduğum gün, öldüğüm gün, diri olarak kalkacağım gün selâmet içindeyim.*¹⁷⁰

Bu meselenin Âl-i İmrân sûresindeki varyantı ise şöyledir:

*“Hani melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah sana, kendi tarafından bir kelime olmak üzere adı Meryem oğlu Mesih İsâ, dünya ve ahirette itibarlı (ve Allah'a) yakınlardan olanı müjdeliyor. O beşikte iken de, yetişkinen de insanlara söz söyler, yararlı insanlardandır. (Meryem) dedi ki: Yarab! Benim nasıl çocuğum olabilir ki? Bana bir insan dokunmamıştır! (Ona cevap verildi) Öyle de olsa, Allah dilediğini yaratır, bir şeyin olmasını isteyince ona ol! Der, o da oluverir!”*¹⁷¹

Ömer Rıza Doğrul, burada halkla muhatap olan Hz. İsâ'nın artık çocukluk dönemini geride bırakmış, rüştüne ermiş ve peygamber olduğunu hatırlatır. Çünkü Hz. İsâ, kendisine kitap verileceğini ve peygamber olacağını değil; hâlihazırda kendisine kitap verildiğini ve karşılarında Allah'ın peygamberi olarak durmakta olduğunu beyan etmektedir. Bunların yanında beşikteki bir bebeğin “bana kitap ve peygamberlik verildi, nereden olursam olayım mübarek kıldım, hayatta kaldıkça namaza ve zekâtla yükümlü kıldım, anneme karşı saygılı ve hayırlı bir evlat oldum, Rabbim beni bedbaht ve serkeş kılmadı...” gibi sözler sarf etmesi

¹⁶⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2023.

¹⁷⁰ Meryem 19/29-33.

¹⁷¹ Âl-i İmrân 3/45-47.

düşünülemez. Çünkü namaz, zekât gibi ibadetlerin o dönemde olsa bile çocuklara farz olduğunu düşünmek anlamsızdır. Hz. Meryem'i eleştiren Yahûdî ihtiyar ve âlimlerinin Hz. İsâ için "beşikteki çocuk" tabirini kullanmaları onun gerçek anlamda bebek olduğunu göstermez. Onlar Hz. İsâ'ya, daha dünkü çocuk, tıfıl, toy diye baktıkları ve dolayısıyla onunla konuşmaya tenezzül etmedikleri için bu tabiri tercih etmişlerdir.¹⁷²

Kur'ân-ı Kerîm, konuyla ilgili çeşitli olay ve diyalogları aktardıktan sonra genel bir değerlendirmede bulunur ve ardından Hz. Meryem ile Hz. İsâ bahsini kapatır. Bu değerlendirme Meryem sûresinin 34. âyetinden başlar ve 40. âyetinde son bulur.

Söz konusu pasaj ile ilgili yaptığı bir cümlelik katkı dışında yorum yapma ihtiyacı duymayan Ömer Rıza Doğrul'un bu pasaj için uygun gördüğü tercüme ve tefsir şöyledir:

*"İşte Meryem oğlu İsâ budur. Onların şüphe ve ihtilâfa düştükleri şeyin doğrusu bu sözdür. Bir oğul edinmek Allaha asla yaraşmaz. Onun şanı yücedir, münezzehtir. Bir işin olmasını istedi mi, ona ancak ol, der. O da oluverir. Allah benim de Tanrımdır, sizin de Tanrınızdır. O'na tapın. Dosdoğru yol budur. (Fakat) fırkalar, birbirleriyle ihtilâfa düştüler. Kâfirlere büyük günde görecekerinden veyl! Onlar Bize geldikleri gün her şeyi ne kadar açık görecekerler, ne kadar açık duyacaklar; fakat zalimler bugün apaçık sapıklık içindedir. Onları hasret günü (şiddetli keder günü) ile korkut. O gün onlar gaflet içinde iman etmezlerken iş olur biter (ve hesap görülür). Muhakkak ki biz yere de üzerindekiyle de vârisiz. Onların hepsi de bize dönerler."*¹⁷³

Doğrul, bu ayetlerle ilgili İncil'den bir referansla şu bilgiyi verir: Matta bölümüne ait bu bilgiye göre şeytan Hz. İsâ'yı gaflete düşürerek kendisine

¹⁷² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/499. Ömer Rıza Doğrul, Hz. İsâ'nın Meryem sûresinin 32. âyetindeki "Valideme karşı vazîfeperverim." cümlesini, sûrenin 14. âyetinde Hz. Yahya için kullanılan "Anababasına karşı vazîfeperverdi." cümlesiyle karşılaştırarak Mevlana Muhammed Ali'den şu yorumu aktarır: "İhtimal ki bu sırada Yusuf yaşıyordu. Çünkü Yusuf, Meryem'i aldığı zaman ihtiyar bir adamdı. Hazreti İsâ'nın risaleti başladığı zaman, İncillerde, Yusuf'tan bahsolenmaz ve yalnız İsâ'nın hemşire ve biraderlerinden bahsedilir. Bunun için, Hazreti İsâ da burada yalnız validesinden bahsediyor."

¹⁷³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/500.; Meryem 19/34-40.

tapması için onunla uğraştığı bir zamanda Hz. İsa ona “(Senin) Allah’ın olan Rabb’e secde kılasın ve yalnız O’na ibadet edesin diye yazılmıştır”, demiştir.¹⁷⁴

2.6 Kutsal Ruh ile Desteklenmesi

Rûh kelimesi *r-v-h* kökünden türemiş bir isim olup türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerîm’in 50’den fazla âyetinde birbirinden farklı birkaç anlamda kullanılmıştır.¹⁷⁵ Bu anlamları gece yürüyüşü, koku, getirip götürmek, vahiy, ilham, Cebrail (a.s), rahmet, rızık, ruh, rüzgâr, güç ve Allah’ın lütfu şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁷⁶ Hz. İsa’nın Kutsal Ruh ile desteklenmesine gelince bu, müteaddit âyetlerde karşımıza çıkan bir durumdur.¹⁷⁷

Ömer Nasuhi Bilmen’e göre Hz. İsa’nın *Kutsal Ruh ile desteklenmesi*, çeşitli mucizelerin yanı sıra İncil gibi bir kitapla, tertemiz bir rûhla, Hz. Cebrail ve İsm-i A’zam ile takviye edilmesi anlamındadır.¹⁷⁸

Bu âyetler, Ömer Rıza Doğrul’un *Tanrı Buyruğu*’nda genel olarak şöyle tefsir edilmiştir:

“Biz Musa’ya Kitap verdik, ondan sonra birbiri ardınca Peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa’ya açık, parlak burhanlar verdik, onu Ruhü’l-Kudüs’le teyit ettik. Fakat siz (ey Yahûdiler) ne zaman size bir Peygamber gelir de gönlünüzün hoşlanmadığı bir şey getirirse dik kafalılık ederek imana gelmeği kibrinize yediremeyecek, bu yüzden onların bir kısmını yalancı sayacak, bir kısmını da öldürecek misiniz?”¹⁷⁹

“Hak Teâlâ: Ey Meryem oğlu İsa! diye seslenecek, sana ve senin validene olan nimetimi hatırla! Hani, Ben seni Ruhü’l-Kudüs’le teyit etmiştim.”¹⁸⁰

Doğrul’a göre bu âyet-i kerîmelerde ifade edilen Ruhü’l-Kudüs’ten maksat Hz. Cebrail, yani ilahi vahiydir. Ancak Kur’ân’daki bu kullanım *Kutsal Ruh*’u ilahlaştıran Hristiyan inanın aksine, Yahûdilerin itikadı çerçevesinde

¹⁷⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/500; Mat. 4:10.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/164-253; Âl-i İmrân 3/117; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/110; el-A’râf 7/57; el-Enfâl 8/46; Yunus 10/22; Yusuf 12/87; İbrâhîm 14/18; el-Hicr 15/22-29; en-Nahl 16/2-102; el-İsrâ 17/85; Meryem 19/17; el-Enbiyâ 21/81; eş-Şuarâ 26/193; er-Rûm 30/46-48; es-Secde 32/9; el-Ahzâb 33/9; Sâd 38/72; el-Mü’min 40/15; eş-eş-Şûra 42/52; el-Kamer 54/19; el-Vâki’a 56/89; et-Tahrîm 66/12; el-Meâric 70/4; en-Nebe 78/38; el-Kadir 97/4. âyet bunlardandır.

¹⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 205-206; Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’ân-ı Kerîm Sözlüğü*, ed. Ahmet Selim Okuyan (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), “Rûh”, 385-387.

¹⁷⁷ Öztürk, *Kıssaların Dili*, 283-285.

¹⁷⁸ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 1/85-86.

¹⁷⁹ el-Bakara 2/87.

¹⁸⁰ el-Mâide 5/110. Bu âyet Mâide sûresini 123 âyet olarak taksim eden *Tanrı Buyruğu*’nda 113. âyet olarak yer alır.

kullanılmıştır. Çünkü Yahûdiler de Müslümanlar gibi *Kutsal Ruh* tabirini Hz. Cebrail ve ilahi vahiy olarak anlıyorlardı. Hz. Îsâ'nın Kutsal Ruh ile desteklenmesi ise âyetlerden de anlaşılacağı üzere muhatapların çıkardığı zorluklara karşı ilahi vahyin diğer bütün peygamberlerde olduğu gibi Hz. Îsâ için de bilgi temelli bir dayanak, bir teselli ve motivasyon kaynağı olması demektir.¹⁸¹ Ömer Rıza'yı destekleyen, yani *Ruhu'l-Kudüs* ifadesinin Cebrail olduğu yönündeki bir hadis-i şerif de şöyledir:

Ebu Hureyre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir ki:

“Bir defasında Hassan bin Sabit mescitte şiir okurken, Ömer onun yanına uğrayıp ona dik dik bakmıştı. Bunun üzerine Hassan bin Sabit(Hz. Ömer’e hitaben):

-‘Ben bu mescitte senden daha hayırlı olan kimseler varken de şiir okurdum’ dedi. Sonra Hassan Ebu Hureyre’ye dönüp:

-‘Allah aşkına, sana sorarım. Sen Rasulüllah’ın (s.a.v.) Hassan’a,

-‘Haydi, sen de benim tarafımdan (müşriklere şiirlerinle) cevap ver!’ dediğini ve ‘Allah’ım! Hassan’ı, Ruhu’l-Kudüs ile destekle!’ diye dua ettiğini işitmedin mi? dedi. O da: ‘Allah’ım! (Şahit ol ki) evet.’ (Onun böyle dediğini işittim.) dedi.¹⁸²

2.7 Ölülere Diriltmesi

Bu konuyla ilgili âyetler birçok müfessirin tartışmasına konu olmuştur. Kimileri meseleyi hakikat, kimileri ise mecaz olarak değerlendirmiştir. Bu konu 3/Âl-i İmrân sûresinin 49. âyetinde ve 5/Mâide sûresinin 110. âyetinde gündeme gelmiştir. Hz. Îsâ'nın ölülere diriltmesi konusuyla ilgili âyete Ömer Rıza Doğrul’dan oldukça farklı bir açıyla bakan Ömer Nasuhi Bilmen’in konuya dair beyanları şu şekildedir:

“Ve onu İsrâiloğullarına peygamber gönderecektir. Ben size muhakkak bir mucize ile Rabbiniz tarafından geldim. Ben sizin için çamurdan kuş şekli gibi bir şey icat ederim, sonra ona üfürürüm. O da Allah Teâlâ'nın izniyle hemen kuş oluverir. Ve ben Allah’ın izniyle anadan doğma körü ve alacalık illetine tutulmuş iyi ederim ve ölüyü diriltirim ve size evlerinizde ne yediğinizi ve ne biriktirdiğinizi

¹⁸¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/39.

¹⁸² Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 156.

de haber veririm. Şüphe yok ki bunda sizin için bir alâmet vardır. Eğer siz müminler iseniz.”¹⁸³

Âyeti tamamen zahiri anlamından hareketle yorumladığını anladığımız Bilmen’e göre, Hz. Îsâ’nın peygamberliği onun çocukluk döneminden itibaren başlar. Halkına peygamber olduğunu söyledikten sonra onlara Allah’ın izni ve iradesiyle haiz olduğu üstün nitelikleri sıralamaya başlar. Bu doğrultuda peygamberliğini kabul etmeleri ve buna ikna olmaları için çamurdan kuş şekli yaptıktan sonra bu cismin ağzından üflemek sûretiyle onun, Allah’ın izniyle gerçek bir kuş olup uçacağını söyler. Bunun dışında doğuştan kör insanları, alaca hastalığına yakalananları iyileştireceğini bildirir. Bilmen’e göre, dönemin doktorlarını aciz bırakan bu hastalıkları iyileştirmeye muktedir olduğunu söyleyen Hz. Îsâ, akabinde ölüleri de diriltmeye güç yetirebildiğini ekler. Hatta Hz. Îsâ’nın ölmüş olan dört kişiyi dirilttiğine dair rivâyetleri aktarır.¹⁸⁴ Bu rivâyetlerden birine göre, ölenlerden biri Hz. Îsâ’nın dostudur ve ölümünden üç gün kadar sonra Hz. Îsâ’nın yaptığı bir dua ile tekrar hayat bulmuştur. İkinci kişi ise yaşlı bir kadının oğlu olup henüz defnedilmek üzere mezarlığa götürülürken yine Hz. Îsâ’nın duasıyla dirilmiştir. Üçüncü kişi de bir kızdır ve ölümünden bir gün sonra Hz. Îsâ vesilesiyle dirilmiştir. Yahûdîler, bu üç kişinin ölümünün üzerinden çok kısa bir zaman geçtiği için aslında ölmemiş ancak kendilerini kan tuttuğu için ölü sanılmış olabileceğini söyleyip Hz. Îsâ’dan, uzun zaman evvel ölmüş olan birini diriltmesini isterler. Bunun üzerine Hz. Îsâ, o zamana kadar ölümünün üzerinden dört bin sene geçmiş olan Hz. Nuh’un oğlu Sam’ı diriltir. Hatta rivâyete göre Sam’ın mezarından kalkarken saçlarının ağarmış olduğu fark edilir. Rivayete göre Sam, bunun sebebini soran Hz. Îsâ’ya şu cevabı vermiştir: *“Ya Ruhallah! Beni davet ettiğin zaman bir ses işittim Ruhullah’a icabet et diyordu, sandım ki kıyamet koptu, ondan dolayı bu hale geldim.”* Bu olaya şahit olanlardan bazıları Hz. Îsâ’nın peygamberliğini kabul eder diğer bazıları ise bunun bir sihir olduğunu söyleyerek başka deliller ister. Buna karşılık Hz. Îsâ, Sam’a *“şimdi tekrar öl”* der, Sam ise ölmek için bir şart koşar: *“Dua et Allah Teâla beni sekerat-ı mevttten korusun.”* Hz. Îsâ bu şartı kabul ederek dua eder ve Sam da tekrar ölür.¹⁸⁵

¹⁸³ Âl-i İmrân 3/49.

¹⁸⁴ Bilmen, bu rivâyet hakkında *“İbn-i Âbbas’tan mervidir.”* cümlesinden başka kaynak niteliği taşıyan detaylı bir bilgiden söz etmez.

¹⁸⁵ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/368-370.

Muhataplarından kendisine iman ettiklerini gösteren bir işaret göremeyen Hz. İsa, şöyle der: “Evlerinizi görmediğim halde, sizlerin orada neler yiyip içtiğinizi ve neler biriktirdiğinizi de söyleyebilirim. Hatta sizin içinizi de bilirim, bana inanıp inanmadığınızı da bilirim. Eğer Allah’a inanıyor ve güveniyorsanız bu mucizelerden gereken dersleri alın.”¹⁸⁶

Görüldüğü gibi Bilmen, Hz. İsa ile ilgili âyetin haber verdiği olağanüstü halleri birer mucize olarak yorumlar. Hepsini Allah’ın iznine tabi olarak gerçekleşmiş hakikatler olarak tefsir eder. Bilmen, bunu Allah’ın her şeye gücünün yetmesi ve dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahip olması bağlamında açıklar.

Ömer Rıza Doğrul ise Hz. İsa’nın ölüleri diriltmesiyle ilgili âyetleri Bilmen’den farklı olarak şöyle değerlendirir:

*“Onu (Hz. İsa’yı) İsrâiloğullarına Peygamber olarak gönderecek, (o da onlara diyecek ki) size Tanrınızdan bir âyetle geldim. Size çamurdan kuş şeklinde bir şey vücuda getirir, ona üfürürüm, o da Allah’ın izniyle kuş olur. Anadan doğma körleri, abraşları iyi ederim. Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde yediklerinizi, biriktirdiklerinizi haber veririm. Müminseniz size bunda âyet vardır.”*¹⁸⁷

*“Hak Teâlâ: ‘Ey Meryem oğlu İsa!’ diyecek, sana ve senin validene olan nimetimi hatırla! Hani, Ben seni Ruhu’l-Kudüs’le teyit etmiştim. Sen beşikteyken de yetişkinde de insanlarla konuşurdun. Hani Ben sana kitabı, hikmeti, Tevrat ve incili öğretmiştim. Hani sen Benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapmış, ona üfürmüş, o da Benim iznimle kuş oluvermişti. Hani sen benim iznimle anadan doğma körün gözünü açmış, abraşı da iyileştirmiştin. Hani sen ölüleri Benim iznimle diriltmiştin. Hani Ben seni İsrâiloğullarına açık deliller getirdiğin zaman onlardan kurtarmıştım da onlardan kâfir olanlar: “Bu apaçık büyüculükten başka bir şey değildir, demişlerdi.”*¹⁸⁸

Ömer Rıza Doğrul, müfessirlerin ekseriyetinin bu âyeti de Hz. İsa’nın mucizeleri bağlamında değerlendirdiklerini belirtir. Sonra da bu âyet hakkında söyleyeceklerini, Hindistan’ın efâdil-ı uleması ve mütercim-i Kur’ân olarak taltif ettiği Mevlana Muhammed Ali üzerinden aktarır. O da âyetteki kullanıma mecazî

¹⁸⁶ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/370-371.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân 3/49.

¹⁸⁸ el-Mâide 5/110.

bir yaklaşımla açıklık getirerek Enfâl sûresi 24. âyete atıf yapar. Âyet şöyledir: *“Ey iman edenler! Size hayat verip canlandıracak yola davet ettiği zaman Allah ile Peygamberin davetine icabet edin. Bilin ki Allah insanın özü ile kalbi arasına girer. Hepiniz Allah tarafında toplanacaksınız.”* Doğrul bu âyetten hareketle Kur’ân’da Hz. Muhammed’in (s.a.v.) de (mecâzen) ölüleri dirilttiğinden söz ettiğini delil olarak öne sürer. Bu arada Ömer Rıza Doğrul bu âyeti tefsîr ederken, bu görüşü teyit eden şöyle bir dipnot düşer: *“Allah’a inanmak hayattır. Küfre sapmak ölümdür.”* Mevlana Muhammed Ali, ayrıca âyetin baş tarafında geçen “uçan kuş” ifadesinin mecazî olduğunu ve manevi ufuklarda uçan insanı temsil ettiğini söyler.¹⁸⁹ Akabinde bu âyetten maddeler halinde üç sonuç çıkarır:

1- *Peygamber insanları manen toprak, çamur halinde bulur ve onları aydınlatıp onlara rehberlik ederek manevi iklimlerde uçan kuşlara dönüştürür.*

2- *Peygamber (s.a.v.) kalben hasta olan insanları bulur ve onları bu hastalıklardan kurtarır.*

3- *Peygamber, ruhu tamamen ölmüş insanlara yeniden manevi bir ruh üfler.*¹⁹⁰

Doğrul daha sonra Matta 11/5.¹⁹¹ âyetine atıf yapar: *“Körler görür, topallar yürür, cüzzamlılar tathir olunup sağırlar işitir, ölüler kıyam eder, fukaraya beşaret tebşir olunur.”*¹⁹² Doğrul, buradaki fukaralardan kastın ruhen ve kalben fakir olan kimseler olduğunu ifade eder. Aslında, Hz. Îsâ’nın kör ve kötürümleri, cüzzamlıları, sağırları vs. iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi gibi konular İncil’de müstakil başlıklar halinde işlenmiştir.¹⁹³

Görüldüğü gibi Ömer Rıza ve Mevlana Muhammed Ali’ye göre, bu âyette Hz. Îsâ için yer alan ifadeler mecaz kullanımlardır. Dolayısıyla ruhen, zihnen ve kalben ölmüş insanları ihya etmek ve yüceltmek nasıl ki her peygamberin görevleri arasında varsa, işte burada da Hz. Îsâ’nın bu görevinden söz edilmektedir.

Öyle anlıyoruz ki Allah (c.c.) Araplara kendi dilleri olan Arapça ile seslendiği gibi bu dile onların İslam’dan önceki hayatlarından yansıyan ve

¹⁸⁹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/121.

¹⁹⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/121.

¹⁹¹ Tanrı Buyruğu’nda Matta İncili’nin 5/11 şeklinde bir sehiv yapılmıştır.

¹⁹² Matta İncili’nin söz konusu 11. bölümünün 5. âyetinin güncel çevirisi şöyledir: *“Körlerin gözleri açılıyor, kötürümler yürüyor, cüzzamlılar temiz kalınıyor, sağırlar işitiyor, ölüler diriliyor ve müjde yoksullara duyuruluyor.”*

¹⁹³ Mar. 1: 21-39, 40-45, 2: 1-12, 3: 1-6, 5: 1-20, 5: 21-43; Mat. 20: 29-34.

İslam’la pek de örtüşmeyen ifade kalıplarının pek azını ilga ederken kahir ekseriyetini de ibkâ etmiştir. Sonra da onları İslam’a ters düşmeyecek şekilde Arap zihninin alışık olduğu kodlar olarak kullanmıştır. Bu da demektir ki son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.), başta dil olmak üzere, kendi peygamberliğinden önceki her şeyi kökten yok sayan bir devrimci değil; aksine var olan malzemeyi İslam’a hadim olacak biçimde revize eden bir ıslahatçıdır.¹⁹⁴

2.8 Yaratılış Bakımından Allah Katında Hz. Âdem Gibi Olması

Bu konu Âl-i İmrân sûresin 59. âyetinde söz konusu edilir. Öncesinde Hz. İsâ’ya kurulan tuzak, Hz. İsâ’nın vefatı ve ref’i gibi konuların işlendiği bu âyet, Ömer Nasuhi Bilmen tarafından şöyle yorumlanmıştır:

“Şüphe yok ki Allah Teâla’nın nezdinde İsâ’nın hali, Âdem’in hali gibidir ki onu topraktan yarattı, sonra ona ol dedi, o da oluverdi.”

Bu âyette Hz. İsâ’nın mucizevi yaratılışı anlatılmaktadır. Doğrusu Hz. İsâ’nın Allah katındaki durumu, yaratılış şekli ve şanı Hz. Âdem ile aynıdır. Her ikisi de yaratılış harikası olarak hiç yoklarken topraktan yaratılmışlardır. Allah (c.c.), onun latif vücudunu su ve toprak karışımından, yani çamurdan yaratmıştır. Sonra da Hz. Âdem’e dediği gibi O’na da ruh, can sahibi “ol” dedi ve o da hayat sahibi, canlı bir insan olmuştur. Yani cinsi münasebet ve benzeri hiçbir vasıtaya gerek kalmadan dünyaya gelmiştir. Bu durum Allah nezdinde, anne ve baba vasıtası olmadan yarattığı Hz. Âdem örneğine kıyasla Hz. İsâ gibi anne vasıtasıyla yaratmakta bir gariplik olmadığını; aksine ikincisinin daha kolay bir yaratma olduğuna işarettir.¹⁹⁵

Ömer Rıza Doğrul’un konuya dair yorumları Bilmen’in aksine şöyledir: *“Allah yanında, İsâ’nın hali, Âdemin hali gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona ol, dedi! O da oluverdi.”*¹⁹⁶

Burada Hz. Âdem’den söz edilmesinin asıl sebebi bütün insanların temsilcisi olmasıdır. Bu benzetmeden maksat ise Hz. İsâ’nın Hz. Âdem ve bütün insanlar gibi bir beşer olduğunu vurgulamaktır. Hz. İsâ da yaratılmış bir mahlûktur ve O da bütün insanlar gibi aslı toprak olan bir insandır. Bu ise “beşerî özelliklere sahip olanlar ilahi özelliklerden uzaktırlar ve asla tanrı olamazlar” demektir. Yoksa burada, Hz. İsâ’nın da Hz. Âdem gibi mucizevi bir biçimde

¹⁹⁴ Bu konuda kayda değer ve daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Azimli, *Cahiliyeyi Farklı okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları: 2017), 9-12.

¹⁹⁵ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/379-380.

¹⁹⁶ Âl-i İmrân 3/59.

yaratıldığı söylenmemektedir. Aksine Hz. İsa, diğer insanlar gibi beşerdir ve dünyaya geliş şekli de onlarla aynıdır.¹⁹⁷

2.9 Havarilerin Hz. İsa'dan Allah'ın Gökten Bir Sofra İndirmesini Talep Etmeleri

Sofra, Arapça bir kelime olan *Mâide*'nin Türkçe karşılığıdır. Konu, Kur'an'da *Mâide* sûresinin 112-115. âyetlerinde gündeme gelmiştir. Ancak bu sûre adını Hz. İsa'nın, Havarilerin isteği üzerine gökten bir sofrayı indirmesi için Allah'a duâ ettiği 114. âyetten almıştır. Bu âyetlerin Ömer Nasuhi Bilmen'in eserindeki tercüme ve tefsirleri şöyledir:

“(112): O vakit ki havariler: Ey Meryem'in oğlu İsa! Rabbin gökten bizim üzerimize bir mâide indirebilir mi? demişti. İsa da Allah Teâlâ'dan korkunuz, eğer siz müminler iseniz, dedi. (113): Dediler ki: Biz istiyoruz ki ondan yiyelim ve kalplerimiz mutmain olsun ve senin bize doğru söylediğini bilelim ve biz onun üzerine şahitlerden olalım. (114): Meryem'in oğlu İsa dedi ki: Ey Allah! Ey bizim Rabbimiz! Bizim üzerimize gökten bir mâide indir ki bizim evvelimiz ve ahirimiz için bir bayram ve senden bir âyet olsun ve bizi merzuk et ve sen rızık verenlerin en hayırlısı. (115): Allah Teâlâ buyurdu ki: Ben onu sizin üzerinize elbette indireceğim. Fakat sonra sizden kim küfre düşerse artık ben âlemlerden hiç bir kimseyi tazib etmeyeceğim bir azap ile onu muazzep kılacağım.”¹⁹⁸

Hiz. İsa'nın yardımcıları (*Havarileri/Ensârı*) ondan, üstü yemeklerle dolu bir sofrayı indirmesi yönündeki taleplerini Allah'a arz etmesini istemişlerdi. Ancak bu isteklerini soru kalıbıyla dile getirmişlerdi: “Allah'tan bu şekilde bir sofranın indirilmesi talep etmek ilahi hikmete uygun düşer mi? Böyle bir şey için yapacağın duaya Allah cevap verir mi?” Başka bir kıraate istinaden de bu isteklerini şöyle dile getirdikleri ifade edilir: “Allah'tan böyle bir sofrayı istemeye gücün yeter mi?” Bu soruları soranların Kur'an'da Hiz. İsa'nın yardımcıları olarak tavsif edilen inançlı kimseler oldukları düşünülürse bu istekleri, mevcut olan imanlarını takviye ve gönüllerini tatmin etme amaçlı olabilir.¹⁹⁹ Nitekim Hiz.

¹⁹⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/122.

¹⁹⁸ Konuyla ilgili başka bir yoruma göre, Kur'an'da sözü edilen sofranın, ilgili âyetlerde fiilen indirildiğine ilişkin bir anlatım yoktur. Bu yüzden de bazı müfessirler böyle bir sofranın hiç inmediğini ifade ederler. Çünkü böyle bir sofranın inmesi durumunda yine de inkârda direnenler çıkarsa, büyük bir azaba uğrayacakları ilan edilince, Havariler sofranın inmesi yönündeki isteklerinden vazgeçmişlerdir. Bkz. Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu meâl*, 126.

¹⁹⁹ Âl-i İmrân 3/52; es-Saff, 61/14.

İbrahim de bu amaçla Allah’a ölümlerin nasıl diriltildiğini sormuştu.²⁰⁰ Hz. İsa ise onlara, Allah’a ve peygamberi olarak bana inanıp güveniyorsanız ilahi kanunlara aykırı soru ve isteklerinizden vazgeçin, demişti. Onlar, bu derece mucizevi bir nimetten faydalanmak, kalplerini tatmin etmek ve inançlarını kemale erdirmek istedikleri için diretmişlerdi. Çünkü istidlal ilmi ile müşahade ilmi bir araya gelince zorunlu olarak yakîn, yani kesin bilgi ortaya çıkar. Havariler, “Böylece mucizenin şahitleri olarak İsrâiloğullarını ikaz edelim ve inananların sayısı artmış olsun!” demişlerdi. Hz. İsa, yardımcılarının iyi niyetli olduklarını anlamış ve dua etmek üzere yıkanıp abdest alarak dua etmeye başlamıştı. Duâsında bu sofradan maddi ve manevi olarak istifade edip verdiği nimete şükretmek istediklerini söylemişti. Buna karşılık Allah (c.c.), istedikleri sofrayı elbette defalarca indireceğini fakat buna rağmen küfre düşecek olanları da emsalsiz bir azaba çarptıracağını haber vermişti.²⁰¹

Bilmen, bazı müfessirlerin bu sofrayı birtakım rivâyetler üzerinden tasvirlerini aktarır. Bu rivayetlere göre sofraya iki bulut arasından inmiş ve kırmızı bir renge sahipmiş. Üzerindeki yemek ise kılçıksız, kemiksiz, kendi yağında kızarmış ve kebab haline gelmiş bir balık yemeğiymiş. Bu balığın baş kısmında tuz, kuyruk tarafında bir kapta sirke ve etrafında sebzeler vardı. Bunlardan başka beş adet çörek varmış. Çöreklerden birinin üstünde zeytin, diğerinin üzerinde bal, ötekini üstünde yağ, bir diğerinin üstünde peynir ve sonuncusunun üstünde ise kurumuş et bulunuyormuş. Hz. İsa sofrayı görünce ağlamış ve şükredenlerden kılınmasını istemişti. Sonra da “*Bismillâhi hayri’r-râzikîn*” diye sofrayı açmıştı. Havârîler, “bu yemekler dünyadan mı ahiretten mi” diye sorunca Hz. İsa bunun ne dünyadan ne de ahiretten olduğunu, ancak Allah’ın kudretiyle meydana geldiğini söylemişti. Rivâyete göre bu sofradan yiyen yoksullar ömür boyu varlıklı hale gelmiş, hastalar da ömür boyu sıhhatte kavuşmuştu. Allah’ın bu ikramı da kırk gün, kırk gece devam eder ancak öğle vakitlerinde uçar gidermiş.²⁰²

Bilmen, sofranın inişinin cumhur tarafından kabul edildiğini, fakat bazılarının göre nüzulünden sonra inkâr edenlerin muazzam bir azaba çarptırılacağı ifade edildiği için Havarilerin bu isteklerinden caydığını nakleder.²⁰³

²⁰⁰ el-Bakara 2/260.

²⁰¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/845-846.

²⁰² Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/847.

²⁰³ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/847.

Ömer Rıza Doğrul, bu meseleye dair âyetleri şöyle tercüme ve izah eder:

“**115.** Hani Havariler, Ey Meryem oğlu İsa! Tanrın bize gökyüzünden bir mâide indirebilir mi? demişlerdi de İsa onlara, iman ediyorsanız ve Allah’a karşı gelmekten sakınıyorsanız, demişti. **116.** Onlar, biz o mâideden yemek, gönlümüze rahatlık vermek, senin bize gerçek söylediğini bilmek ve onu gözle gördüğümüze şahadet etmek dileriz, demişlerdi. **117.** Meryem oğlu İsa da: ‘Allah’ım, yüce Tanrımız! Bize gökten bir mâide indir, bu mâidenin inmesi, bizim evvel gelenlerimiz ve sonradan geleceklerimiz için bir bayram ve (Senin kudretine) delil olsun. Râzıkların en hayırlısı olan Sen, bize rızığımızı ver!’ demişti. **118.** Hak Teâlâ da ‘onu size indireceğim! Artık ondan sonra sizden her kim kâfir olursa Ben ona âlemde kimseye tattırmayacağım işkence ile azap edeceğim!’ demişti.”²⁰⁴

Konuya isim olan mâide kelimesi Arapça bir kelime olan mâde fiilinden türemiştir. Mâde ise ilki hareket etmek, çalkalanmak; ikincisi de verilmiş olan, Allah vergisi, atıye olmak üzere ikili bir anlama sahiptir. Râğıb el-İsfahânî de bu fiil için “yemek vermek” manasını esas alır ve buradan hareketle de gökten indirilmesi istenen sofranın yemek sofrası yahut kalbin gıdası olan marifet olduğunu söyler.²⁰⁵ Mâide ise yemekle donatılmış sofradır demektir. Bu sebeple üzerinde yemek bulunmayan sofraya mâide ifadesi kullanılmaz. Mâide ile ilgili âyetler, Hz. İsa’nın gündelik ekmeğin ihsanına dair öğrencilerine öğrettiği duânın bir bölümüne işaret eder. Çünkü Hristiyanlar da Allah’ın kendilerine gündelik ekmek vermesi için duâlarını benzer bir niyaz ile gerçekleştirirler. Hz. İsa’nın sofraya için yaptığı duaya böyle bir niyaz katması ise Havarilerin dünyaya olan meyillerini kırma amaçlıdır. Çünkü o dönemlerde yeryüzünde yetişen birçok gıda Hristiyanların ellerinin altındadır. Ancak buna karşılık onlar, semâvî yani manevi gıdalardan mahrum kalırlar. Müslümanlar ise Hristiyanların aksine, Allah’a gündelik yiyecek yerine manevi gıda ve istikamet için dua ve niyazda bulunurlar.²⁰⁶

Buradan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Hz. İsa’nın, gökten bir sofraya indirmesi için Allah’a yalvarırken bu sofranın, “evvelden gelenler ve sonradan

²⁰⁴ Bu âyetler, Mâide sûresinin 123 âyet olarak taksim edildiği *Tanrı Buyruğu*’nda 115-118. âyetler olarak yerlerini alırlarken, bu sûreyi 120 âyet şeklinde taksim eden ve günümüz Türkiye’inde tedavül eden Mushaflarda ise 112-115. âyetler olarak karşımıza çıkarlar.

²⁰⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 477-478.

²⁰⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/220-221. Ayrıca duâ ve niyaz bakımında Müslüman-Hristiyan mukayesesini için bkz. Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/4-13.

*gelecekler için bir bayram” ve mutluluk vesilesi olmasını dilemesi gösteriyor ki Hz. İsa, sadece çeşit çeşit dünyevi yemeklerle donatılmış bir sofraya için dua etmemiştir. Onun bu yakarışı insanın yaşamak için ihtiyaç duyduğu her şeyin hakiki sahibinin ancak Allah (c.c.) olduğuna ve bütün nimetlerin ancak Allah tarafından bahşedileceğine bir işarettir.*²⁰⁷

2.10 Ehl-i Kitaptan Herkesin Ölmeden Evvel Hz. Ona İman Etmesi

Bu konunun Kur’ân gündeminde önemli bir yer tutması Yahûdî ve Hristiyanların, peygamberlerinden istedikleri birçok mucizeye rağmen inkârda ısrarcı olmaları ve peygamberlere verdikleri sözlerin gereğini yerine getirmemelerindendir. Kur’ân onların, işin aslını er ya da geç öğreneceklerini ve hakikate kani olacaklarını bildirir. Bu konuyu ele alan âyetin Ömer Nasuhi Bilmen tarafından izahı şöyledir:

*“Ve ehli kitaptan hiçbir fert yoktur ki illâ ölümünden evvel elbette ona imân edecektir. Ve kıyamet gününde onların aleyhine bir şahit olacaktır.”*²⁰⁸

Bu âyet-i Kerîme, Yahûdî ve Hristiyanların Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem üzerinden yaptıkları hataları, ölmeden önce gerçeğe inanıp Hz. İsa’nın onların aleyhine şahitlik edeceğini haber vermektedir. Dahası bu âyet, Yahûdî ve Hristiyanların Hz. İsa ve annesi üzerinden kavli, fiili ve itikadi olarak ortaya koydukları şirk, zulüm, iftira ve sair günahlara karşılık onları bekleyen elîm sonu da bildirmektedir. Şöyle ki: Kitap ehlinde herkes ölmeden önce, ister boğularak can verecek olsun, isterse de yanarak ölecek olsun, ne halde bulunursa bulunsun Hz. İsa’nın beşer olduğuna, Allah’ın oğlu değil kulu ve elçisi olduğuna iman edecektir. Ancak bu iman, Firavun misali son anda, gözden perdenin kalkıp hakikatlerin âyân beyân gün yüzüne çıktığı bir zamanda gerçekleşeceği için kabul olmayacaktır. Diğer bir anlayışa göre Yahûdî ve Hristiyanlar kendilerinin vefatından önce değil; göğe yükselen Hz. İsa’nın vefatından önce ona iman edeceklerdir. Yani bu imanın gerçekleşmesi Yahudi ve Hristiyanların ölümünden önce değil, Hz. İsa’nın ölümünden önceki bir vakit için söz konusudur. O vakit bütün insanlar Müslüman olup İslam’ın birer ferdi olarak yaşayacaklardır. İşte o zaman, Allah (c.c.), Deccâl’i helak edecek ve bundan sonra dünyada güvenlik, düzen ve huzur hâkim olacaktır. Öyle ki bu düzen içerisinde vahşi hayvanlar bile

²⁰⁷ Doğrul, *Tanrı buyruğu*, 1/221-222.

²⁰⁸ en-Nisâ 4/159.

birbirlerini yemeden, incitmeden güzelce geçinip gideceklerdir. Hz. İsa da inişinden sonra dünyada kırk yıl yaşayıp ölecek ve cenaze namazını da Müslümanlar kıldıktan sonra defnedilecektir. Böylece Hz. İsa, dünya hayatında kendisinin Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu tebliğ etmesine rağmen Yahudilerin bunu inkâr etmeleri ve Hristiyanların da onu Allah'ın oğlu olarak telakki etmeleri sebebiyle kıyamet gününde onların aleyhine şahitlik edecektir.²⁰⁹

Konuyla ilgili âyette geçen “*bihi*” zamirlerinin Hz. İsa'ya mı, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) mi yoksa Kur'an-ı Kerim'e mi râci olduğu tartışmalıdır. Yine “*mevtihi*” zamirinin Hz. İsa'ya mı, Hz. Muhammed'e mi dönük olduğu ihtilafıdır. Âyetlerin siyak-sıbak ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda her iki zamirin de Hz. İsa'ya râci olduğu söylenebilir. Ancak öyle olsa da bu durumun Hz. İsa'nın göğe yükseltildiğine ve daha sonra yeryüzüne ineceğine dair delil olup olmaması da ayrı bir tartışmanın konusu olmuştur.²¹⁰

Ömer Rıza Doğrul'un bu konudaki yaklaşımları ise Bilmen'in yorumlarından oldukça farklıdır. Doğrul'un konuya dair âyet hakkında yaptığı tercüme ve tefsîr şöyledir:

*“Kitap ehli içinde bir kimse yoktur ki ölümünden evvel buna inanmasın. Kıyamet günü ise O da onlara karşı şehadet edecektir.”*²¹¹

Yahûdî ve Hristiyanların Romalılardan çektikleri eza ve cefaya karşı tek tesellileri ve kurtuluş yolları Mesih'ti. Ancak dönemin mabetleri üzerinden halkı sömüren din adamlarına karşı mücadele eden Hz. İsa Kudüs'te halkın ona yüz çevirmesi sonucunda yalnız kalınca kâhin ve hahamlar tarafından yakalanarak suçlu ilan edilip ardından Romalılara teslim edilmişti. Bundan hareketle de Hristiyanlar, Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğüne hükmetmişlerdi. Bunun yanında, onun gömüldükten sonra tekrar dirildiğini ve kendilerini Nasrânîler olarak isimlendiren Havârîlerin gözleri önünde göğe yükseldiğini iddia etmişlerdi. Ancak Yahûdîler arasında farklı kişileri Mesih addeden türlü türlü insanlar vardı ve bunlardan kimileri kurtarıcı Mesih olarak Hz. Yahya'ya inanıyorlardı. Bunlar da kendilerine Yahyacılar diyorlardı. Bunlardan başka Teudos isimli birine inanan Teudosçu gruplar da mevcuttu. Diğer Yahûdîler ise Hz. İsa'nın Mesih olduğunu

²⁰⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 2/703.

²¹⁰ Bu konuya ilişkin daha farklı ve geniş malumat için bkz. Öztürk, *Kıssaların Dili*, 290-292; İbrâhîm Sarı, *Hz. İsa ve Mesih İnancı*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 299-309.

²¹¹ en-Nisâ 4/158. Bu âyet günümüz Türkiye'sinin kullandığı Kur'an Mushaflarında 159. âyet olarak görünür.

kabul etmiyorlardı. Bu arada Hristiyan geleneklerine göre de bu olaylar bu şekilde bitmiş ve ortada Hz. İsa'nın kurduğu bir din falan da kalmamıştı yahut hiç olmamıştı. Derken başka bir olay gerçekleşmişti. Olay, Romanın yeraltı mezhepleriyle dolu olduğu bu dönemde İskenderiye'de Filo isminde Yahûdî bir felsefecinin ortaya çıkmasıyla başlamıştı. Rivâyetlere göre Roma'da hızla yayılan bu mezheplerin her birinin de ilahı haince öldürülen ancak sonrasında mucizevi bir şekilde dirilen genç birisiymiş.²¹² Bu mezheplerin yanı sıra Roma'da hızla yayılmaya başlayan Filo'nun felsefesine göre âlemlerin babası olan Allah yeryüzüne değmeyecek kadar büyük olduğundan bu teması *Logos (kelime, Allah'ın oğlu, Ruhü'l-Kudüs)* aracılığı ile gerçekleştiriyordu. Buna göre, Dünyayı yaratan bu kelime yahut Allah'ın oğlu olduğu gibi insanın Allah ile iletişimini sağlayacak tek aracı da oydu. Dahası insanın göğe yükselmesi, Allah ile iletişim kurması da benliğini Ruhü'l-Kudüs'e katmaya, onda eritmeye bağlıydı. Tarsuslu Saul isimli bir Yahûdî de bu felsefeyi Roma'nın gizli mezheplerine dâhil ederek Hristiyanlığın Mesih inancını icat etmiş oluyordu. Saul'un bunu yapmaktaki amacı Hz. İsa'nın öldükten sonra yeniden doğması ve kurtarıcı olarak yeniden gelmesi üzerine bir mezhep kurmaktı. En az bu durum kadar ilginç olan başka bir husus ise Hristiyanlığı adeta yeniden kur(gulay)an Saul'un aslında Yahûdî olmasıydı.²¹³

İşte Hristiyanlık böyle ortaya çıkmıştı. Değilse Hz. İsa'nın da onun Havarilerinin de böyle bir din kurmak gibi bir gayeleri olmamıştı. Bir İsrail peygamberi olarak doğan ve o şekilde de vefat eden Hz. İsa'nın tek hedefi İsrailoğullarına rehberlik ederek onları kurtarmak olmuştu. Havarilere gelince, onlar zaten Yahûdî olarak doğmuş ve öylece ölmüşlerdi.²¹⁴ Hz. İsa ile ilgili üretilen bütün bu batıl inanışların temelinde, adını sonradan "Pol" olarak değiştiren Saul'un mezhebini yayma amacı vardı.²¹⁵ Pol (Saul), daha sonra Roma'da yakalanıp idam edilmiş olsa da artık amacına ulaşmış ve Hristiyanlık Hz. İsa ile ilgili ilah, yarı ilah ve kurtarıcı Mesih gibi inançlara bağlı olarak tevarüs etmiştir. Hristiyanlara ise peygamberleri Hz. İsa'nın ulûhiyetinin

²¹² Bu hikâye Dionysus, Osiris, Orpheus, Attis, Adonis isimli pek çok ilâh içinde rivâyet ediliyordu.

²¹³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/185-187.

²¹⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/187.

²¹⁵ Paul, daha sonra Kalerden ayrılarak Sebt (Cumartesi) yerine Mitra mezhebinin pazar gününü tercih etmiştir. Bkz. Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/187.

keyfiyeti üzerine bir yığın ihtilaflarla meşgul olmak kalmıştı. “Allah ile Mesih farklı zatlar mıydı, tek bir zat mıydı? Hz. İsa Allah mıydı yoksa O’nun oğlu muydu? Hz. İsa “Rûhullah” ise Allah’tan bir parça mıydı, değil miydi? O, doğuştan mı Mesih olmuştu, yoksa Hz. Yahya’nın onu vaftiz etmesiyle mi Mesih olmuştu? Hz. Meryem de ilah mıydı? İlahlar üç müydü yoksa tek miydi?” gibi meseleler üzerinde tartışıp duruyorlardı.²¹⁶

Ömer Rıza Doğrul’un aktardığı tarihi arka alandan anlaşıldığına göre Nisâ sûresinin ilgili âyetleri bir yandan ihtilaflara sebep olan bu iddiaları kökten reddederken diğer yandan kitap ehlinde herkesin er ya da geç hakikati öğreneceğini haber veriyordu. Bu hakikat ise Allah’ın beşeri vasıflardan uzak olduğu gibi aynı şekilde beşeri sıfatları haiz olan kulu Hz. Meryem ve elçisi Hz. İsa başta olmak üzere bütün insanların da ulûhiyet vasıflarından uzak oluşuydu.

2.11 Çarmıha Gerilmesi, Vefat Etmesi ve Göğe Yükselmesi

Hız. İsa’nın çarmıha gerilme, vefat etme ve göğe yükselme meseleleri, ilgili âyetlerin iç içe olmaları ve konunun yer aldığı paragraflarda farklı şekillerde anlaşılmağa müsait ifadelerin –ref ve teveffi gibi- bir arada kullanılması birçok ihtilaf ve tartışmayı beraberlerinde getirmektedir. Dolayısıyla bu durum mevzunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Zira konuyla ilgi âyetlerin ihtiva ettiği bazı kelime ve tabirlerin birden çok anlama sahip olduğu yönündeki yorumlar, ihtilafları perçinleyen bir alan haline gelebilmektedir. Konunun Kur’ân’daki referansları Âl-i İmrân sûresinin 55. ve 59. âyetleri, Nisâ sûresinin 157. âyeti ve Mâide sûresinin 116-117. âyetleridir. Bunların yanında Zümer sûresinin 42. ve Meryem sûresinin 57. âyetleri de konuya dair sıklıkla atıf yapılan âyetler olarak zikredilmektedir. Müfessirlerimiz Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul’un tefsirlerinde bu âyetler üzerinden konuya dair zıt yönlü yorumların bulunduğu kolaylıkla ifade edilebilir. Ömer Nasuhi Bilmen’in, sözünü ettiğimiz âyetlerin tercüme ve tefsiri üzerinden konuya dair sergilediği yaklaşımını şöyle aktarabiliriz:

“O vakit, Allah Teâlâ buyurdu: Ya İsa! Muhakkak seni vefat ettirecek olan benim ve seni bana yükselteceğim ve seni küfredenlerden tertemiz kılacağım ve sana tâbi olanları kıyamete kadar seni inkâr edenlerin fevkinde

²¹⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/188.

bulunduracağım. Sonra dönüşünüz bana olacaktır. İşte o zaman, kendisinde ihtilâf etmiş olduğunuz şeyler hakkında ben hükmedeceğim.”²¹⁷

Bu âyetlerden yola çıkılarak denilebilir ki Hz. İsa için mucize kabilinden anlatılacaklara imkânsız olarak bakılmamalıdır. Çünkü Allah’ın gücünün kapsamı ve büyüklüğü düşünüldüğünde bunların pekâlâ mümkün olmasının ötesinde daha fazlasının bile çok kolay bir şekilde meydana gelebilecek şeyler olduğu fark edilebilir bir durumdur. Ne var ki Allah’ın (c.c.) gücü ve iradesiyle nice mucizeler gerçekleşmiştir. İşte Hz. İsa’nın vefat etmeksizin Allah katına yükselmesi de bu cümledendir ve bunu inkâr etmek yersizdir. Çünkü bunu bizzat Kur’ân-ı Kerîm söyler ve bu konuda adeta ümmetin ittifakı (icma’) vardır. Bazılarına göre Allah Hz. İsa’yı üç veya yedi saat ölü halde bırakmış ve daha sonra dirilterek göğe yükseltmiştir. Kıyamet kopmadan kısa bir süre önce de yeryüzüne tekrar inecektir. Müslim’deki bir rivâyete göre, Hz. İsa yeryüzünde yedi yıl yaşayacak ve Müslümanlar onun cenaze namazını kıldıktan sonra ölecektir. Buhari ve Müslim’in ortak olarak aktardıkları başka bir rivâyete göre ise Hz. İsa kıyamet öncesinde yeryüzüne inecek ve son peygamber Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şeriatı ile hükmedecektir. Bu zaman zarfında “Deccâl’i veya Domuzu” öldürecek, çarmıhı kırarak ve Müslüman olmayan tebaadan cizye vergisi alacaktır.²¹⁸

Hz. İsa’nın çarmıhta öldürülmediği, ölmeden göğe yükseldiği hakkında bilgiler içeren başka bir âyet de şöyledir:

“Ve muhakkak biz Meryem’in oğlu Allah’ın Peygamberi İsa’yı öldürdük demeleri sebebiyle lanete hedef olmuşlardır. Hâlbuki onu ne öldürdüler ve ne de asıverdiler. Fakat onlar için bir benzetilmiş oldu. Ve şüphe yok ki onda ihtilâf edenler, ondan dolayı şek içindedirler. Onlar için buna dair zanna uymaktan başka bir bilgi yoktur ve onu hakikaten katletmiş değildirler. Hayır, Allah Teâlâ onu kendisine yükseltmiştir. Ve Allah Teâlâ bir azizdir, hâkimdir.”²¹⁹

Bu âyetten de anlaşılıyor ki Yahûdiler Allah’ın peygamberi ve kulu olan Hz. İsa’yı kesinlikle çarmıha germedikleri gibi öldürmeye muvaffak olamamışlardır. Ancak onu öldürme cesaretini gösterenlerin eline Allah, Hz. İsa’ya benzeyen birini vermiştir. Rivâyet edildiğine göre Hz. İsa aleyhine çalışan bir münâfık onu katillere teslim etmek için evine girmiştir. Bu sırada Allah’ın

²¹⁷ Âl-i İmrân 3/55.

²¹⁸ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 1/375-377.

²¹⁹ en-Nisâ 4/157-158.

dilemesiyle Hz. İsa göğe kaldırılmış ve yine Allah'ın dilemesiyle o adamın yüzü de Hz. İsa'ya benzemiştir. Katiller tarafından Hz. İsa'nın evinde bu vaziyette yakalanan adam Hz. İsa zannedilerek idam edilmiştir. Diğer görüşe göre ise Yahûdiler Hz. İsa'ya tuzak kurarken onun göğe yükseldiğini görmüş ve Yahûdilerin ileri gelenleri, avam arasında "İsa'yı yakalayamadılar, Tanrı İsa'yı göğe kaldırdı." şeklinde bir dedikodu olmasın diye adamın birini yakalayıp asmışlardır.²²⁰ Sonra bunun İsa olduğunu söylediler. Ancak buna rağmen Hz. İsa'nın gerçekten yakalanıp yakalanmadığı, öldürölüp öldürölmediğı gibi konularda kafaları karışmış ve aralarında ihtilaflar baş göstermiştir. Ancak Hz. İsa'nın ruhen ve cismen, madden ve manen Allah katına yükselmiştir ki bu konuda hiçbir şüpheye yer yoktur.²²¹

Bilmen, tezini kuvvetlendirmek için ilgili diğer âyetler için de benzer yorumlar yapmaya devam eder. Şöyle ki:

*Ve o vakti ki Allah Teâlâ 'Ey Meryem'in oğlu İsa sen mi insanlara beni ve anamı Allah'tan başka iki ilâh itti haz ediniz dedin?' diye sual buyurdu. Dedi ki: 'Seni tenzih ederim, benim için hak olmayan bir şeyi söylemek lâik olamaz, eğer ben onu söylemiş isem sen onu elbette bilmişsindir, sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben ise senin zatındakini bilemem, şüphe yok ki gayıpları bilen ancak sensin, sen. Ben onlara senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim. Benim ve sizin Rabbimiz olan Allah Teâlâ'ya ibadet ediniz', dedim. Ve ben içlerinde bulunduğum müddetçe üzerlerine şahit olmuş idim, vaktaki beni aldın, onların üzerlerine murakıp ancak sen oldun ve sen her şey üzerine tamamıyla şahitsin.'*²²²

Bu âyetteki "teveffî" kelimesi tıpkı "istiğfa" gibi bir şeyin tamamen alınması anlamındadır, diyen Bilmen, "teveffî"nin ölümden daha genel bir kavram olduğunu söyler. Bu kelimenin *tastamam ve eksiksiz olmak, uyumak, yükseğe çıkmak* gibi anlamları vardır.²²³ Yani her ölüm vefattır, ancak her vefat ölüm değildir. Burada ise Hz. İsa'nın vefatından maksat, onun dünya ile alakasının kalmaması anlamındadır. Onun canının yahut ruhunun alınması ve ölmesi

²²⁰ Hz. İsa'nın bu sırada pek tanınmadığı ve sıradan bir kişiden ayırt edilemeyeceğı ifade edilmektedir. Bu bilgi ve daha fazlası için bkz. Öztürk, *Kıssaların Dili*, 294.

²²¹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 2/700-702.

²²² el-Mâide 5/116-117.

²²³ Daha detaylı bilgi için bkz. Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 528-529; El-Halil bin Ahmed el-Ferahidi, *Kitâbu'l-'Ayn*, nşr. Muhammed Ali Baydun (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmilyye, 2003), "Vfâ", 4/388-389.

anlamında değildir.²²⁴ Hem *teveffi* kelimesine hem de *ref*’ kelimesine benzer anlamlar yükleyen Bilmen, bazı âyetlere dayanarak (*Ve kitapta İdris’i de zikret. Şüphesiz ki o, bir siddık, bir Peygamber idi. Ve onu yüksek bir makama kaldırdık*).²²⁵ Hz. İdris (a.s.) için de canlı olarak göğe, Allah katına yahut da cennete yükselmiş olabileceğini söyler.²²⁶

Doğrul ise Bilmen’den farklı bir bakış açısıyla konuya şöyle yaklaşır:

“(Kâfirler) suikastlar hazırladılar, Allah da onlara mukabele etti. Hak Teâla’nın her mekr-ü hileyi gölgede bırakmak hususundaki kudretine payan yoktur. Hani Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni eceline yetirir; seni nezdime yükseltir, kâfirlerden kurtarır, temizler ve sana uyanları kıyamet gününe kadar kâfirlere üstün kılarım. Sonra hepinizin dönüp geleceği yer benim huzurumdur. Orada sizin ihtilâf ettiğiniz şeyler hakkında aranızda hükmederim.”²²⁷

Konuya ilk olarak Âl-i İmrân sûresinin 54. âyetinde Hz. İsa’yı öldürmek için yapılan suikastın Allah tarafından boşa çıkarıldığı bildirilerek giriş yapılır. Böylece Hz. İsa’nın maktul olarak ölmediği yani başkalarının eliyle değil, alelade insanların ecelleriyle vefat ettikleri gibi can verdiği, Allah katına yükseldiği ve maruz kaldığı bütün yakışıksız ithamlardan kurtulduğu açıklanır.²²⁸ Kur’ân’da yine *ref*’ ifadesinin yer aldığı benzer bir tabir Hz. İdris için de söz konusudur: “Kitapta İdris’i de yâd et. O da dosdoğru (bir insandı), peygamberdi. Onu pek yüce bir yere yükselttik.”²²⁹ Burada Hz. İdris için sözü edilen yükselişten maksat cennet makamıdır ve bu fiziki bir yükseliş değildir. Bu durum Hz. İsa için de aynıdır. Yani Hz. İsa öldürülmemiş, bilakis eceliyle ölmüştür. Böylece bütün peygamberler ve sâlihler gibi Hz. İsa da öldükten sonra Allah katındaki yüksek mertebesine, cennet makamına kavuşmuştur.²³⁰

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından şu âyet de önemlidir: “(Onların kalplerine mühür basmamızın bir sebebi de) küfrederek Meryem hakkında büyük bühtanda bulunmaları, Meryem oğlu Mesih İsa’yı katlettik, demeleridir. Hâlbuki onlar İsa’yı ne öldürdüler, ne de asabildiler. Fakat (İsa salbolunan bir adama) benzetildi (ve onlara öyle göründü). Bunun üzerinde ihtilâf

²²⁴ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 2/849, 850.

²²⁵ Meryem 19/56, 57.

²²⁶ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*, 4/2 032-2034.

²²⁷ Âl-i İmrân 3/54, 55.

²²⁸ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/122.

²²⁹ Meryem 19/56, 57.

²³⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/502.

edenler ona dair şüphe içindedirler. Bu mesele üzerinde ilimleri yoktur, zanna uymaktadırlar. Hakikatte onu asla öldürmediler. Belki Allah onu nezdine yükseltti. Hak Teâlâ azizdir, hâkimdir.”²³¹ Burada da Hz. Îsâ’nın asla öldürülmediğini vurgulayan başka bir âyetle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Çünkü Hz. Îsâ’yı öldürdüklerini iddia eden kâfirlere karşılık Allah (c.c.), onu ne astıklarını ve ne de öldürdüklerini bildirir. Ancak, Hz. Îsâ’nın çarmıha gerilen bir adama benzetildiğini ve bu adamın kâfirlerin gözüne Hz. Îsâ olarak görüldüğünü ifade eder. Çünkü Allah, bu kâfirlerin Hz. Îsâ’nın yakalanıp öldürüldüğüne dair kesin bir bilgiye yaslanmadıklarını, kafa karışıklığı yaşadıklarını ve bütün söylemlerinin bir zandan ibaret olduğunu haber vermiştir. Oysa geçek şu ki Hz. Îsâ asla onların eliyle ölmemiştir. Sonuç olarak da bu durumdan şu önermelere ulaşmak mümkündür:

- (1) Yahûdiler Hz. Îsâ’yı öldürdüklerini iddia ettiler.
- (2) Hz. Îsâ öldürülmedi ve çarmıha da gerilmedi.
- (3) Hz. Îsâ (çarmıha gerilerek) öldürülen bir adama benzetildi.
- (4) Yahudiler de Hristiyanlar da Hz. Îsâ’nın nasıl öldüğünden emin olmadıkları için bu konuda kafaları karışık, beyinleri bulanıktır.
- (5) Yahûdiler Hz. Îsâ’yı asla ve kat’a öldüremediler.²³²

Aktarılan bu verilerden Yahûdilerin Hz. Îsâ’yı öldüremediği sonucu çıkar. Ancak Doğrul’a göre bu durum, Hz. Îsâ’nın hâlihazırda hayatta olduğu, gerçek anlamda (Allah tarafından) öldürülmediği ve havarilerin gözü önünde göğe yükseldiği anlamına gelmez. Bunun sebeplerinden biri, ilk olarak aktarılan Âl-i İmrân sûresinin ilgili âyetindeki “Ey Îsâ! Seni eceline yetiririm.” ifadesidir ki bu da Hz. Îsâ’nın eceliyle öldüğü anlamına gelir. Diğer bir sebebi şu âyettir: “*Hani Allah, buyurmuştu ki: "Ey Meryem oğlu Îsâ! Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak, beni ve anamı iki mabut edinin, dedin? (Îsâ, hâşâ) dedi: Seni tenzih ederim. Hak olmayan bir sözü söylemek bana yaraşmaz. Söyledimse malûmundur elbet, içimde olanı Sen bilirsin. Ben ise Senin bildirmediğin hiçbir şeyi bilmem. Bilinmeyen her şeyi bilen ancak Sensin. Onlara yalnız bana emrettiğini söyledim. Tanrım ve Tanrınız olan Allah'a tapın, dedim. Onlar arasında yaşadıkça hallerine şahit idim. Vaktaki benim ruhumu alarak onlardan ayırdın onların murakıbbı Sen oldun.*

²³¹ en-Nisâ 4/156-158. Bu âyetler *Tanrı Buyruğu* tefsîrinde 155-157. âyetler olarak kaydedilir.

²³² Doğrul, *Tanrı buyruğu*, 1/184.

Sen her şeye tamamıyla şahitsin."²³³ Konumuz açısından bu diyalogdaki en önemli nokta *"Onlar arasında yaşadıkça hallerine şahit idim. Vaktaki benim ruhumu alarak onlardan ayırdın, onların murakıbyı Sen oldun."* cümlesidir. Çünkü burada Hz. İsa'nın, ruhu kabzedilmek sûretiyle Allah tarafından öldürüldüğü yine Hz. İsa'nın diliyle gayet sarıh bir şekilde aktarılmaktadır.²³⁴

Sonuç olarak diyebiliriz ki müfessirlerimizden Bilmen'e göre Hz. İsa'nın henüz çarmıha gerilmeden beden ve rûhen Allah katına yükseldiği kesin bilgidir ve bu konunun tartışılacak hiçbir şüpheli tarafı yoktur. Hatta bu durumun bir benzeri Kur'an'da kendisi için de *ref'* ifadesinin kullanıldığı Hz. İdris peygamber için de vâki olabilir. Çünkü buradaki *terfi* hem maddi hem manevi bir mahiyet arz ettiği gibi *teveffi* kelimesi de ölüm anlamının yanında bir şeyin dünya ile alakası kesilerek yükselmesi anlamını ihtiva eder. İşte *teveffi* de Hz. İsa için bu anlamda kullanılmıştır.²³⁵ Doğrul ise Hz. İsa'nın Yahûdiler tarafından öldürülemediğini, eceliyle doğal bir şekilde hayatını yitirdiğini söyler. Fakat ona göre Allah'ın onu katına yükseltmesi ile ilgili ifadeleri içeren âyetler ise Hz. İdris peygamber için de ifade bulunduğu gibi manevi bir derece veya cennet anlamında kullanılmıştır. Hatta bu durum, ölmüş olan diğer bütün peygamberler, şehitler ve salih kimseler için de geçerlidir.²³⁶

2.12 Kıyamet/Saat İçin Bilgi Olması

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu başlığımız birçok tartışmalara ve ihtilaflara konu olan Zuhur sûresinin 61. âyetinden mülhemdir. Nitekim buradaki *saat*'ten maksadın ne olduğu, *'ilm* kelimesinin okunuşu olarak bilgi anlamındaki *'ilmun* şeklinde mi, alamet, işaret anlamındaki *'alemun* şeklinde mi olması gerektiği; *ilim* yahut *'alem* olanın kim ya da ne olduğu hâlâ tartışılmaya devam etmektedir. Ömer Nasuhi Bilmen'in bu sorulara cevap olabilecek tercüme ve tefsiri şöyledir:

²³³ el-Mâide 5/116, 117. Bu âyetler *Tanrı Buyruğu* tefsirinde aynı sûrenin 119. ve 120. âyetleri olarak yer alır.

²³⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/222.

²³⁵ *Teveffi* kelimesinin ölümden ziyade uyku ve benzeri anlamlarda kullanılmasına delil olarak gösterilen âyetlerden biri de Zümer sûresinin 42. âyetidir. *"Hak Teâlâ, ölüm vaktinde, canları alır; ölmeyenin de uyku zamanında canını alır. Eceli gelen canı tutar; gelmeyen, eceli gelinceye kadar salıverir. Bunda düşünen insanlar için ibretler vardır."* Ayrıca nakledildiğine göre, Matürîdî konuya dair şöyle bir tespit yapmıştır: İnsanda bir nefis (can) bir de ruh vardır. Nefsin ve ruhun birlikte ayrılmasına ölüm denir. Ancak nefsin (can) bedenden ayrılıp, ruhun bedende kalmasına ise uyku denir. Bkz. Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu meâl*, 462.

²³⁶ Allah yolunda can veren şehitlerin de Allah katında diri olduklarıyla ilgili bkz. el-Bakara 2/153.

*“Şüphe yok ki o (Hazreti İsa) kıyamet için bir bilgidir. Artık o kıyamet hususunda bir şekke düşmeyin ve bana tâbi olunuz. Bir dosdoğru yol, budur.”*²³⁷

Bu konuda kayda değer iki görüşten söz edilebilir. Bunlardan ilkinde göre Hz. İsa kıyamet için bir bilgidir. Çünkü Hz. İsa Allah'ın kudreti ve izniyle ölüleri diriltebilmiştir ki bu da insanların öldükten sonra tekrar aynı güç ve irade ile dirileceğinin kanıtıdır. Bu bilgi Hz. İsa vesilesiyle aktarıldığı için *“Hazreti İsa kıyamet için bir bilgidir.”* denmiştir. Yani bu görüşe göre âyetteki *hû* zamiri Hz. İsa'ya râcidir ve *“sâat”*ten murat da kıyamettir. Bunun yanında yeryüzüne inmesi kıyamet alametlerinden yahut şartlarından sayıldığı için Hz. İsa ile ilgili böyle bir ifade kullanılmıştır. Bununla ilgili başka bir görüşe göre ise *hû* zamiri Kur'an-ı Kerim'e rücû ederken *“sâat”* kelimesinden maksat da kıyamettir. Yani ilahi bir kitap olması münasebetiyle kıyamet hakkında en güvenilir bilgi kaynağı Kur'an'dır. Dolayısıyla kıyametten şüphe etmek, üzerinde tartışmak yersizdir. Yapılacak şey peygamber ve onun tebligatı doğrultusunda yaşamaktır. İşte dosdoğru yol budur.²³⁸

Söze konu olan âyetin yer aldığı kısmı *“İsa'nın Nübüvveti”* başlığı altında müstakil bir bölüm olarak ele alan Ömer Rıza Doğrul,²³⁹ *Tanrı Buyruğu*'nda yaptığı tercüme ve tefsir üzerinden bu sorulara şöyle cevaplar verir:

“57. Vaktaki Meryem oğlu misal olarak getirildi. Senin kavmin hemen bağıriştılar 58. ‘Bizim mabutlarımız mı hayırlıdır, yoksa o mu?’ dediler. Onların bu misali irat etmeleri surf yaygara koparmak içindi. Çünkü onlar yaygaracı, kavgacı insanlardır. 59. Meryem oğlu nimetimize nail ettiğimiz, İsrâiloğullarına misal olarak gösterdiğimiz bir kuldan başka bir şey değildi. 60. Biz dileseydik yeryüzünde yerinize geçecek melekler yaratırdık. Sakın ondan şüphe etmeyin, Bana tâbi olun, en; doğru yol budur. 61. Şüphe yok ki (Kur'an) beklenen saatin ilmidir. 62. Sakın şeytan sizi yoldan çevirmesin. Şeytan size apaçık düşmandır. 63. İsa apaçık burhanlarla geldiği zaman: Ben, dedi, size hikmet getirdim. İhtilâf ettiğiniz şeylerin bazısını size beyan edeceğim. O halde Allaha karşı vazifelerinize dikkat edin ve bana itaat gösterin. 64. Allah, benim de Tanrım, sizin de Tanrınızdır. Ona kulluk edin. Doğru yol budur. 65. Fakat onların içindeki fırkalar

²³⁷ ez-Zuhuruf 43/61.

²³⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 7/3292-3293.

²³⁹ Sûrelerin ihtiva ettikleri konulara göre müstakil başlıklara ve bu başlıklar üzerinden de çeşitli bölümlere ayrılması *Tanrı Buyruğu* 'nın karakteristik bir özelliğidir.

birbirleriyle ihtilâf ettiler. Zulmedenlerin, acıklı günün azabından, vay hallerine!
66. *Onlar farkında olmaksızın beklenen saatin ansızın gelip çatmasından başka bir şey mi bekliyorlar!* **67.** *O gün kendilerini sakınanlardan başka, dostlar birbirlerine düşman kesilirler.*”²⁴⁰

Doğrul’un tercüme ve yorumlarından şu sonuca ulaşılabilir: Siyak-sibakından anlaşıldığı gibi 61. âyette (*ve innehû le ‘ilmûn li’s-sâ’ati*) yer alan *hû* zamiri Kur’ân-ı Kerîm’e râcidir. Daha sonra gelen *‘ilm* kelimesi bilgi ve belge anlamındadır. *Saat* kelimesine gelince o, gelmesi beklenen bir saattir ve peygamberliğin İsrâiloğullarından gitme ve başka milletlere geçme zamanıdır.²⁴¹ Beklenen saat olmasının alameti, Hz. Îsâ’nın Kur’ân’da geçtiği üzere kendisinden sonra Ahmed isminde bir peygamberi müjdelemesi olmalıdır.²⁴² Peygamberliğin İsrâiloğullarından gitmesi şeklindeki yorum ise onların sözlerine sadık kalmamaları, ıslah olmamaları ve kendilerine gönderilen kimi peygamberleri inkâr, kimilerini de katletmeleri gibi sebeplerden olsa gerektir.²⁴³ Yani Doğrul’a göre ayetin bu ifadesinden çıkarılacak sonuç şudur: Kur’ân-ı Kerîm, peygamberliğin İsrâiloğullarından alınıp başka milletlere verileceği zamanın geldiğine dair şüphe götürmez bir gerçek, bilgi ve belgedir. Çünkü ilahi bir kitabın gönderilmesi artık peygamberliğin el değiştirdiğine dair kanıt olarak da okunabilir.

²⁴⁰ ez-Zuhuf 43/57-67.

²⁴¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 2/765.

²⁴² es-Saff 61/6. “*Hani Meryem oğlu Îsâ: ‘Ey İsrâiloğulları! Ben önce nazil olan Tevratı tasdik etmek, benden sonra Ahmed isminde gelecek Peygamberi müjdelemek üzere size gönderilen bir peygamberim!’ demiş ve onlara apaçık burhanları getirince, onlar: ‘bu apaşikâr büyüçülüktür’ demişlerdi.*”

²⁴³ el-Mâide 5/70. “*Biz İsrâiloğullarıyla misak akdetmiş, onlara Peygamberler göndermiştik. Bir Peygamber onlara canlarının istemediği bir şey getirdikçe, onlar Peygamberlerin kimine yalancı diyor, kimini de öldürüyorlardı.*” Bu âyet Tanrı buyruğunda 73. âyet olarak yer alır.

SONUÇ

Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul'un tefsirleri üzerinden Hz. Meryem ve Hz. İsa ile ilgili ayetleri mukayeseli bir analize tabi tutan çalışmamız, bu iki müfessirin Kur'an'ı anlama biçimlerini ortaya koyan somut bir örnek niteliğindedir. Ömer Nasuhi Bilmen geleneksel algıyı ihsas ettiren bir Hz. Meryem ve Hz. İsa profili çizer. Buna karşılık Ömer Rıza Doğrul'un Hz. Meryem ve Hz. İsa portresi geleneksel algının ötesinde akla daha geniş bir alan açar. Örneğin Bilmen'e göre Hz. Meryem'in hâmisî ve rehberi Hz. Zekerîyya, onu ziyaret için mihraba her girdiğinde orada yaz mevsiminde kış, kış mevsiminde ise yaz meyveleri görür. Hz. Meryem'e bu erzakın kendisine nereden geldiğini soran Hz. Zekerîyya "*Bunlar Allah katındandır.*" cevabını alır. Bilmen bu durumu Hz. Meryem'in seçkin, üstün ve keramet sahibi olması şeklinde yorumlar. Ancak Ömer Rıza Doğrul'a göre bu yiyecekler, halkın mabet hizmetlilerine yaptığı bağışların bir göstergesidir ve sıra dışı bir durum veya keramet söz konusu değildir. Bilmen, Hz. Meryem'in mabetten ayrıldıktan sonra Cebrail'in (a.s.) onunla gerçek bir insan olarak, bilfiil görüştüğünü ve yakasından üflemek sûretiyle hamilelik sürecinin başlamasına vesile olduğunu ifade eder. Yani Bilmen'e göre Hz. Meryem bir erkek unsuru olmadan, olağanüstü bir şekilde hamile kalmış, Hz. İsa da baba vasıtası olmadan ana rahmine düşmüştür. Bunun aksine Doğrul, ilgili âyette geçen *temessül* tabirinden yola çıkarak bu olayın misal, manâ ya da rüya âleminde gerçekleştiğini savunur ve Hz. Meryem'in de Yusuf isimli eşinden alelade bir şekilde hamile kaldığını vurgular. Doğrul, Hz. Meryem'in ağzından dökülen "*Ne olurdu bana, bundan evvel ölmüş olsaydım ve unutulup terkedilmiş bulunsa idim!*" şeklindeki sözlerin doğum sancısının ıstırapıyla söylendiğini ileri sürer ki ona göre bu da Hz. İsa'nın diğer bütün çocuklar gibi doğal bir biçimde dünyaya geldiğinin göstergesidir. Müfessirlerimizin başka bir ihtilaf noktası ise Hz. İsa'nın bebek yaşta ve beşikte konuşup konuşmadığı ile ilgili meseledir. Bilmen'e göre Hz. İsa bebek yaşta, mucizevi bir şekilde konuşmuştur. Zira o, hem bebeklik hem de erişkinlik döneminde gayet güzel ve akıcı konuşma kabiliyetine sahipti. Bilmen, söz konusu ayette kendisinin namaz ve zekât gibi ibadetleri yerine getirmekle emrolunduğunu ifade etmesinden ise bunlardan gelecekte sorumlu olacağı anlamını çıkarır. Fakat Ömer Rıza Doğrul'a göre işin aslı görüldüğü gibi değildir. Ona göre Hz. İsa,

annesi Hz. Meryem'i suçlayan insanlarla konuştuğu esnada ne beşiktedir ne de bebek yaştadır. Aksine orada, rüştüne ermiş ve çocukluk dönemini çoktan geride bırakan bir peygamber olarak durmaktadır. Çünkü bir bebeğin o yaşta kendisine kitap verilip peygamber kılındığını, birtakım ibadetlerle mükellef olduğunu söylemesi anlamsızdır. Muhatapların Hz. İsa için *beşikteki çocuk* tabirini kullanmalarının altında onunla konuşmaya tenezzül etmemeleri yatmaktadır. Çünkü bu ifadenin onlardaki karşılığı "*dünkü çocuk, tıfil, toy*" gibi anlamlardır. Doğrul'a göre Hz. İsa'nın bu esnada bebek zannedilmesinin diğer bir sebebi, Hz. Yahya örneğinde olduğu gibi, Kur'an'da onun doğumu ile peygamberliği arasında kalan hayatının hiç anlatılmadan direkt olarak nübüvvet döneminden söz açılmasıdır. Hz. İsa'nın ölümleri diriltmesi meselesi, yine Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul tarafından farklı anlaşılan konulardandır. Bilmen Hz. İsa'nın, Allah'ın izniyle mucizevi bir şekilde ve gerçek anlamda ölmüş bazı insanları dirilttiğini söylerken Doğrul, söz konusu diriltmenin mecâzî olduğunu kanaatindedir. Doğrul'a göre Hz. İsa, her peygamber gibi manen çürümüş, hastalanmış veya ölmüş insanları Allah'ın hayat veren yoluna davet ederek diriltmiştir. Bilmen ve Doğrul'un farklı yorumladıkları bir başka konu Hz. İsa'nın *Allah katında Hz. Âdem gibi olması* meselesidir. Bilmen'e göre burada anlatılmak istenen, Hz. Âdem'i hem anne hem de baba vasıtaları olmaksızın yaratan Allah'ın Hz. İsa'yı babasız yaratmasında şaşılacak bir şeyin olmamasıdır. Ancak Doğrul'a göre, bu ifadeyle anlatılmak istenen hem Hz. Âdem'in hem de Hz. İsa'nın ilahlık vasıflarından uzak ve her ikisinin de topraktan yaratılan birer kul olduklarıdır. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, vefat etmesi ve göğe yükselmesi de Bilmen ve Doğrul'un ihtilaf noktaları arasındadır. Konuyla ilgili açık ayetlerin yanında bazı hadislerin ve icmanın varlığından söz eden Bilmen Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediğini ve öldürülmediğini söyler. Aksine, Allah'ın onu ruhen ve bedenen kendi katına yükselttiğini belirtir. Âyetlerde geçen vefat kavramının geniş bir mefhum olup buradaki anlamının "*dünya ile ilişkisi kesilmek*" olduğunu aktarır. Daha sonra da onun, son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatıyla hükmetmek üzere tekrar yeryüzüne ineceğini ilave eder. Bilmen'e göre o, buradaki görevini ifa ettikten sonra ölür, Müslümanlarca cenaze namazı kılınır ve defnedilir. Oysa Ömer Rıza Doğrul, Hz. İsa'nın kitap ehli tarafından öldürülmesi de kendi eceliyle vefat ettiğini nakleder. Ref/yükselme tabiri ise Hz. İdris peygamber için de ifade edildiği gibi manevi bir dereceye ulaşmak veya cennete

kavuşmak anlamında kullanılmıştır. Hatta ona göre bu durum, ölmüş olan diğer bütün peygamberler, şehitler ve salih kimseler için de geçerlidir.

Görüldüğü gibi Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul'un Kur'an ayetlerinden çıkardıkları nihai anlam birbirinden çok farklıdır. Her iki müfessirin Müslüman olmaları, aynı kuşakta yaşamaları, ulûmu'l-Kur'an alanında eserler yazmaları ve hem Arapçaya hem de Türkçeye hâkimiyetleri gibi ortak noktalar, onların aynı kitaptan benzer sonuçlar elde etmeleri gerektiği yönünde bir beklentiye beraberinde getirebilmektedir. Oysa sonuç öyle olmamıştır. Aynı ayetler üzerinden birbirinden farklı çıkarımlar yapabilmişlerdir. Tefsirle ilgili sahih rivayetlerin çok az olması ve bunların yanında müfessirlerin ayetleri okuma biçimleri söz konusu ihtilafların en temel sebepleri arasında zikredilebilir. Bu durum tefsir alanında çalışanları alternatif yöntemlere sevk etmiştir. Bunlar biri nakil, diğeri akıl temelli iki farklı metodoloji olarak değerlendirilebilir. Çalışmamızda Ömer Nasuhi Bilmen'in yorumları üzerinden nakil geleneğinin, Ömer Rıza Doğrul'un değerlendirmelerinden hareketle ise akılcı yaklaşımın iz düşümünü görebilmek mümkündür.

Kur'an'a ilişkin bu denli farklı yaklaşım veya yorumların keyfiyeti üzerinde düşünürken bu farklılığın nedenini de gözardı etmemek gerekir. Tarihin farklı dönemlerinde Kur'an'ın alışılmış yorumların dışına çıkılarak anlaşılmaya çalışıldığı ortadadır. Müslüman devletlerindeki bazı bilim insanları, tarihin belirli dönemlerinde batıya karşı siyasi, askeri, ekonomik, ilmî vb. alanlarda yaşanan birtakım mağlubiyetlerin veya geri kalmışlığın sebeplerini Kur'an'ı yanlış yorumlamanın bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Böylece çıkış yolu olarak da Kur'an'ı aklın, mantığın ve pozitif bilimlerin ışığında yorumlamayı gerekli görmüşlerdir. Bunun bir sonucu olarak geçmişten günümüze, farklı dönemlerde tefsir alanında Ömer Nasuhi Bilmen gibi naklî kaynaklardan beslenerek Kur'an'ı yaygın geleneğe uygun bir şekilde yorumlayanların yanında, akıl ve bilim eksenli bir tefsir yaklaşımı benimseyen Ömer Rıza Doğrul gibi bilim insanları ortaya çıkmıştır.

Biz ise genel anlamda, Ömer Nasuhi Bilmen'in Kur'an yorumlarının oldukça değerli olduğu ve saygıyı hak ettiği gerçeğini hatırd tutmakla birlikte, Ömer Rıza Doğrul'un Kur'an yaklaşımının daha tatminkâr olduğu kanaatine vardık. Çünkü olağanüstü olaylar veya mucizeler peygamberlere kıymet biçmek ya da onların elçiliklerini ispat için bir ölçüt olmasa gerektir. Söz gelimi Hz.

İsâ'nın herhangi bir erkek vasıtası olmaksızın olağanüstü bir şekilde ana rahmine düşmesine, yani babasız olarak dünyaya gelmesine karşılık, son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) anne-baba vesilesiyle dünyaya gelmesi ve böylesine zorlu bir davet sürecini başarılı bir şekilde tamamlamış olması daha dikkat çekici veya anlaşılır olabilir. Çünkü anne-baba vasıtasıyla olsa bile her doğum hayretâmiz ve mucizevî olarak kabul edilebilir. Ancak böylesi durumların hayat içerisindeki sürekliliği, rutinliği alışılmışlığa sebebiyet vermiş olması hasebiyle sıradan olarak değerlendirilmiş olabilir. Yani olağanüstülüğün anlaşılmağına karşı, sıradanlığın, doğallığın çarpıcılığı daha etkili sonuçlar doğurabilir. Ne var ki inkârcıların mucize ile hidayete erdikleri de pek görülmemiştir. Kaldı ki İsrâ sûresinin 59. âyetinin “*Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır.*” şeklindeki ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir.

Son olarak bu çalışma vesilesiyle dile getirilmesi gerektiğini düşündüğümüz önemli bir husus ve bir de önerimiz vardır. Konu, Doğrul'un Tanrı Buyruğı tefsîrinin son baskısı olan dördüncü baskıyla ilgilidir. Eserin bu baskısı 1980 senesinde Ahmet Muhtar Büyükçınar ve Mustafa Uzun tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu esnada Büyükçınar ve Uzun tarafından birtakım yazım hataları düzeltilmiş ve bazı sadeleştirmeler yapılmıştır. Yapılan bu müdahalelerin anlaşılabilir yönleri vardır. Ancak her ne kadar iyi niyetle yapılmış olsa da Kur'ân'ın Arapça metninin ve Ömer Rıza Doğrul'un kendisinden övgüyle söz ettiği Mevlana Muhammed Ali'ye ait bazı yorumların *Tanrı Buyruğı*'ndan çıkarılması bu tefsirin orijinalliğini ve karakterini bozabilecek bir müdahaledir. Eserden çıkartılan bu kısımlara dair nitelemeler ve eserin bu bölümlerden arındırılması ile ilgili gerekçenin “*siyasi ve sosyal şartların etkili olduğu, daha çok akılcı ve maddi açıklamalar şeklinde ortaya çıkan hatalı ve yanıltıcı yönlendirmeler*” biçiminde dile getirilmesi ilginçtir. Eseri tahrif ve dahi müessirini tahkir sayılabilecek bu müdahalenin telafi edilerek merhum Ömer Rıza Doğrul'un ve kıymetli eseri *Tanrı Buyruğı*'nın hakkının iade edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu durumda Tanrı Buyruğı tefsîrinin ilk üç baskısı esas kabul edilerek yeniden basılması büyük önem arz etmektedir. Bunu yaparken eserde var olan yazım hatalarını tashih etmek, kendi içerisinde sûre, âyet, sayfa numaraları gibi tutarsızlık gösteren noktaları düzeltmek, eseri kapsamlı bir indeks ve lügatçe ile zenginleştirerek insanlığın hizmetine sunmak ise bu konuda yapılabilecek en önemli iş olsa gerektir.

Bizlere düşen Kur'ân ile ilgili olarak ortaya çıkan farklı yaklaşım ve yorumların ürkütücü değil, düşündürücü olması gerektiğini fark etmek olmalıdır. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul gibi ilim insanlarının fikirleri birbirinden her ne kadar farklı olsa da İslam'a ve Müslümanlara hizmet amacıyla ortaya çıktıkları unutulmamalıdır. Zira onların bu hüsnü niyetlerini ve muazzam gayretlerini görmek için hayat hikâyelerine ve eserlerine göz atmak yeterlidir. Böylelikle farklı fikirlerin bizleri ayrıştırmaya değil, hakikati araştırmaya sevk etmesi gerektiği düşünülmelidir. Bu anlamda çalışmalar yaparken tarafsız olmak ve olumsuz ön kabullerden sıyrılmak hem bilimsel hem de ahlâkî ilkeler bakımından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Akdemir, Salih. *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Akid Yayınları, 1989.
- Akpınar, Ali. “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul”. I. Burdur Sempozyumu1, (2005), 439-447.
- Akpınar, Ali. “Ömer Rıza Doğrul Ve Tefsire Katkısı”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/1 (2002), 17-36.
- Akpınar, Ali. “Tanrı Buyruğu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/ 571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Altıparmak, Murat. *Ömer Rıza Doğrul'un Sosyo-Ekonomik Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. 6 cilt. b.y.: Yeni Ufuklar Neşriyat-Milliyet gazetecilik, 1995.
- Azimli, Mehmet. *Cahiliyeyi Farklı okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Baybal, Sami. “Ömer Rıza Doğrul'un Misyonerliğe Dair İki Makalesi Üzerine”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/2 (2004), 155-173.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri*. 8 cilt. İstanbul: Nesa Basın Yayın, 1985.
- Cündioğlu, Dücan. Emin Akif Ersoy'un Hüzünlü Hikâyesi”. *Yenişafak*, 28 Aralık 1999. <https://www.yenisafak.com/arsiv/1999/aralik/28/dcundioglu.html> Erişim: 10 Ağustos 2020.
- Çantay, Hasan Basri. *Tefsirli Kur'an Meali Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*. 3 cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 2017.
- Doğrul, Ömer Rıza. “Arap ve İslam Âleminin Siyonistlikle Mücadelesi”. *Selamet Dergisi* 3/61 (1948), 4-5.
- Doğrul, Ömer Rıza. “Kadıyânîlikten Teberri Ediyoruz”. *Sebilürreşad* 3/74 (1950), 374-377.
- Doğrul, Ömer Rıza. “Memleketimizdeki Siyonistlere Bir Ders”. *Selamet Dergisi* 3/60 (1948), 2.
- Doğrul, Ömer Rıza. “Misyonerliğin Yeni Şekli”. *Sebilürreşad* 1/18 (1948), 277- 278.
- Doğrul, Ömer Rıza. “Siyonistliğin Tedhişi Yüzünden kaçan Muhacirler”. *Selamet Dergisi* 64/3 (1948), 6-7.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Kur'ân Nedir*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 1967.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu*. 2 cilt. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, 3. Basım, 1955.
- Edip, Eşref. *Mehmed Akif Hayatı, eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Efe, Adem. “Sebilürreşad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/251-253. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-tefsir*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. 3 cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 5. Basım, 1999.

- el-Ferahidi, El-Halil bin Ahmed. *Kitabu'l-'ayn*. nşr. Muhammed Ali Baydun. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmilye, 1. Basım, 2003.
- Gökkır, Bilal. *Meryem Sûresi Tefsiri/Metin ve Yorum İncelemesi*. Ankara: Fecir Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Günay, Bektaş. *Ömer Nasuhi Bilmen ve Tefsiri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Işık, Ayhan, "İstanbul'un 2. Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen", Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü. ed. Ayhan Işık- Kâmil Büyüker. 173-183. Ankara: Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- İbn-i Kesir, Ebi'l-Fidâ' İsmail bin Ömer bin el-Kurayşî ed-Dimeşkî. *Tefsiru'l-Kur'an'i'l-azim*. Beyrut: Daru İbni Hazm, 2000.
- İncil. İstanbul:Yeni Yaşam Yayınları, 2. Basım, 2016.
- İslam, Muttalib. *Ömer Rıza Doğrul'un Tanrı Buyruğu Kur'an-I Kerim'in Tercüme Ve Tefsir-i Şerifi Eserinde Kelâm Konularının İşleniş Ve Değerlendirilmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kahraman, Ömer Faruk. "İmrân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/ 232. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kahraman, Ömer Faruk. "Meryem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/236-242. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kallek, Cengiz "el-Kaffâl, Muhammed b. Alf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/146-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kara, Hasan Ramî. *Ömer Nasuhi Bilmen'in Ahkâm Âyetleriyle İlgili Görüşleri*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Karabulut, İlhamî "Tanrı Buyruğu Ya Da Bir Tahrifin Anatomisi". *Söz ve Adalet Dergisi* 1/4 (2008), 82-92.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Kıyıcı, Selahattin. "Ömer Nasuhi Bilmen'in Bazı Makaleleri". *Yüzüncü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2000), 1-12.
- Koca, Ferhat. "Fetvahaneye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kuloğlu (Öner), Rukiye. *Ömer Rıza Doğrul'un Hayatı Eserleri ve Tanrı Buyruğu Adlı Tefsiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Mukatil bin Süleyman, Ebu'l-Hasen bin Bişr el-Ezdi el-Belhi. *Tefsir-i kebir*. Beyrut: Müessesetü't-Tarihu'l-Arabi, 2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Camiu's-sahîh*, nşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1462, "Fedâilü's-Sahâbe", 69, (1/1138).
- Ogan, Mehmed Raif. "Ömer Rıza Beyle Alakalı Olmayan Noktalar". *Sebilürreşad* 3/75 (1950), 388-390.
- Ogan, Mehmed Raif. "Pire için Yorgan Yakılmaz". *Sebilürreşad* 3/72 (1950), 339-340.
- Okumuş, Ejder. "İlmihal Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi-Ömer Nasuhi Bilmen Örneği". *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildirileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesi, 2007

- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerim Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2015.
- Özcan, Azmi. "Muhammed Ali Lahûri". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 30/500-502. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu yayınları, 8. Basım, 2017.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Paret, Rudi. *Kur'an Üzerine Makaleler*. çev. Ömer Özsoy. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Râğıb el-İsfehani, Ebi'l-Kasım el-Hüseyn bin Muhammed. *el-Müfredat fi garîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Dar el-Marife, 502.
- er-Râzi, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistan. "*Mefatihü'l-gayb*". Beyrut: Daru'l-fikr, 1981.
- Sarmış, İbrahim. *Hiz. İsa ve Mesih İnancı*. İstanbul: Düşün yayıncılık, 3. Basım, 2015.
- Taylan, Osman. *Ömer Nasuhi Bilmen ve Kelâmî Görüşleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Temur, Rabia Banu. *Dış Politika Yazarı Olarak Ömer Rıza Doğrul: Hayatı Ve Dış Politika Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Türçan, Talip. "Bir Fıkıh Âlimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 6 (2005), 427-438.
- Uzun, Mustafa. "Hayatını Kalemıyla Kazanan Bir Türk Yazarı Ömer Rıza Doğrul". *Tarih, Kültür ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VII Tebliğler*. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.
- Uzun, Mustafa. "DOĞRUL, Ömer Rıza". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 9/489-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yaran, Rahmi. "Ömer Nasuhi Bilmen". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 6/162-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu meal. çev. Abdulkadir Şener. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Yüceer, İsa. "Çağdaş Bir Sünnî Kelamcı Ömer Nasuhi Bilmen". *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyum Bildirileri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesi, 2007.
- Yücel, İrfan. "Diyanet İşleri Başkanlığı". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 9/455-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2009.